

AD REM

Nr 1/2017

Kwartalnik Akademicki

ISSN 1899-0495

Wprowadzenie	2
Katarzyna Marciszewska, Piotr Sypczuk	
Historia dworsko-parkowego założenia w Gucinie	3
Anna Majdecka-Strzeżek	
Dwaj Bracia Potoccy – luminarze polskiego oświecenia	10
Adam Danilczyk	
Śpiewy dendrologiczne Gaju w Gucinie	13
Katarzyna Marciszewska	
Gospodarka wodna Gucina na tle geomorfologii i historii użytkowania Doliny Służewskiej	18
Mariusz Barszcz, Katarzyna Marciszewska	
Roślinność Gucina	25
Artur Obidziński	
Flora naczyniowa Gucina	31
Artur Obidziński, Adam Kapler	
Grzyby wielkoowocnikowe w Gucinie	36
Andrzej Szczepkowski	
Płazy i gady Księżych Stawów w Gucinie	40
Witold Strużyński	
Gucin jako refugium ptaków	48
Krzysztof Janus, Grzegorz Lesiński	
Nietoperze w Gucinie	52
Grzegorz Lesiński, Krzysztof Janus	
Ssaki inne niż nietoperze w Gucinie	54
Jerzy Romanowski	
Entomofauna Gucina	57
Anna Mazurkiewicz	
Gaj w Gucinie - recenzja książki	60
Małgorzata Szafrąńska	

Kwartalnik Akademicki – AD REM nr 1/2017

Wydawcy:

Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
e-mail: adrem@uw.edu.pl

Stowarzyszenie „Liber pro Arte”
ul. Długa 28, pok. 23
00-950 Warszawa
e-mail: liberproarte@liberproarte.eu

Rada Naukowa:

Prof. Zbigniew Bania
Prof. Andrzej Buko
Prof. Juliusz A. Chrościcki
Prof. Witold Dobrowolski
Prof. Piotr Dyczek
Prof. Adam Łukaszewicz
Prof. Iwona Modrzewska-Pianetti
Prof. Ewa Wipszycka

Redaktor naczelny: Piotr Sypczuk

Redaktorzy numeru:
dr inż. Katarzyna Marciszewska
dr Artur Obidziński

Zespół redakcyjny:
Wojciech Ejsmond
dr Piotr Lasek
dr Hanna Podgórska
Łukasz Traczyk

Partnerem wydania jest Polskie Towarzystwo Botaniczne
Wydanie publikacji dofinansowali: Polskie Towarzystwo Botaniczne
- Oddział Warszawski, Nadleśnictwo Łochów, SGGW w Warszawie,
Wydział Leśny SGGW w Warszawie

Nadleśnictwo Łochów

Szanowni Państwo,

Gucin, dawne założenie dworsko-parkowe klucza Wilanowskiego, w dwusetlecie swojego powstania (1817-2017) skupia na sobie uwagę badaczy - przyrodników, historyków, architektów krajobrazu, mimo że dla większości mieszkańców Warszawy pozostaje miejscem nieznanym. I chociaż z materialnej tkanki tego założenia pozostało niewiele, to historyczna tradycja miejsca sprawia, że pamięć o nim trwa i dopomina się o poszanowanie tego pięknie pomyślanego, narodowego w swej wymowie dzieła. Zaniedbany w znacznym stopniu, niszczący od połowy XIX wieku obiekt, stał się miejscem wkraczania dzikiej przyrody i jest dziś jej cenną ostoją w urbanocenozie Warszawy.

Zabezpieczenie walorów przyrodniczych Gucina, o których w tym numerze kwartalnika AD REM piszą pracownicy naukowcy Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego i Ogrodu Botanicznego Polskiej Akademii Nauk, a także wyeksponowanie jego walorów kulturowych, przywoływanych tu w artykułach architekta krajobrazu wywodzącego się ze Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, członka Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS oraz historyków z Instytutu Historii PAN, Instytutu Sztuki PAN i Zamku Królewskiego w Warszawie, wydaje się ważne i potrzebne z kilku powodów. Pierwszym z nich jest bogactwo tradycji historycznej tego miejsca – idei tu upamiętnionych i osób z nim związanych. Drugim powodem jest jego rola jako oazy przyrodniczej w silnie przekształconym środowisku miasta. Trzecim jest rola tego miejsca jako ogniwa w unikalnym przyrodniczym ciągu, jaki stanowi biegnąca przez całe miasto, w kierunku północ-południe Skarpa Warszawska. Łączy ona między innymi rezerwaty przyrody: Las Kabacki, Las Natoliński, Skarpa Ursynowska, Las Bielański; parki: Arkadia, Morskie Oko, Łazienkowski, Ujazdowski, Marszałka Rydza-Śmigłego, Kazimierzowski, Kępa Potocka, Las Młociński oraz obiekty historyczne: Fort Czerniaków, Fort Legionów, Ogrody Zamkowe, Cytadelę Warszawską. Wszystkie te obiekty, dzięki ciągłości przestrzennej, tworzą mieszkańcom wyjątkową możliwość spontanicznego poznawania natury i kultury ich miasta. Wymienione walory mogą zaspokajać coraz większe zapotrzebowanie na lokalne miejsca wypoczynku oraz rosnącą potrzebę nabywania miejscowej świadomości historycznej.

Oddajemy w Państwa ręce wydanie kwartalnika akademickiego AD REM w całości poświęcone Gucinowi i jednocześnie zapraszamy na wycieczkę historyczno-przyrodniczą pt. „W poszukiwaniu utraconego krajobrazu – śladami *genius loci* Gucina”. Odbywa się ona 16 września 2017 r. w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa, przebiegających w tym roku pod hasłem „Krajobraz dziedzictwa – dziedzictwo krajobrazu”. Jej organizatorami są Polskie Towarzystwo Botaniczne - Oddział Warszawski, Muzeum Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Urząd Dzielnicy Ursynów, Parafia św. Katarzyny w Warszawie oraz Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.

Mamy nadzieję, że uda nam się ukazać powody, dla których walory Gucina domagają się zabezpieczenia go przed dalszą degradacją, a Gucin odzyska swoją świetność. I tak jak łączy przestrzeń centrum Warszawy z otaczającym krajobrazem, podobnie spoi dziedzictwo jej przeszłości z wyzwaniem przyszłości.

Katarzyna Marciszewska
Przewodnicząca Oddziału Warszawskiego
Polskiego Towarzystwa Botanicznego

Piotr Sypczuk
Redaktor naczelny
Kwartalnika Akademickiego AD REM

Anna Majdecka-Strzeżek

Architekt krajobrazu, członek Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS

Historia dworsko-parkowego założenia w Gucinie

Gucin to jedna z ciekawszych a jednocześnie mniej znanych rezydencji, nie tylko w Warszawie ale i wśród licznych tego typu założeń w Polsce. To obiekt o niewielkiej powierzchni stanowiący jedną z rezydencji filialnych Wilanowa. Ukształtowany z inicjatywy Stanisława Kostki Potockiego, ówczesnego właściciela dóbr Wilanowskich stanowił jego azyl i ulubione miejsce dla rozmyślań, pracy czy odpoczynku.

Rezydencja w Gucinie znajdowała się w niedalekiej odległości od Wilanowa na północnym skraju wsi Służew, w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła św. Katarzyny. Obejmowała obszar na płaskowzgórzu, skarpie i podskarpiu ze stawem. Czas jej świetności był krótki i trwał tak długo jak życie jego właściciela. Po śmierci Potockiego Gucin powiększył się o Gaj utworzony z inicjatywy Jego żony i to właśnie ten element rezydencji uczynił ją wyjątkową.

Nazwa Gucina, podobnie jak i pozostałych rezydencji filialnych Wilanowa, wywiedziona została od imion wnuków właściciela dóbr wilanowskich. I tak Natolin powstał od imienia Natalii, Morysin - Maurycego, a Gucin - Gucia, czyli Augusta. Była to w owym okresie tendencja często spotykana i wiele rezydencji w Polsce otrzymywało nazwy od imion osób bliskich właścicielom obiektów.

Zespół rezydencjonalny w Gucinie był letnią siedzibą, dość skromnie urządzoną w duchu parków romantycznych i składał się z następujących części: 1) dwór

i otaczający go ogród; 2) zespół budynków gospodarczych z ogrodem użytkowym; 3) staw u podnóża skarpy; 4) Gaj.

Dwór zwany pałacykiem był budowlą dość skromną, ulokowaną na skraju skarpy i umożliwiał dalekie widoki na rozległy obszar doliny powiśla, aż po Wilanów, Czerniaków, Królikarnię, czy na drugą stronę Wisły. Budowla dworu o niewielkich rozmiarach stała się czytelna dopiero z niewielkiej odległości, tak więc to kościół św. Katarzyny, górujący nad Służewem wydał się być dominantą w tym układzie kompozycyjnym. W sąsiedztwie dworu ulokowano ławki malowane na biało i zielono, wazony do kwiatów, gipsową figurkę Kupidyna i klasycystyczną hermę¹. Ogród otaczający dwór był niewielkich rozmiarów i jak można to zobaczyć z przekazów malarskich otoczony klombami². Klomby stanowią charakterystyczne dla epoki parków krajobrazowych formy terenowo-roślinne. Ukształtowane na specjalnie wypiętrzonej terenie i obsadzone roślinnością w taki sposób, że najwyższe znajdują się pośrodku, a coraz to niższe na skraju kompozycji. Wzdłuż granicy z kościołem św. Katarzyny widoczne jest ażurowe ogrodzenie i towarzyszące mu rzędowe nasadzenie smukłych drzew. To najprawdopodobniej topole włoskie (*Populus nigra Italica*). Te drzewa to także wyróżnik epoki. Warto zwrócić uwagę na obecność pnączy wspinających się na elementy kamiennych dekoracji. Układ drogowy obejmował drogi na szczycie

¹ L. Majdecki *Gucin-Gaj. Analiza układu kompozycyjno-przestrzennego na tle warunków naturalnych i zarysu historycznego*, [w:] *Rejestr ogrodów polskich*, z. 4, Warszawa 1965, s. 28.

² Gucin przedstawiony został na obrazach: Wincenty Kasprzycki, *Widok kościoła w Służewie i stawu w Gucinie*, 1834 rok (wl. prywatne); i Aleksander Majerski, *Widok kościoła w Służewie i dworu w Gucinie*, 1818 rok (Muzeum Warszawy).

i wzdłuż skarpy, u jej podnóża i w kierunku później ukształtowanego Gaju. W bezpośrednim sąsiedztwie ogrodu wypoczynkowego znajdował się ogród użytkowy z sadem i figarnią, wydzielony ogrodzeniem z całości rezydencji. Na terenie Gucina wybudowano na stawie pod skarpą altanę wypoczynkową, do której prowadził krótki pomost. W skarpie znajdowała się również podziemna grotta czy też chodnik podziemny widoczny od strony skarpy. Podobno istniał już wcześniej, a został zaadaptowany dla potrzeb odbywających się tu zebrań loży wolnomularskiej³.

U stóp skarpy rozciągał się okazały staw, sztucznie ukształtowany. Jego długość wynosiła ok. 350 m a szerokość 70 m. Pełnił ważną funkcję kompozycyjną działając jak lustro i pogłębiając odbijające się w nim składniki parkowej kompozycji. W Gucinie Potocki „[...] wolne chwile od prac publicznych odpocznieniu i naukom poświęcał. Tu dni całe przebywając wiele dzieł utworzył i ukończył. Tu w dni świąt przyjmował na ucztę wiejską odwiedzającą go rodzinę i przywiązane do siebie osoby [...]”⁴.

Po śmierci Stanisława Kostki Potockiego jego żona Aleksandra Potocka założyła w części podskarpowej Gaj, jako niezwykle pomnik ku pamięci męża i jego brata Ignacego. Obaj byli zasłużeni w działalności politycznej, społecznej i kulturalnej. Tworzenie miejsc pamięci było charakterystyczne dla kształtowania parków w 1. połowie XIX wieku. Zazwyczaj jednak stawiano w parkach pojedyncze monumenty, czy tablice z inskrypcjami.

Gaj w Gucinie stanowi nowy oryginalny sposób przechowywania pamięci. Tworzony był przez liczne osoby, reprezentujące różne kręgi społeczne, powiąza-

ne i zasłużone dla świata nauki, sztuki, literatury, życia społecznego. Monumentami były zarówno pomniki, tablice z inskrypcjami, jak i same drzewa poświęcone ważnym osobistościom. Gaj składał się z dwóch odmiennych w charakterze części: 1) gęsto zadrzewionej, gdzie pod okapem koron drzew swe miejsca znalazły różne pomniki i tablice; 2) okazałej okrągłej polany na środku której ustawiony został monument w formie sarkofagu poświęcony Stanisławowi Kostce Potockiemu.

Wśród licznych pomników warto wymienić ten ufundowany przez rodzinę Mostowskich, a składający się z obelisku z inskrypcją oraz grupy modrzewi i niewielkiej ławki w sąsiedztwie.

Gaj wydzielony został z całego ogrodu ogrodzeniem, a przy wejściu dla wchodzących do Gaju od strony stawu widoczny był napis wyryty na kamiennym obelisku: „Gaj | poświęcony od | przyjaciół pamięci | Stanisława i Ignacego | Potockich. | Straż Gaju tego | w najpóźniejsze czasy powierzona | jest tym, którzy cenią cnotę | i zasługi publiczne”⁵. Idea Gaju opisana została w albumie „Gucin”: „[...] W tem ulubionym mu miejscu krewni, przyjaciele, obowiązani i zachowujący wysoki szacunek cnot i zasług dla kraju nierozłącznych w niczym braci, powzięli myśl nową uczczenia ich pamięci zaszczerpieniem Gaju, w którym by każde drzewo zasadzone ręką przyjazną tworzyło pomnik żalu, wdzięczności, wyrażając wzrastające z samym czasem ich uwielbienie i sławę w potomności. Straż Gaju tego, w przyszłe i najpóźniejsze czasy powierzona jest tym, którzy cenią cnoty i zasługi i szanując przeto zostawione im przez wdzięczność pamiętki, sami się ich godnemi okazują”⁶.

³ L. Majdecki, op. cit., str. 33. Por. R. Kunkel, *Warszawska świątynia starsza od Warszawy*, „Ad Rem Kwartalnik Akademicki” 1-2, 2012, s. 1; P. Sypczuk, *Gaj w Gucinie. Wymowa ideowa parku - pomnika i walka o jego restytucję*, Warszawa 2013, s. 35-39.

⁴ H. Skimborowicz, W. Gerson, *Willanów. Album widoków i pamiątek oraz kopie z obrazów Galerii Willanowskiej*, Warszawa 1877, s. 178.

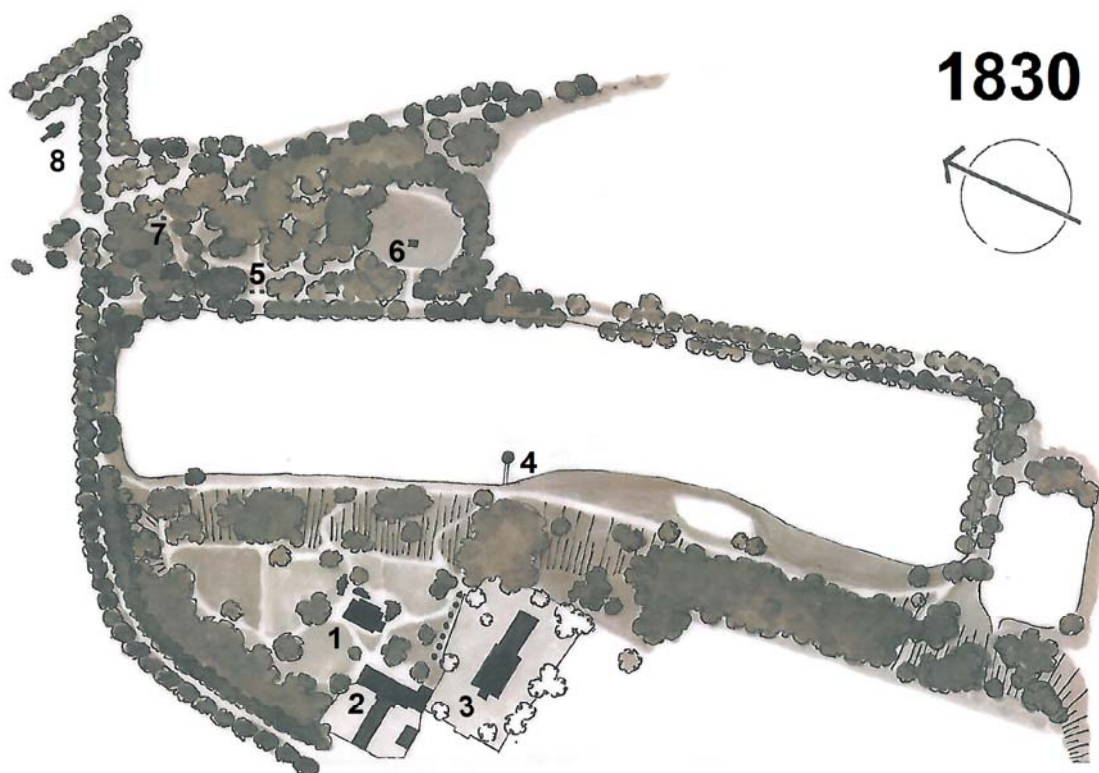
⁵ Ibidem, s. 179.

⁶ Ibidem, s. 178.

Prace rozpoczęte w 1821 roku trwały do około 1830 roku. Sadzono drzewa i ustawiano różne monumenty takie jak obeliski, kamienne tablice z inskrypcjami. Aleksandra Potocka ufundowała mężowi sarkofag wzorowany na antycznym grobowcu Scypiona, który ustawiony został pośrodku wielkiej polany parkowej. Posadzono około 300 drzew różnych gatunków. Były wśród nich dęby, jesiony, brzozy, orzechy, robinie, klonny, topole, modrzewie, tulipanowce i świerki. Wśród osób, które brały udział w sadzeniu drzew-pomników w Gaju byli między innymi: Samuel Bogumił Linde, Julian Ursyn Niemcewicz, Stanisław Staszic, Zygmunt Vogel, Tadeusz Mostowski. Idea powstania obiektu i liczna grupa wybitnych osób-realizatorów tego przed-

sięwzięcia uczyniła z Gaju w Gucinie nie tylko wyjątkowy ogród wspomnienie, ale miejsce będące wyrazem patriotyzmu, w czasach gdy Polska utraciła swoją niepodległość.

Gucin dość szybko przestał być przedmiotem specjalnego zainteresowania i rozpoczął się długi, powolny proces jego upadku, który właściwie trwa do dziś. Po śmierci spadkobiercy Stanisława Kostki Potockiego obszar Gucina, który wchodził w skład folwarku służewskiego zaczął być zarządzany przez Administrację Dóbr Wilanowskich. W obrębie ogrodu górnego i pod skarpą urządzono sad⁷. Od 1872 roku Gucin był dzierżawiony przez różnych dzierżawców, bądź pozostawał nieużytkowany. W latach 1898-1916 w Gucinie

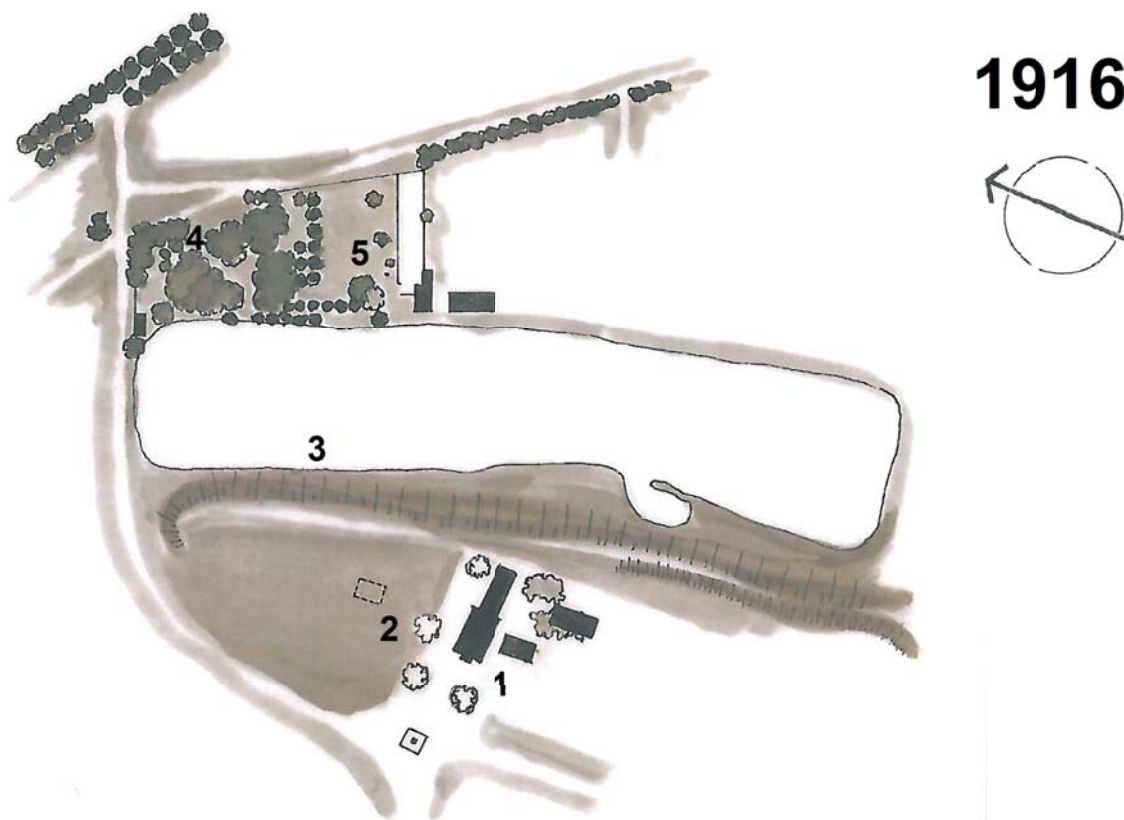

Rekonstrukcja stanu parku w Gucinie z 1830 roku.

Grafikę wg opracowania L. Majdeckiego (1965) sporządziła A. Majdecka-Strzeżek.

Objaśnienia numerów: 1 – dworek, 2 – oficyny, 3 – kościół, 4 – altana, 5 – wejście do Gaju, 6 – sarkofag, 7 – obelisk, 8 – stróżówka.

⁷ M. Świątkowski, *Gucin - dwór i ogród w pejzażu kulturowym Służewa*, [w:] *Służew i jego kościół*, red. A. Sultan-Lipska, Warszawa 2013, s. 154.

Rekonstrukcja stanu parku w Gucinie z 1916 roku.
Grafikę wg pomiarów L. Majdeckiego (1965) sporządziła A. Majdecka-Strzeżek.
Objaśnienia numerów: 1 – kościół, 2 – dworek, 3 – grota, 4 – obelisk, 5 – sarkofag.

znajdował się Zakład Opieki Najświętszej Marii Panny, który w jednym z budynków oficyny prowadził ochronkę dla dzieci okolicznych włościan⁸. Pałacyk i towarzyszący mu ogród poddawany był różnym przekształceniom i adaptacjom odpowiednim do potrzeb aktualnych użytkowników. Gaj niszczał. Z jednej strony czynnikiem niszczącym był upływający czas, z drugiej zaś brak właściwej opieki⁹.

Gucina na przełomie XIX i XX wieku był już mocno zaniedbany. Około 1900 roku komentowano, że „Niegdyś ogrodzenie kamienne [...] okalało cały Gaj, dziś gdy je rozgrabiono, nie zdobyto się nawet na ogro-

dzenie drewniane; z jednego tylko boku, gdzie stoi obelisk, wzniesiony przez Mostowskich, skromny płotek powstrzymuje trzodę chlewną od wtargnięcia z tej strony do parku. Drzewa rosną dziko. Modrzewie posadzone przez Mostowskich wycięto. Pomnikiem, sarkofagom i obeliskom nie tyle czas co ludzie dali się porządnie we znaki. Sarkofag z marmuru zamienia się w ruinę, napis tu i ówdzie zaciera się, z tyłu za napisem stopnie wał się, cegły obsypują; okoliczni mieszkańcy obrywają marmur kawałkami, oparcie ławki z napisem pamiątkowym odlupano. Kilka płyt kamiennych rozkradziono. Urna marmurowa z nad obelisku Mostow-

⁸ L. Majdecki, op. cit., s. 10.

⁹ Ibidem, s. 40. Por. P. Sypczuk, *Gaj w Gucinie. Walka o restytucję zabytkowego parku w czasach Ksawerego i Adama Branickich*, [w:] *Służew i jego kościół*, op. cit., s. 156-192.

skich zniknęła. Sam obelisk do zeszłego roku (1899) stanowił całość. Wieści głoszą, że Gaj ma być wycięty¹⁰.

W roku 1914 autorka artykułu poświęconego Gucinowi napisała: „[...] W bok od służewskiego kościoła drożyna o nieznaczej pochyłości prowadzi do topolowej alei. Doznajesz wrażenia, jakoby ta aleja była przedsionkiem, a topole, choć zbiedzone i od pioruna okaleczone, kolumnami tego przedsionka wiodącego do starożytnego pałacu czy dworu... Aleja kończy się u starego, nadgnitego mostku. Dopiero po chwili postrzegam na prawo od owego mostka zaciszny gaj brzoź i jesionów nad jasną taflą stawu. [...] Ten gaj *z rzadka zarosły*, z nikłymi śladami pamiątek to – Gucin.”¹¹ Autorka opisuje stan przetrwałych pomników i wygląd parku: „... Tu w Gucinie brak choćby pierwotnego ogrodzenia, które chroniłoby gaj od barbarzyńskiego niszczenia. Tutaj – podmiejskie wyrostki bezkarnie znęcają się nad pozostałymi pamiątkami, obierając je za cel rzucanymi z odległości kamieniami. Wiejscy chłopcy pędzą konno na wskroś gaju niszcząc drzewa, a krowy szukają tutaj gościny... W Gucinie to co jeszcze zostało, a od ostatecznej zagłady uratować można, zapada się w ziemię z dniem każdym. Gdzież Ci, którym los i tradycja powierzyły straż czujną a zaszczytną nad pamiątkami po wielkich przodkach?”¹².

Podobnie postrzegał stan Gucina i Gaju Adam Grzymała-Siedlecki, na którego w swym artykule z początków 1922 roku powoływał się redaktor „Tygodnika Ilustrowanego” Henryk Mościcki: „Gaj istnieje dotychczas, a raczej resztki jego istnieją piękności...

Cenna tuż pod Warszawą, pamiątka epoki i człowieka, istna *świątynia dumania* nad przeszłych lat biegiem, stać się mogła celem pouczających i miłych wycieczek. Tymczasem to miejsce ukochane Stanisława Kostki Potockiego zostało wydane na wszelką zaturę, trzodzie i bydłu powierzone, jako widocznie najgłodniejszej części teraźniejszości, jako tym co w myśl Stanisławowej Potockiej mają cenić zasługi krajowe. Wstyd!...”¹³.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości rozpoczęły się działania mające na celu ochronę zabytków. W 1918 roku zostaje wydany dekret Rady Regencyjnej o opiece państwa nad zabytkami sztuki i kultury oraz o powołaniu państwowej służby konserwatorskiej. Służba konserwatorska objęła swoją ochroną oprócz innych obiektów także historyczne ogrody, cmentarze i zadrzewienia. Niezależnie od działań państwowych aktywnie swe prace prowadziło Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości, które również interesowało się stanem Gucina. Pracami obejmowano głównie obiekty państwowe, ale też inne będące własnością prywatną, uznane za szczególnie cenne¹⁴. W 1921 roku powołano do życia Komisję Wilanowską, której celem było merytoryczne wsparcie przy pracach konserwatorskich w obiektach znajdujących się w Dobrach Wilanowskich, w tym także w Gucinie. Zakres prac jakie realizowała Komisja był uzależniony od stanu finansów właścicieli obiektów. Niestety wysokość środków finansowych była mocno ograniczona, to było powodem, dla którego realizowane działania były mocno niewystarczające¹⁵.

Na kilka lat przed II wojną światową właściciel Wi-

¹⁰ Wg Karola Hoffmana za: S. Małachowski, *Gaj w Gucinie*, „Ochrona zabytków” 11, 1958, z. 1-2, s. 148-149.

¹¹ E. Nowicka, *Gucin*, „Ziemia” V, 1914, nr 17, s. 266.

¹² Ibidem, s. 268.

¹³ H. Mościcki, *Gaj Stanisława Kostki Potockiego*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 3 z 14 stycznia 1922, s. 42-43.

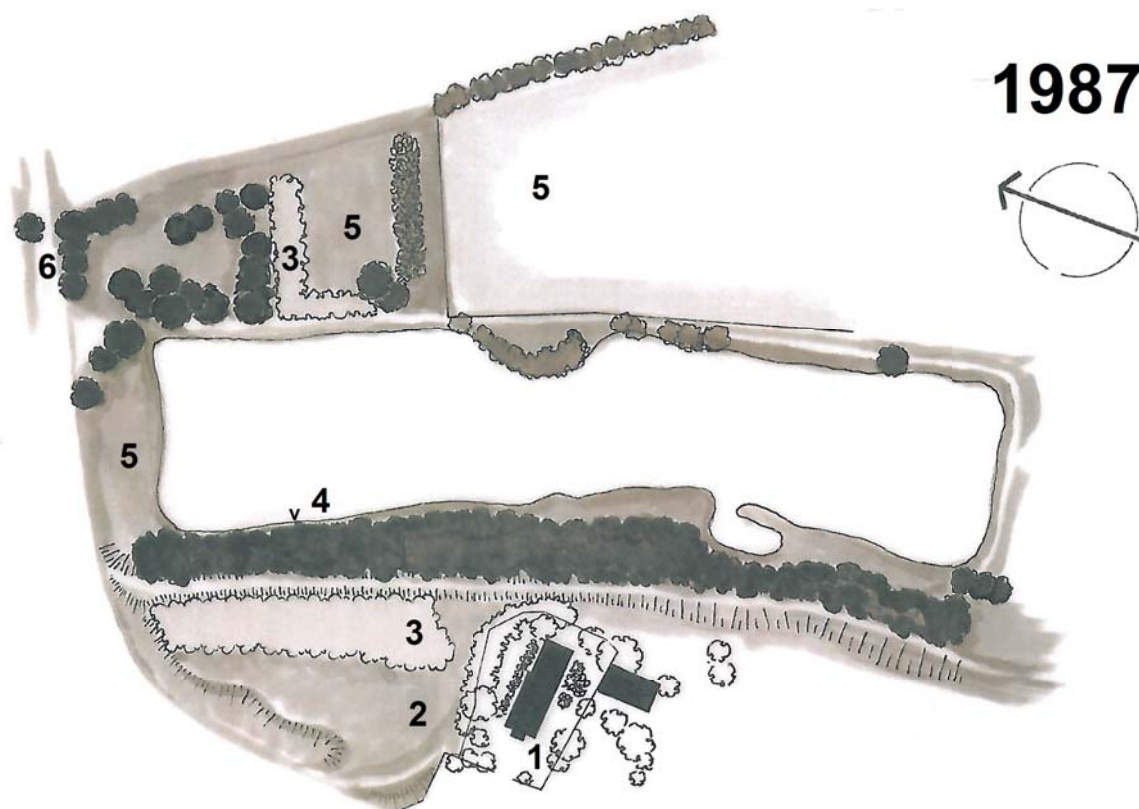
¹⁴ L. Majdecki, *Ochrona i konserwacja zabytkowych założen ogrodowych*, Warszawa 1993, s. 92.

¹⁵ P. Sypczuk, *Gaj w Gucinie. Walka o restytucję zabytkowego parku...*, op. cit., s. 171-176.

lanowa Adam Branicki sprzedał część Gucina, obejmującą zabudowania, ogród górny i dolny na rzecz sąsiadującej parafii. W rękach Branickich, w obrębie dóbr wilanowskich pozostał tylko staw i pamiątkowy Gaj w Gucinie¹⁶.

Cały obszar Gucina dotknęły w czasie II wojny światowej wielkie zniszczenia. Wycięto wówczas aleje topolową do Wilanowa oraz wiele drzew na wzgórzu i w Gaju. We wrześniu 1939 roku podczas pacyfikacji Służewa przez Niemców zabudowania wsi Służew wzdłuż ulicy Kościelnej¹⁷ spłonęły i požodze uległy też

zabudowania Gucina. Spłonął dwór, oficyny i stróżówka przy bramie plebańskiej. Stary Służew został całkowicie spalony¹⁸. W latach 1944-1945 poprowadzono wzdłuż skarpy głębokie rowy przeciwczołgowe, które zniszczyły pozostałości parku przy dworze¹⁹. Dwór (zwany pałacykiem) z uszkodzeniami przetrwał co prawda wojnę, ale w latach 50. XX wieku rozpadł się i w ten sposób ostatni element wyposażenia dawnego Gucina został utracony. Po wojnie teren ten utrzymano jako kościelny i wykorzystywano jako sad. Teren Gaju został skomunalizowany i znalazł się w długoletnim użyt-

Rekonstrukcja stanu parku w Gucinie z 1987 roku.

Grafikę wg inwentaryzacji Z. Piekarskiej i Z. Ziębińskiej-Sznee (1987) sporządziła A. Majdecka-Strzeżek.

Objaśnienia numerów: 1 – kościół, 2 – grunty w użytkowaniu parafii, 3 – sad, 4 – grota, 5 – teren w użytkowaniu przedsiębiorstwa Centrala Rybna, 6 – wejście do Gaju.

¹⁶ L. Majdecki, *Gucin-Gaj...*, op. cit., s. 10.

¹⁷ Współczesna nazwa ul. Kościelnej to ul. Fosa.

¹⁸ J. R. Maj, *Saga służewska*, [w:] *Służew i jego kościół*, op. cit., s. 656.

¹⁹ L. Majdecki, *Gucin-Gaj...*, op. cit., s. 40.

kowaniu przez Państwowe Przedsiębiorstwo Centrala Rybna, które prowadziło gospodarkę magazynową ryb dla potrzeb miasta, przekształcając i tak zniszczony obszar parku²⁰. Kolejnym dzierżawcą tego terenu jest do dziś przedsiębiorstwo Aquamex sp. z o.o.

Z licznych monumentów gucińskiego Gaju po wojnie zostały się jedynie dwa, które w 1963 roku przeniesione zostały do ogrodu wilanowskiego. Zainteresowanie Gajem w Gucinie nie mijalo przez lata. I mimo, że nie realizowano żadnych działań naprawczych to wykonywano działania o charakterze inwentaryzacyjnym. I tak przeprowadzono inwentaryzację drzewostanu w 1962 roku z inicjatywy pracowników i studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Następną inwentaryzacja została wykonana w roku 1987 jako element dokumentacji ewidencyjnej Gucina-Gaju przez zespół Z. Ziemińska-Sznee i Z. Piekarska²¹, a w roku 2006 na zlecenie Biura Stołecznego Konserwatora Zabytków w Warszawie wykonana została szczegółowa inwentaryzacja drzewostanu oraz studium historyczno-naukowe przez dra inż. Macieja Świątkowskiego, pracownika Narodowego Instytutu Dziedzictwa²². Każde kolejne opracowanie pokazuje stały ubytek historycznego drzewostanu, obecność nowych niekontrolowanych, spontanicznych nasadzeń i przekształcenia dawnego stawu. Istnieją więc powojenne zapisy ukazujące postępujący upadek obiektu, a jednocześnie zapisujące wcześniejszy, pełniejszy nieco stan przetrwania. Konsekwencją przeprowadzonych prac inwentaryzacyjnych jest wpis Gucina do rejestru zabytków.

W 2012 roku utworzony został Wilanowski Park Kulturowy wraz z planem ochrony i wytycznymi dla kształtowania krajobrazu i ochrony walorów kulturowych i przyrodniczych. Ideą i zadaniem Wilanowskiego Parku Kulturowego jest ochrona zespołów pałacowo-parkowych wraz z historycznymi powiązaniem kompozycyjnymi. Obiekty podlegające ochronie to zespół rezydencji filialnych Wilanowa (także Gucina-Gaju) wraz ze skarpą Ursynowską i zespołem rezydencjonalnym Ursynowa.

W tym roku mija 200 lat od rozpoczęcia prac przy budowie rezydencji w Gucinie, a wkrótce przypadnie 200. rocznica rozpoczęcia prac przy zakładaniu Gaju w Gucinie. Krótco cieszył się swoją ulubioną posiadłością Stanisław Kostka Potocki i krótki był okres świetności Gucina-Gaju powstałego ku Jego pamięci. To niezwykle miejsce stanowiące wspomnienie, w którym rolę monumentów odgrywały i drzewa, i pomniki, i wreszcie teren całego Gaju. Długie lata Gucin niszczał, długie lata dopominano się bezskutecznie o ochronę i dbałość należną temu miejscu. „W tym gaju wśród zrujnowanych pamiątek zdają się o zmierzchu przesuwac cicho cienie ludzi wielkich...”²³ – pisano 100 lat temu. Najwyższy już czas, aby Gaj w Gucinie przestał być jedynie odległym wspomnieniem, dawno zapomnianym, zniszczonym ogrodem i miejscem w którym dokonała się historia. Póki jeszcze przetrwały relikty dawnych nasadzeń i istnieją choć w szczątkach pozostałości dawnego Gaju warto uczynić wszystko, by ten szczególny symbol pamięci w tak niespotykanej, ogrodowej formie przywrócić do życia.

²⁰ Ibidem, s. 10.

²¹ Z. Piekarska, Z. Ziemińska-Sznee, Ewidencja Parku Gucina Gaj w Służewie, KOBiDZ, Warszawa 1987.

²² M. Świątkowski, Inwentaryzacja roślinności w skali 1:500, KOBiDZ, Warszawa 2006; idem, Studium historyczno-konserwatorskie Ogrodu Gucin-Gaj w Służewie. Kościół św. Katarzyny i Ogród Gucin-Gaj w Służewie, ustalenie granic wpisu do rejestru zabytków, KOBiDZ, Warszawa 2006.

²³ E. Nowicka, op. cit., s. 268.

Adam Danilczyk

Polska Akademia Nauk, Instytut Historii

Dwaj bracia Potoccy – luminarze polskiego oświecenia

Ignacy i Stanisław Kostka Potoccy wbrew pozorom nie należeli do pierwszego rzędu najbogatszej i najbardziej wpływowej arystokracji polskiej XVIII wieku. Znany badacz epoki, Jerzy Michalski, określił ich pozycję w 2. połowie lat 70. XVIII wieku jako „uboższych krewnych” Czartoryskich i Lubomirskich¹. Ambicja i determinacja w działaniu sprawiły, iż to jednak Ignacy i Stanisław Kostka Potoccy zapisali się w pamięci kolejnych pokoleń Polaków.

Przepustkę na „pierwsze salony” i urzędnicze awanse dały im związki małżeńskie – Ignacy ożenił się z Elżbietą Lubomirską, córką marszałka wielkiego koronnego

Stanisława Lubomirskiego, a Stanisław Kostka z jej siostrą, Aleksandrą. Istotne znaczenie dla wzrostu pozycji braci miały też posagi wniesione przez obie wybranki. Podobnie jak wielu ich rówieśników z arystokratycznych rodzin, obaj odebrali staranną edukację, której częścią były również podróże za granicę. Wyróżniali się w swoim środowisku inteligencją, co w połączeniu z dużymi aspiracjami i determinacją pozwoliło braciom wcześniej wybić się na scenie politycznej.

Bracia Potoccy byli pierwszoplanowymi aktorami życia politycznego, posłami na sejmy, kilkakrotnie wchodziłi w skład Rady Nieustającej, której zresztą byli prze-

**Anton Graff, *Portret Stanisława Kostki Potockiego*, 1785 r.
Zbiory Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
Fot. Zbigniew Reszka, 2008 r.**

**Anna Rajecka, *Portret Ignacego Potockiego*, 1784 r.
Zbiory Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
Fot. Zbigniew Reszka, 2010 r.**

¹ J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, [w:] *Polityka i społeczeństwo. Studia Historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, Warszawa 2007, s. 219.

Pompeo Girolamo Batoni, Portret Aleksandry Potockiej, 1780 r. Zbiory Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Fot. Zbigniew Reszka, 2008 r.

ciwnikami. Zaliczali się wówczas do oponentów króla Stanisława Augusta. Ambicje i chęć „wybicia się” wyżej sprawiły, iż w walce politycznej nie przebierali w środkach, co doprowadziło do kompromitacji obu arystokratów w połowie lat 80. XVIII wieku w tzw. aferze Dogrumowej². Naiwnie liczyli na poparcie Rosji, które miało pomóc im w obaleniu wspomnianej Rady i uzyskać przewagę w walce z królem. Dopiero po spotkaniu z imperatorką w Kaniowie w 1787 roku, gdzie Katarzyna II wyraźnie faworyzowała Stanisława Augusta, Ignacy i Stanisław Potoccy zmienili w tej kwestii zdanie dochodząc do wniosku, iż taką pomoc mogą uzyskać jedynie od Prus. Doprowadziło to do rozłamu w obozie opozycji na sejmie, który rozpoczął obrady w 1788 roku – Ignacy zabiegał o sojusz z Berlinem, a hetman wielki koronny Franciszek Ksawery Branicki i Szczęsny Potocki ubiegali się o poparcie Rosji w celu obalenia wprowadzanych

reform. Ignacy i Stanisław Kostka Potoccy, którzy reprezentowali nurt reformatorski i odgrywali na sejmie główne role, zbliżyli się z czasem do Stanisława Augusta. Przyczynili się do wprowadzenia wielu reform, łącznie z najważniejszą, Konstytucją 3 maja.

Rosyjska interwencja w 1792 roku, mająca na celu przywrócenie jej hegemonii nad Rzeczpospolitą i przystąpienie króla do targowicy nie tylko położyły kres pracom mającym unowocześnić państwo polskie, ale jednocześnie w istotny sposób wpłynęły na dalsze losy Ignacego i Stanisława Kostki Potockich. Uciekając przed ewentualnymi reperkusjami ze strony targowiczów, bracia wyjechali do Saksonii śledząc stamtąd wydarzenia w kraju.

Ignacy Potocki po wybuchu powstania kościuszkowskiego przyjechał do kraju, obejmując kierownictwo nad dyplomacją w Radzie Najwyższej Narodowej. Po upadku powstania, w grudniu 1794 roku, został aresztowany przez Rosjan i wywieziony do Petersburga, po czym uwięziony w twierdzy pietropawłowskiej. Wolność przyniosła mu śmierć Katarzyny II w listopadzie 1796 roku. Po powrocie do kraju osiadł w Kurowie, unikając wszelkiej działalności spiskowej i poświęcając czas głównie pracy literacko-naukowej³.

Stanisław Kostka Potocki powstanie spędził za granicą. W 1794 roku został aresztowany przez austriacką policję i przez kilka miesięcy przebywał w areszcie w czeskiej twierdzy Josephstadt. Do kraju wrócił w 1797 roku, skupiając całą uwagę na sprawach majątkowych i gospodarczych. Ważne wydarzenia na scenie politycznej Europy, które doprowadziły między innymi do utworzenia Księstwa Warszawskiego wpłynęły na jego dalszą działalność. Znalazł się on w gronie głównych decydentów politycznych, obejmując stanowisko prezesa rządu (wiosną 1809 roku objął funkcję

² Zob.: A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010.

³ Por. Z. Zielińska, *Potocki Roman Ignacy*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. XXVIII, Wrocław-Warszawa 1984-1985, s. 13-14.

prezesa Rady Stanu i Rady Ministrów) i kierownika oświaty (prezes Izby Edukacyjnej, a od grudnia 1810 roku dyrektor Edukacji Narodowej)⁴.

Oczywiście, zgodnie z duchem czasów, obaj bracia byli masonami. Ignacy Potocki w 1779 roku wstąpił do loży masońskiej, pokonując w przyspieszony sposób kolejne stopnie i otrzymując już w 1780 roku wielkie mistrzostwo. Był głównym współtwórcą powstałej w 1781 roku Wielkiej Loży Narodowej Wielkiego Wschodu Polskiego i jej pierwszym wielkim mistrzem. Z kolei Stanisław Kostka Potocki został uznany masonem na początku lat 80. XVIII wieku i już po kilku latach (w 1784 roku) został Wielkim Mówcą Wielkiego Wschodu, piastując tę godność do 1790 roku. W czasach Księstwa Warszawskiego został zwierzchnikiem wolnomularstwa jako Wielki Mistrz Wielkiego Wschodu Narodowego⁵. Zasługi Stanisława Kostki i Ignacego Potockich dla wolnomularstwa sprawiły, że w programie ideowym utworzonego ku ich czci pamiątkowego Gaju w Gucinie obecne są wątki masońskie⁶.

Obaj bracia położyli olbrzymie zasługi dla rozwoju edukacji i nauki. Ignacy Potocki w 1773 roku wszedł w skład pierwszego kompletu Komisji Edukacji Narodowej wpływając, wraz ze swoim przyjacielem Grzegorzem Piramowiczem, na funkcjonowanie komisji. Stanisław Kostka Potocki był autorem wielu tekstów literackich i publicystycznych, współtworzył Towarzystwo Przyjaciół Nauk, którego członkiem był również Ignacy. Po upadku Księstwa Warszawskiego kierował Wydziałem Oświecenia Narodowego, przekształconego później w Komisję Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Wśród ich przyjaciół i współpracowników można znaleźć najwybitniejszych publicystów, literatów, ludzi nauki i reformatorów tamtych czasów. Do tego grona należeli m.in. Grzegorz Piramowicz, Hugo Kollątaj, Józef Wybicki, Tadeusz Czacki. Wiele spośród tych osobistości posadziło w Gaju w Gucinie pamiątkowe drzewa lub ufundowało pomniki, jak Adam Jerzy Czartoryski, Julian Ursyn Niemcewicz, Tadeusz Mostowski, Stanisław Staszic, Samuel Bogumił Linde, Marcin Bądani, Zygmunt Vogel, Michał Szubert⁷.

Stanisław Kostka Potocki już jako młodzieniec przejawiał zainteresowania architekturą. Znalazło to odzwierciedlenie w jego późniejszych działaniach. W końcu 1786 roku przebudował swój pałac na Lesznie, zmodernizował zespół ogrodowy w Olesinie, w tym samym czasie naskicował projekt pałacu w Kurowie. Gdy w 1800 roku wraz z żoną przeniósł się do Warszawy, zaczął urządzać Wilanów, w którym zarezerwował miejsce dla pamiątkowej galerii malarstwa. Przekształcił pałac nie tylko w imponującą rezydencję, ale także w wielką atrakcję kulturalną i towarzyską. W międzyczasie czuwał nad przebudową pałacików i parków w Natolinie, Morysinie i Gucinie⁸.

Czy Ignacy i Stanisław Kostka Potoccy byli typowymi przedstawicielami swojej epoki? Nie, oni zdecydowanie wybijali się ponad przeciętność. Niewiele osób w historii Rzeczypospolitej 2. połowy XVIII wieku zaznaczyło swoją obecność tak jak miało to miejsce w ich przypadku. Tym bardziej, iż dotyczy to wielu dziedzin – polityki, literatury, edukacji, sztuki. Byli nie tylko typowymi przedstawicielami nurtu oświeceniowego w Polsce, ale jego kreatorami i współtwórcami.

⁴ B. Grochulska, *Potocki Stanisław Kostka*, [w:] PSB, op. cit., s. 162-165.

⁵ Cegielski, *Pod młotkiem Stanisława Kostki Potockiego. Wolnomularstwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego w kontekście europejskim*, „Studia Wilanowskie” XIX, 2012, s. 104-115.

⁶ P. Sypczuk, *Gaj w Gucinie. Wymowa ideowa parku-pomnika i walka o jego restytucję*, Warszawa 2013, s. 91-100.

⁷ H. Skimborowicz, W. Gerson, *Willanów. Album widoków i pamiątek oraz kopie z obrazów Galerii Wilanowskiej*, Warszawa 1877, s. 178-179.

⁸ Por. J. Polanowska, *Stanisław Kostka Potocki. Twórczość architekta amatora*, Warszawa 2009, s. 251-306.

Katarzyna Marciszewska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Samodzielny Zakład Botaniki Leśnej

Śpiewy dendrologiczne Gaju w Gucinie

Genius loci Gucina

Tym co odróżnia Gucin od innych założeń rezydencjonalnych (nie tylko tamtej epoki) i co sprawia, że na stałe zapisał się on w historii polskich ogrodów, a zarazem jego częścią dla potomności najcenniejszą jest pamiątkowy park, zwany Gajem. Skrzydłami *genius loci* tego miejsca miały być korony drzew, a szum ich listowia po wieczne czasy przypominać miał o wielkich ideach i dokonaniach Stanisława Kostki i Ignacego Potockich¹ - wybitnych mężów stanu, wielkich patriotów i uczonych. Gucin powstał w 1817 roku jako prywatna posiadłość Stanisława Kostki Potockiego, w której szukał odpoczynku od obowiązków publicznych, poświęcając się pracom naukowym i twórczości literackiej². Po jego śmierci (w 1821 roku) to miejsce, w którym najchętniej spędzał ostatnie lata swego życia, zdawało się być najodpowiedniejsze do utworzenia parku-pomnika ku czci właściciela i jego brata Ignacego³.

Podczas uroczystości pogrzebowych mowę pochwalną na cześć Stanisława Kostki wygłosił Julian Ursyn Niemcewicz, bliski przyjaciel rodziny. Niemcewicz wkrótce zakupił sąsiadujący z Gucinem majątek Roskosz (późniejszy Ursynów)⁴, z którego roztaczał się widok na park-pomnik ku czci Potockich. Poeta nie tylko wielokrotnie bywał w Gaju, ale sadził w nim drzewa, a w jego dziennikach

i utworach odnajdujemy opisy tego niezwykłego miejsca. Dziełem, które przyniosło Niemcewiczowi największą sławę w potomności były „Śpiewy historyczne”⁵, co znamienne ich powstanie przypada na podobny czas co założenie Gucina i Gaju. Wydany po raz pierwszy w 1816 roku zbiór pieśni historyczno-patriotycznych, tworzący wyidealizowaną wizję przeszłości Polski, służyć miał podtrzymywaniu świadomości historycznej i narodowej w trudnych czasach zaborów i trafiać szczególnie do młodego pokolenia Polaków. Pewną analogię można dostrzec w wymowie symbolicznej i sposobie utworzenia Gaju w Gucinie. Otóż za sprawą Aleksandry Potockiej obaj bracia zostali upamiętnieni jako zasłużeni dla ojczyzny mężowie stanu, a sam park-pomnik powstał jako dzieło zbiorowe, tworzone rękoma ludzi ceniących cnoty obywatelskie i patriotyczne.

Dodatkowym wzmocnieniem wymowy ideowej Gaju było świadome odwołanie się do pradawnego kultu drzewa i tradycji świętego gaju⁶, przez co park zyskiwał status miejsca nieomal świętego – swoistej przestrzeni *sacrum*⁷. Zjawisko obecne w kulturach przedchrześcijańskich, tak antycznych jak słowiańskich⁸, na nowo znalazło wyraz w teorii i praktyce sztuki ogrodowej XVIII i XIX wieku oraz w nurcie badań nad słowiańskimi korzeniami, któ-

¹ Por. artykuł o braciach Potockich w niniejszym numerze.

² H. Skimborowicz, W. Gerson, *Willanów. Album widoków i pamiątek oraz kopie z obrazów Galerii Wilanowskiej*, Warszawa 1877, s. 178. Por. L. Majdecki, *Gucin-Gaj. Analiza układu kompozycyjno-przestrzennego na tle warunków naturalnych i zarysu historycznego*, [w:] *Rejestr ogrodów polskich*, z. 4, Warszawa 1965.

³ P. Sypczuk, *Gaj w Gucinie. Wymowa ideowa parku-pomnika i walka o jego restytucję*, Warszawa 2013, s. 44-45.

⁴ L. Królikowski, *Julian Ursyn Niemcewicz – przyczynek do biografii*, „Ad Rem. Kwartalnik Akademicki” 1-4, 2014, s. 24, 26.

⁵ J. Ursyn Niemcewicz, *Śpiewy historyczne z muzyką i rycinami*, Warszawa 1816. Por. I. Rusinowa, *Julian Ursyn Niemcewicz jako literat*, „Ad Rem. Kwartalnik Akademicki” 1-4, 2014, s. 13-14.

⁶ P. Sypczuk, op. cit., s. 81-82.

⁷ J. G. Frazer, *Złota Galia. Studia z magii i religii*, Warszawa 2002, s. 103-109.

⁸ A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 1982, s. 168-185.

re świadczyć miały o bogactwie tradycji i długiej historii narodu polskiego. Aleksandra Potocka znalazła historyczne dzieła Wawrzyńca Surowieckiego, Chrystiana Piotra Aignera czy Hipolita Kownackiego, działających w Towarzystwie Warszawskim Przyjaciół Nauk, którego członkami byli niegdyś także obaj bracia Potoccy⁹.

Aleksandra Potocka niewątpliwie czerpała inspirację także z traktatu o ogrodach księżnej Izabeli Czartoryskiej, która pisała: „Nie jest to przesadą w pochwałę, nazywać Drzewa najwspanialszą ze wszystkich ozdób, któremi Ziemia jest okryta...” oraz „...musimy dać pierwszeństwo Drzewom, ich postaci, gałęzistości, powadze co do wspólniejszej piękności to jest owej piękności romantycznej.”¹⁰ Uniwersalizm i ponadczasowość drzewa jako nośnika znaczeń, treści i wartości dostrzegano w Polsce poróżbiarowej wielu. Jan Paweł Woronicz w „Świątyni Sybilli” pisał, że w parku w Puławach każde drzewo coś mówi, uczy i przypomina ojca, matkę lub przyjaciela, zaś Ignacy Krasiński w „Monitorze” zalecał tym, którzy nie wiedzą, co by dobrego dla swego kraju uczynić mogli aby sadzili drzewa.

Gaj ku czci Potockich przekroczył ramy jedynie osobistej straty i żalu, przybierając formę narodowego *votum* w postaci drzew-pomników sadzonych przez najświatlejszych Polaków ówczesnych czasów. Poprzez nazwę i formę odwołującą się do słowiańskich świętych gajów, a tym samym do początków dziejów ojczystych, park miał się stać kłamrą łączącą przeszłość z teraźniejszością oraz chronić i utrwaląc poczucie narodowej tożsamości¹¹. Przywołując zaś pamięć o przymiotach i zasługach braci Potockich skłaniać miał do rozważań nad dziejami przeszłymi i przyszłymi ojczyzny oraz inspirować do naśladowania postaw obywatelskich i patriotycznych.

Jak Gaj powstał

Historia powstania Gaju była opisana w albumie „Gucin”, założonym przez Aleksandrę Potocką i przechowywanym w Pałacu w Wilanowie. Niestety ten cenny dokument zaginął w czasie II wojny światowej, szczęśliwie jego obszerne fragmenty zacytowano w słynnym Albumie Wilanowskim¹². Dzięki tym przekazom możemy przynajmniej częściowo odtworzyć pierwotną dendroflorę Gaju i proces jego powstania z udziałem rodziny, przyjaciół, współpracowników i osób ceniących zasługi braci Potockich.

Pierwsze drzewo w Gaju posadził 2 października 1821 roku Aleksander, syn Aleksandry i Stanisława Kostki Potockich. Jeszcze w październiku tego samego roku drzewa posadzili m.in.: Konstancja z Lubomirskich Rzewuska, Rozalia z Lubomirskich Rzewuska, Maria z Rzewuskich Potocka, Jan Buczyński, Józef Lipiński, Katarzyna Lewocka, Adam Jerzy Czartoryski (który dodatkowo posadził drzewa w imieniu swojej matki, ojca, żony i teściowej), arcybiskup Szczepan Hołowczyc, Feliks Pancer, Leon Potocki, Tomasz Święcki, Maria Wirtemberska, Jan Rudzki, ks. Antoni Kotowski, Antoni Bieńkowski, Marcin Molski, Feliks Czarnecki, Walenty Sobolewski¹³.

Niekiedy jesteśmy w stanie przypisać poszczególnym osobom konkretne gatunki drzew jakie posadzili, np. Aleksandra Potocka, wdowa po Stanisławie Kostce, wybrała dąb i klon. Rozalia z Lubomirskich Rzewuska ufundowała jarzębinę, a gdy ta uschła, w kolejnym roku posadziła takie samo drzewko. Ludwika z Sosnowskich Lubomirska wybrała topolę nadwiślańską, jednak nie posadziła jej osobiście, tylko zrobił to w jej imieniu Niemcewicz. Ten ostatni dla upamiętnienia braci Potockich

⁹ P. Sypczuk, op. cit., s. 85-88.

¹⁰ I. Czartoryska, *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1805.

¹¹ P. Sypczuk, op. cit., s. 88-89.

¹² H. Skimborowicz, W. Gerson, op. cit., s. 178-180.

¹³ Ibidem.

wybrał dąb i orzech amerykański. Tadeusz Mostowski ufundował obelisk, wokół którego posadził dziesięć modrzewi. Michał Szubert, dyrektor Ogrodu Botanicznego UW z rodziną i ogrodnikami Ginterem i Akermanem, zasadzili biotę wschodnią, tulipanowiec amerykański i jesion wyniosły. Ostatnie drzewo posadzono w Gaju 9 listopada 1830 to klon ufundowany przez Feliksa Spalskiego, byłego majora wojsk polskich¹⁴.

Dendroflora Gaju

W 1877 roku było w parku-pomniku dwieście kilkadziesiąt drzew i jak dowiadujemy się z przekazów historycznych: „12 rodzajów drzew zebrało się na ten piękny gaj [...]”¹⁵. Wśród drzew wymieniono: dęby, orzechy, jawory, brzozy, jesiony, akacje, klony, świerki, jarzębiny i topole (nadwiślańskie, włoskie, amerykańskie). Gdyby dziś powtórzyć to wyliczenie, rodzajów drzew byłoby 10 i wyglądało by następująco¹⁶: dęby (*Quercus*), orzechy (*Juglans*), klony (*Acer*), brzozy (*Betula*), jesiony (*Fraxinus*), robinie (*Robinia*), świerki (*Picea*), jarzębiny (*Sorbus*), topole (*Populus*; *P. nigra*, *P. nigra* L. 'Italica', topole amerykańskie zapewne głównie z sekcji *Aigeros*). Do tego dodać należy rodzaje *Platycladus* (*Thuja*, *Biota*), czyli biota (żywotnik) i *Liriodendron*, czyli tulipanowiec, a wówczas faktycznie mamy wśród drzew zasadzonych w Gaju przedstawicieli 12 rodzajów botanicznych.

Wśród wymienionych drzew brakuje lip (*Tilia*), co jednak prawdopodobnie wynika z fragmentaryczności cytowania wspomnianego albumu oraz modrzewi (*Larix*), które posadzono na pewno i w dość dużej liczbie okazów. Zazwyczaj sadzono gatunki rodzime, a z wyżej wymienionych rodzajów były to dęby szypułkowe (*Quercus robur*),

klony: pospolity i jawor (*Acer platanoides* i *A. pseudoplatanus*), brzozy brodawkowate (*Betula pedula*), jesiony wyniosłe (*Fraxinus excelsior*), jarzębiny (*Sorbus aucuparia*), topole czarne (*Populus nigra*) a z drzew iglastych świerki pospolite (*Picea abies*) i modrzewie europejskie (*Larix decidua*). Z gatunków obcych znalazły się na pewno biota wschodnia (*Platycladus orientalis*), nazywana także żywotnikiem wschodnim (*Biota orientalis*, *Thuja orientalis*), gatunek niewielkiego drzewka lub krzewu iglastego pochodzący ze wschodniej Azji. Ponadto drzewa liściaste amerykańskiego pochodzenia: orzech czarny (*Juglans nigra*), tulipanowiec amerykański (*Liriodendron tulipifera*), robinia lepka (*Robinia viscosa*) oraz topole tzw. amerykańskie, których przynależność gatunkową trudno dziś odtworzyć. Posadzono także topolę włoską (*Populus nigra* L. 'Italica') – powstała na przełomie XVII i XVIII wieku we Włoszech (w Lombardii), odmianę topoli czarnej.

Symbolika drzew w Gaju

Osoby chcące oddać hold braciom Potockim poprzez zasadzenie drzewa w Gaju, wybierały konkretny gatunek o określonej symbolice i pradziejowych konotacjach. Dęby, lipy, klony jawory, wiązy i jesiony¹⁷ w słowiańszczyźnie uważano za święte, przypisywano im moce lecznicze i otaczano ochroną wraz ze źródłami leżącymi w ich pobliżu. Szczególnie miejsce w tym panteonie zajmowała lipa – jako drzewo o mocach niezwykle silnych i przyjaznych człowiekowi. Natomiast brzozy były otaczane nadzwyczajnym kultem przez ludy ugrofińskie i na północno-wschodnich terenach Rusi¹⁸. Dawne wierzenia słowiańskie przeniknęły do kultury chrześcijańskiej, czego przykładem może być lipa uznawana za drzewo uświęcone i epifanię Matki Boskiej¹⁹.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, s. 178.

¹⁶ Nazwy botaniczne drzew w całym tekście podano za: W. Seneta, J. Dolatowski, *Dendrologia*, Warszawa 2008.

¹⁷ A. Michałowski, *Drzewa w krajobrazie kulturowym*, [Studia i Materiały, 1], Warszawa 1991, s. 12, 21.

¹⁸ Ibidem, s. 21.

¹⁹ Ibidem, s. 23.

Dęby były u Słowian także głównymi składnikami świętych gajów. Poświęcone Perunowi - bogu pioruna, błyskawicy i grzmotu, dostępowały najwyższej czci, a jako drzewo kosmiczne stanowiły wyobrażenie budowy wszechświata²⁰. W kulturze antycznej, w mitologii greckiej i rzymskiej, ich miejsce było podobne tyle, że bogowie odmienni – Zeus i Jowisz²¹. W czasach chrześcijańskich dąb stał się symbolem siły Kościoła²². W czasach nowożytnych²³ przypisywano mu aż 15 symbolicznych znaczeń, wśród nich cztery pierwsze to: nieugięty duch, cnota, upór, męstwo, a ostatnie to korona niebieska. Według Wojciecha Fijałkowskiego²⁴ dęby posadzone w Gaju wyrażać miały wielką siłę moralną obu braci senatorów.

Jesiony w czasach nowożytnych symbolizowały takie cechy jak sprawiedliwość, wstrzemięźliwość, pobożność, umiarkowanie²⁵. Natomiast zdaniem Fijałkowskiego jesiony posadzone w Gaju upamiętniać miały wysokie wartości intelektualne braci Potockich, a także ich wspaniałość i szlachetność czynów. Z kolei brzozy posadzone w pamiątkowym parku upamiętniały łagodność i godności jakie bracia Potoccy piastowali w parlamencie i władzach wykonawczych. Warto przypomnieć, że w starożytnym Rzymie pęki brzozowych różg liktorskich były symbolem władzy najwyższych urzędników. Natomiast modrzewie wyrażać miały melancholię i smutek po utracie braci Potockich – wielkich mężów stanu, ale też kochających mężów, ojców, dziadków²⁶. W okresie oświecenia modrzewie symbolizowały bowiem zarówno miłość, jak i cierpienie

i udrekę, a także człowieka prawego²⁷.

Orzech w czasach średniowiecza stał się symbolem wcielenia Chrystusa, jego owoc potocznie nazywany orzechem (z botanicznego punktu jest to jednak pestkowiec) ukrywający załóżek życia w twardej łupinie – symbolizuje ukrycie natury Boskiej w postaci człowieka²⁸. W czasach nowożytnych utrwaliła się symbolika tego drzewa oznaczająca dobroczynność, obrońcę, adwokata, ale także zatwardziałego grzesznika, pokutę, karę, nieszczęście i złego obrońcę. Posadzony w Gaju przez Juliana Ursyna Niemcewicza orzech czarny (*Juglans nigra*), drzewo amerykańskiego pochodzenia, był nawiązaniem do siły charakteru i twardej, nieustępliwej walki o sprawy narodowe braci Potockich. Wybór tego drzewa był nieprzypadkowy, jako że Julian Ursyn Niemcewicz prawie 10 lat spędził w Stanach Zjednoczonych Ameryki, które postrzegał jako ucieleśnienie idei wolnego narodu. Orzech czarny, potocznie nazywany amerykańskim, był więc w Gaju także wyrazem tęsknoty za wolną ojczyzną i dążeń niepodległościowych²⁹. Drzewo to ma imponujące rozmiary, dorasta bowiem do prawie 40 m wysokości, a jego złożone liście osiągają długość 60 cm. Jak wyglądałby orzech w gucińskim Gaju, gdyby dane mu było dotrzeć do naszych czasów, przekonać się można oglądając inny okaz tego gatunku, również posadzony przez Juliana Ursyna Niemcewicza, a rosnący przy pałacu w Ursynowie³⁰ (obecny Pałac Rektorski na kampusie SGGW w Warszawie).

²⁰ H. Galera, *Morfologia a symbolika drzew*, „Nauka” 2, 2007, s. 119.

²¹ A. Michałowski, op. cit., s. 55.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, s. 57.

²⁴ W. Fijałkowski, *Epitafium dla Gucina*, „Ochrona Zabytków” 2, 1999, s. 130.

²⁵ A. Michałowski, op. cit., s. 58.

²⁶ W. Fijałkowski, op. cit., s. 130.

²⁷ A. Michałowski, op. cit., s. 59.

²⁸ Ibidem, s. 56.

²⁹ P. Sypczuk, op. cit., s. 49-50.

³⁰ Por. idem, „Waszyngton w Puławach”. *Pamiętki po pierwszym prezydencie Stanów Zjednoczonych w Domu Gotyckim*, „Ad Rem. Kwartalnik Akademicki” 3, 2017, s. 17.

Topole nie należały do drzew szczególnie czczonych przez słowiańskich przodków, zaistniały wprawdzie w symbolice biblijnej i literaturze hagiograficznej niezbyt jednak obficie. Stąd też zastanawiać może ich obecność w Gaju. Być może ma to związek z wymową tych drzew powstałą w okresie wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Topole (ale także inne drzewa) sadzono tam wówczas jako symbole wzrastającej wolności³¹, a od 1765 roku tworzony był kult „Drzew wolności”. Być może więc oprócz obiegowo utrwalonej symboliki wyrażającej odwagę, wytrwałość, miłość i szczęście rodzinne³², topole w Gaju miały przypominać dążenia wolnościowe braci Potockich.

Czy szumią jeszcze drzewa posadzone w Gaju ręką Juliana Ursyna Niemcewicza, Stanisława Staszica, Michała Szuberta i innych?

Odpowiedź na to pytanie nie jest prosta. Prawdą jest że, z pierwotnej dendrotyki gucińskiego Gaju zostało niewiele. W 1962 roku, gdy inwentaryzację drzewostanu przeprowadzał mgr T. Szymanowski³³, który pomiarami objął wszystkie większe drzewa, było ich w Gaju 18, w tym: sześć dębów szypułkowych (*Quercus robur*), cztery jesiony wyniosłe (*Fraxinus excelsior*), dwa jawory (*Acer pseudoplatanus*), jedna lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), cztery topole kanadyjskie odmiana późna (*Populus xcanadensis* 'Serotina', okazy 20-letnie), dwa kasztanowce pospolite (*Aesculus hippocastanum*, okazy około 50-letni i około 10-letni), jeden klon pospolity (*Acer platanoides*, okaz około 50-letni) i jeden wiąz polny (*Ulmus minor*, okaz około

20-letni). Topole późne, oba kasztanowce, jak też klon i wiąz pochodzą z XX wieku, zatem z pierwotnego założenia liczącego ponad dwieście okazów drzew zachowało się ich wówczas zaledwie trzynaście.

Od tamtej inwentaryzacji minęło już 55 lat, następne wykonano w roku 1987³⁴ i 2006³⁵. W roku 2017, na który przypada dwusetlecie powstania Gucina, zamiast majestatycznego Gaju ze sklepieniem z koron sędziwych drzew-pomników, świadków wielkich idei, ludzi i dzieł tamtej epoki, widzimy zarośla, którymi natura zabiłnia pustkę po utraconych drzewach. Wykluczyć całkiem nie można, że niektóre z drzew młodego pokolenia wyrosły z nasion drzew pierwotnie tworzących Gaj. Jeszcze w 1975 roku grupa starych, wyróżniających się rozmiarami drzew, składająca się z pięciu dębów szypułkowych, trzech jesionów wyniosłych i jednej lipy drobnolistnej, została wpisana do wojewódzkiego rejestru pomników przyrody³⁶. Niestety dwa z ww. jesionów już zamarły, zatem tylko siedem drzew przetrwało z założenia o tak wielowątkowej wymowie, zakładanego z pietyzmem, wiedzą, rozmachem i myślą o przyszłych pokoleniach. Walory kulturowe tego miejsca wyznaczające niegdyś jego tożsamość na naszych oczach ulegają unicestwieniu, tak w wyniku ludzkich działań, jak i zaniechań i naporu dzikiej przyrody, która choć sama w sobie przedstawia znaczącą, ale należącą do zupełnie innej kategorii wartość. Każdy kto pozna historię i losy tego miejsca stanie przed pytaniem jak ocalić *sacrum* przed *profanum* i podtrzymać zamierający szum skrzydeł *genius loci* Gaju w Gucinie.

³¹ A. Michałowski, op. cit., s. 41.

³² W. Fijałkowski, op. cit., s. 130.

³³ Inwentaryzację przeprowadzało Koło Naukowe Architektury Krajobrazu studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej; za: L. Majdecki, op. cit., s. 55.

³⁴ Z. Piekarska, Z. Ziemińska-Sznee, Ewidencja Parku Gucina Gaj w Służewie, KOBiDZ, Warszawa 1987.

³⁵ M. Świątkowski, Inwentaryzacja roślinności w skali 1:500, KOBiDZ, Warszawa 2006.

³⁶ Jako pomnik ustanowiony orzeczeniem nr 73 z dn. 7.10.1975 r. o uznaniu za pomnik przyrody, Dz. Urz. Rady Narodowej m. st. Warszawy nr 12, poz. 91 z dn. 21.10.75 r.

Mariusz Barszcz

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Katedra Inżynierii Wodnej

Katarzyna Marciszewska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Samodzielny Zakład Botaniki Leśnej

Gospodarka wodna Gucina na tle geomorfologii i historii użytkowania Doliny Służewskiej

Walory położenia geomorfologicznego

Położenie Gucina w erozyjnym rozcięciu Skarpy Ursynowskiej - części wiślanej Skarpy Warszawskiej, jakim jest Dolina Potoku Służewieckiego - wpisuje się w pradawny zwyczaj lokowania miast i osad oraz najważniejszych ich budowli nad rzekami, z wykorzystaniem zwłaszcza ich wysokich brzegów, czyli skarp. Wzdłuż skarp wiodły zazwyczaj stare szlaki drogowe, nad skarpą zaś skupiały się najważniejsze budowle: książęce, królewskie, publiczne, kościelne, magnackie czy włościańskie. Do szczególnie dogodnych miejsc należały wszelkie załomy skarpy i jej erozyjne, głębokie wcięcia, zwłaszcza jeśli sięgały daleko w głąb płaskowzgórza i niosły własne wody w postaci potoków czy strumieni. Wszystkie te walory posiada Dolina Służewska, której pierwotna postać jest wynikiem rozcięcia erozyjnego skarpy Wiślanej¹ utworzonego splywem wód, najpierw polodowcowych, a następnie naturalnego cieku wodnego, zbierającego wody powierzchniowe z obszaru zlewni, mającego wspólnie postać Potoku Służewieckiego. Najbardziej wyraziste dziś obszary Doliny to jej wylot, gdzie przecina Skarpę Ursynow-

ską (fragment Skarpy Warszawskiej) oraz kulminacja wzgórza zwieńczonego kościołem św. Katarzyny². Dolina sięga daleko w polodowcowe płaskowzgórza w kierunku Wyczółek, Okęcia i Woli i ma wiele bocznych rozgałęzień. O tym, że była miejscem jednego z najstarszych ośrodków osadniczych na terenie dzisiejszej Warszawy świadczą m.in. urny z epoki kultury lużyckiej znalezione na terenie starego cmentarza przy kościele św. Katarzyny. Pierwszy znany zapis mówiący o osadnictwie w tej okolicy jest jednak znacznie późniejszy i pochodzi z 1065 roku³. Wtedy na terenach Służewa osiedlili się i założyli ośrodek misyjny Benedyktyni. Zaś w 1238 roku została tu erygowana przez biskupa Pawła z Bnina parafia pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny i św. Katarzyny⁴, najstarsza z istniejących dziś na terenie lewobrzeżnej Warszawy. Zbudowany wówczas kościół, po kolejnych przebudowach, nadal stoi w tym samym miejscu, tj. na wzgórzu Doliny Służewskiej. Od roku 1245 roku do XVIII wieku kolatorami kościoła i parafii był ród Służewskich (herbu Radwan), później majątek Służew został nabyty przez właścicieli Wilanowa i wówczas kolejno rody Czartoryskich, Po-

¹ Z. Biernacki, *Geomorfologia i wody powierzchniowe*, [w:] *Wiśła w Warszawie*, Warszawa 2000, s. 22-70.

² Opracowanie ekofizjograficzne do MPZP Rejonu św. Katarzyny, red. E. Zakrzewska, Miejska Pracownia Planowania Przestrzennego i Strategii Rozwoju, Warszawa 2006.

³ E. Korpysz, *Przemiany architektoniczne kościoła św. Katarzyny na Służewie*, „Ad Rem. Kwartalnik Akademicki” 1-2, 2012, s. 20.

⁴ M. Piber-Zbieranowska, *Parafia służewska w średniowieczu*, „Ad Rem. Kwartalnik Akademicki” 1-2, 2012, s. 15

tockich, a końcowo (tj. do 1945 roku) Branickich posiadały ten przywilej. Osada Służew była też miejscem gdzie średniowieczny trakt czerski biegnący płaskowzgórzem miał dogodne połączenie z przeprawą przez Wisłę, w postaci drogi prowadzącej do Wilanowa i dalej na Zawady i do Miedzyszyna. Droga ta to odgałęzienie późniejszej tzw. Drogi Królewskiej, a dzisiejsza Aleja Wilanowska. Gucin położony był zatem w bezpośrednim sąsiedztwie Drogi Królewskiej, oraz jej odgałęzienia, które wówczas łączyło trakt czerski także z drogą Piaseczyńską⁵. Od niej Gucin odległy był zaledwie o 2,5 km.

Historia powstania Księżego Stawu

Powstanie dużego stawu na ternie późniejszego Gucina związane jest z regulacjami przepływu wód Potoku Służewieckiego, który nosił różne nazwy w różnych czasach⁶. Zaczynając od najstarszej są to: Sadurka, Służewka, Potok Służewski, Potok Służewiecki, Kanał W-O-W (Wola-Okęcie-Wilanów) i obecnie Potok Służewiecki. W swoim obecnym kształcie Potok Służewiecki stanowi tylko fragment dawnej rzeki Sadurki, obejmując dolną część jej biegu. Rzeka brała bowiem swój początek między Włochami a Czystem, zaś obecnie źródła potoku znajdują się na Szczęśliwcach. Wody Sadurki początkowo nie odpływały z Doliny Służewskiej do Wisły przez Jeziorko Wilanowskie jak ma to miejsce dziś, ale w kierunku północno-wschodnim przez

Łazienki, a w innym wariantcie potem też do Jeziorka Czerniakowskiego. Do Wilanowa wody potoku skierował Augustyn Locci w 1681 roku w ramach prac przeprowadzanych dla urządzenia siedziby Jana III Sobieskiego w Wilanowie⁷. W XVIII wieku potok został czasowo znowu poprowadzony dawnym korytem w celu zasilenia wodą stawów w Łazienkach. W okresie międzywojennym, po przeprowadzonej regulacji, górny odcinek ciek stracił charakter naturalnego ciek powierzchniowego i stał się podziemnym kanałem Wola-Okęcie, całość zaś nazwano kanałem Wola-Okęcie-Wilanów (WOW)⁸. Po kolejnych etapach regulacji wrócono do nazwy Potok Służewiecki (już po wojnie, około roku 1970), a w 1998 roku potok ponownie został uznany za ciek powierzchniowy.

Potok Służewiecki, w części biegnącej wzdłuż dzisiejszej ulicy Przy Grobli odgranicza Gucin od strony północno-wschodniej, czyli od strony Gaju. W XVII wieku w oparciu o jego wody, u podstawy skarpy, na tarasie Wisły powstał duży staw. Wraz z wykonanym równoległe spiętrzeniem ciek w Dolinie Służewskiej pozwalał on na uzyskanie z potoku większej ilości wody przepływowej na potrzeby stawów i jeziora w ogrodzie wilanowskim przy rezydencji króla Jana III Sobieskiego. Prace te prowadził Augustyn Locci przy pomocy zakonników z kościoła św. Katarzyny, których imiona zachowały się w historycznych źródłach – byli to Tomasz i Kazimierz⁹. Być może od tego wywodzi się

⁵ L. Majdecki, *Gucin-Gaj. Analiza układu kompozycyjno-przestrzennego na tle warunków naturalnych i zarysu historycznego*, [w:] *Rejestr Ogródów Polskich*, z. 4, Warszawa 1965.

⁶ M. Oksiuta, *Przemiany sieci hydrograficznej zagospodarowania terenu na obszarze miejskim (złewnia potoku Służewieckiego, Warszawa)*, „Prace Geograficzne” 120, 2008, s. 105-115.

⁷ L. Majdecki, op. cit.

⁸ Z. Biernacki, op. cit., s. 22-70.

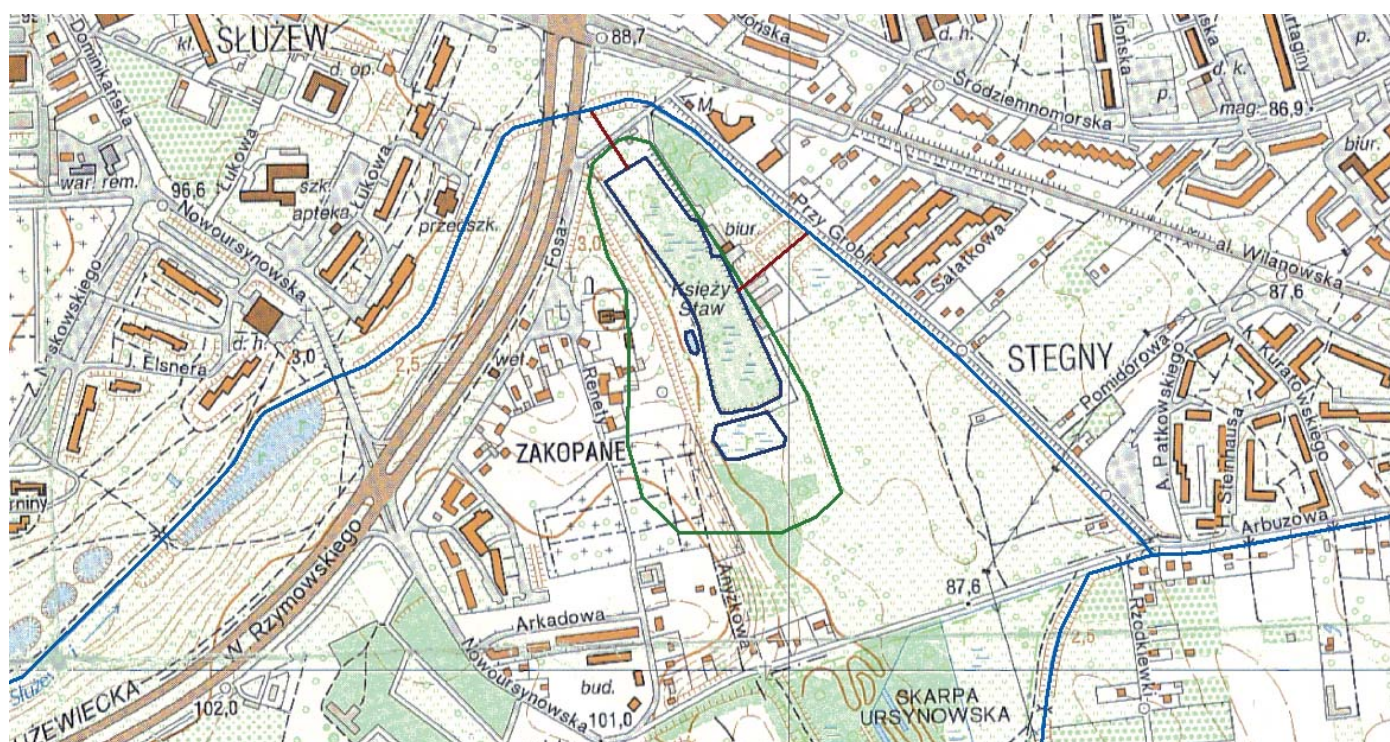
⁹ L. Majdecki, op. cit.

przyjęta nazwa Księży Staw? Długość wykopanego wówczas stawu wynosiła ok. 350 m, szerokość 70 m, poziom lustra wody znajdował się powyżej poziomu terenu później przeznaczonego na Gaj, dlatego oddzielono go od stawu groblą. Oprócz zasilania z potoku w postaci krytego kanału, którego ujęcie znajdowało się w górze potoku w odległości ok. 200 m od stawu, był on zasilany także ze źródeł spod skarpy. Poza główną funkcją gromadzenia i oczyszczania wody dla ogrodu wilanowskiego, w stawie prowadzona była hodowla ryb, podobnie jak w innych stawach usytuowanych w Dolinie Służewskiej powyżej Gucina. Powstanie stawu, przypadające na rok 1681, znacznie wyprzedza w czasie powstanie samego Gucina, jako odrębnej posiadłości. Nie zmienia to jednak faktu, że wraz z Gajem

stanowił on o charakterze całego późniejszego założenia. Oddzielał bowiem wzgórze od Gaju, otwierając widok w obu kierunkach i wzbogacając go o efekt odbicia w wodzie. W tym czasie na pierwszy plan wysunęły się funkcje krajobrazowe i rekreacyjne stawu przy zachowaniu funkcji gospodarczych.

Stan dzisiejszy Stawów Księżych

W rejonie historycznego Gucina, w okolicach dzisiejszego skrzyżowania ul. Rzymowskiego i al. Wilanowskiej oprócz Księżego Stawu powstałego w XVII w. znajdują się jeszcze dwa niewielkie sztuczne zbiorniki. Wspólna nazwa tych trzech zbiorników usytuowanych w zlewni Potoku Służewieckiego to Stawy Księży. Tylko największy z nich, Księży

Lokalizacja Stawów Księżych w Warszawie.

Oznaczenia: linia niebieska – ciek, linia czerwona – projektowane rurociągi, obrys kolorem niebieskim – stawy (zbiorniki wodne), obrys kolorem zielonym – obszar zlewni stawów.

Oprac. Mariusz Barszcz.

Staw stanowi część ogrodu Gucin-Gaj¹⁰ wpisanego do rejestru zabytków, decyzją Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr 1568/20 z dnia 12 listopada 2007 roku. Jednak z powodu zażalenie tej decyzji przez dzierżawcę terenu, spółkę Aquamex Sp. z o.o.¹¹, sprawa wpisu do rejestru zabytków pozostaje wciąż nierozstrzygnięta.

Księży Staw jest dziś obniżeniem terenowym, w którym woda pojawia się okresowo. Dwa pozostałe zbiorniki, tzw. stawy małe, są wypełnione wodą trwale. Obecnie żaden ze stawów nie ma powierzchniowego połączenia hydraulicznego z korytem Potoku Służewieckiego. Jedynie pomiędzy stawami małymi oraz Księżym Stawem znajdują się rurociągi połączeniowe, umożliwiające przepływ wody. Podstawowe charakterystyki tych stawów¹² zamieszczono w tabeli 1.

W połowie XX wieku zbiorniki stanowiły kom-

pleks stawów rybnych, funkcjonujących w ramach gospodarstwa rybackiego Przedsiębiorstwa Państwowego Centrala Rybna. Do dziś pomiędzy Księżym Stawem a Potokiem Służewieckim znajdują się zdewastowane pozostałości urządzeń tego gospodarstwa, takie jak betonowe przepławki i odlówki, rurociągi, mnichy oraz obniżenia terenowe (wypełnione wodą lub bezwodne).

Zasilanie wszystkich trzech stawów odbywa się poprzez dopływ wód powierzchniowych z ich zlewni cząstkowej, której powierzchnia wynosi ok. 6,5 ha, bezpośredni opad deszczu na ich powierzchnię oraz zrzut wód drenażowych lub z kanalizacji deszczowej, prawdopodobnie odprowadzających wodę z terenu wysoczyzny o czym może świadczyć usytuowanie we wszystkich stawach wylotów kanalizacyjnych. Dopływ wód gruntowych do Księżego Stawu jest znikomy, ponieważ ich poziom układa się poniżej

Tabela 1. Podstawowe parametry Stawów Księżych w Gucinie (stan w roku 2007)

Parametr	Nazwa obiektu		
	Staw Mały nr 1	Staw Mały nr 2	Księży Staw
Powierzchnia w linii brzegowej [m ²]	2 920	520	20 500
Powierzchnia zwierciadła wody [m ²]	2 320	470	-
Średnia głębokość [m]	2,50	1,00	1,90
Pojemność [m ³]	3 480	470	34 000

¹⁰ M. Świątkowski, Studium historyczno-konserwatorskie Ogrodu Gucin-Gaj w Służewie. Kościół św. Katarzyny i Ogród Gucin-Gaj w Służewie, ustalenie granic wpisu do rejestru zabytków, KOBiDZ, Warszawa 2006.

¹¹ Z. Wrzos, K. Kimic, *Ogród pamięci Gucin-Gaj w Warszawie – stan przetrwania*, „Architektura” 109, 2012, z. 7, s. 120-131.

¹² Ekspertyza hydrologiczno-przyrodnicza Stawów Księżych będących w zlewni Potoku Służewieckiego, Biuro Projektowo Usługowe Wodnych Melioracji, Wodociągów i Kanalizacji MELWODPROJEKT Sp. z o. o., Warszawa 2007.

Księży Staw w Gucinie ulegający degradacji w wyniku zamulania i wkraczania roślinności drzewiastej. Widok od strony historycznego Gaju, stan w roku 2014. Fot. Mariusz Barszcz.

istniejącego dna zbiornika. Natomiast dwa pozostałe zbiorniki są prawdopodobnie zasilane również wodami gruntowymi.

Księży Staw jest dziś prostokątem o wymiarach ok. 320 x 65 m. Jego kształt jest zbliżony do pierwotnego, jedynie linia brzegowa była wówczas bardziej zaokrąglona. Odległość stawu od Potoku Służewieckiego wynosi ok. 50 m na północnym i ok. 170 m na południowym krańcu zbiornika. Czasza zbiornika jest mocno zamulona, okresowo zadrzewiona (samosiejkami) i zakrzaczona. W latach suchych woda w zbiorniku pojawia się na krótki czas,

następnie wsiąka i odparowuje, co pozwala rozwijać się drzewom i krzewom. W latach mokrych utrzymuje się przez cały rok, co powoduje ich zamieranie i zasychanie. Staw nie posiada połączenia hydraulicznego z Potokiem Służewieckim, natomiast w jego sąsiedztwie znajdują się dwa, nieczynne ujęcia wód wglębnych potwierdzające, że gospodarka wodna tego stawu opierała się niegdyś na ujęciu wód podziemnych. Poprzez mnichy i rurociągi, nadwyżki wody z Małych Stawów, które pozostają wypełnione wodą przez okres całego roku odprowadzane są do Księżego Stawu.

**Mały Staw - zbiornik wodny nr 1 w Gucinie. Widok od strony skarpy, stan w roku 2014.
Fot. Mariusz Barszcz.**

Przyszłość Stawów Księżych

Projekt rekultywacji Księżego Stawu¹³ powstał w związku z jego predyspozycją do pełnienia funkcji zbiornika retencyjnego, tj. dostateczną powierzchnią i relatywnie dużą pojemnością. Przewiduje on zastosowanie Księżego Stawu do retencji wód wez-

braniowych Potoku Służewieckiego, w celu zmniejszenia zagrożenia podtopieniami w jego zlewni. Ze względu bowiem na ograniczoną przepustowość Potoku Służewieckiego, często po intensywnych opadach dochodzi do występowania jego wód z koryta i zalewania przyległych terenów.

¹³ Projekt rekultywacji Stawu Księżego, ASAK Autorskie Studio Architektury Krajobrazu Wojciech Trzópek, Warszawa 2011.

Projekt rekultywacji Księżego Stawu obejmuje m.in. wykonanie renowacji czaszy zbiornika z zachowaniem historycznego przebiegu jego linii brzowej, która poprowadzona będzie z pozostawieniem starych drzew (okazy będące pomnikami przyrody występują poza obszarem robót), usunięcie drzew i krzewów z dna i skarp zbiornika oraz jego pogłębienie, wykonanie ujęcia wód z Potoku Służewieckiego za pomocą kanału wlotowego o średnicy 1200 mm przecinającego ul. Fosa, o maksymalnej przepustowości 1,6 m³/s, wykonanie rurociągu zrzutowego wód ze zbiornika do potoku o średnicy 600 mm, jak również zagospodarowanie fragmentu Skarpy Warszawskiej i podskarpia. Dopływające z potoku do zbiornika wody będą poddane podczyszczeniu w osadniku i separatorze lamelowym, co pozwoli na usunięcie zawieszin i substancji ropopochodnych. Lokalizację rurociągów wlotowego i zrzutowego pokazano na pierwszej rycinie.

Zgodnie z powyżej przedstawionym projektem rekultywacji, rzędne normalnego oraz maksymalnego poziomu wody w zbiorniku Księżego Stawu będą wynosiły odpowiednio 8,90 i 10,60 m n.p.”0” Wisły. Odpowiadające tym rzędnym głębokości wody w zbiorniku będą wynosiły 2,00 i 3,70 m, a pojemności zbiornika 24,6 i 50,7 tys. m³. Przewidziana pojemność retencyjna (przeciwpowodziowa) będzie wynosiła 26,1 tys. m³. Nie przewiduje się uszczelnienia zbiornika, a więc będzie następowała infiltracja wód ze stawu w przepuszczalne podłoże piaszczyste – do wód gruntowych. Budowa zbiornika nie będzie

miała wpływu na zmianę poziomu zwierciadła wód gruntowych, bowiem są one drenowane w kierunku Wisły. Dwa pozostałe zbiorniki w kompleksie Stawów Księżych – stawy małe, nie są analizowane pod kątem ich rekultywacji w celach przeciwpowodziowych. Ich zasilanie wodami opadowymi i gruntowymi jest wystarczające do utrzymania poziomu wody powyżej rzędnej 10,00 m n.p.”0” Wisły.

Oprócz pełnienia funkcji zbiornika przeciwpowodziowego, przewiduje się, że Księży Staw będzie stanowił element małej kompozycji parkowej, jako oczko wodne o naturalnym charakterze. Zakres prac związanych z rekultywacją Księżego Stawu pozostaje w powiązaniu z koncepcjami przywrócenia przyległemu terenowi charakteru parkowo-ogrodowego i wytycznymi konserwatorskimi dla rejonu św. Katarzyny¹⁴. Ponadto ogród Gucin-Gaj wraz z zabytkowym zespołem kościoła św. Katarzyny¹⁵, według Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego m. st. Warszawy z 2006 roku¹⁶, należą do strefy ochrony krajobrazu kulturowego jako część Skarpy Warszawskiej i zostają w powiązaniu z wielkoprzestrzennym założeniem wilanowskim. Niestety, mimo zdawałoby się spójnych zapisów w dokumentach planistycznych i konserwatorskich odnoszących się do wód powierzchniowych na terenie Gucina prace w kierunku przywrócenia funkcji retencyjnej i krajobrazowej Księżego Stawu nie zostały do tej pory wykonane.

¹⁴ J. Lipińska, M. Poć, Wytoczne konserwatorskie dla Rejonu Świętej Katarzyny w Warszawie, Pracownia „Projektowanie i Realizacja Inwestycji”, Warszawa 2006.

¹⁵ Decyzja nr 1383-A z dnia 10 lipca 1989 roku o wpisie do rejestru zabytków Zespołu Kościelnego p.w. Św. Katarzyny przy ul. Fosa 17 w Warszawie.

¹⁶ Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego m. st. Warszawy. Uchwała nr LXXXII/2746/2006 z dn. 10.10.2006.

Artur Obidziński

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Samodzielny Zakład Botaniki Leśnej

Roślinność Gucina

Wprowadzenie

Roślinność dawnego majątku Gucin obejmuje pozostałości drzewostanu po Gaju Pamięci, roślinność wodną i przywodną w obrębie stawów, szuwary oraz wilgotne i świeże łąki między stawami a ul. Arbuzową, regeneracyjną postać łągu u podnóża skarpy, ciepłolubną roślinność łąkowo-okrajkowo-ruderalną na skarpie oraz roślinność ruderalną w obrębie dróg, zabudowań i zwałowisk ziemi. Poniższe opracowanie obejmuje obszar około 18 hektarów ograniczony od wschodu Potokiem Służewieckim, od południa ul. Arbuzową, od zachodu Skarpą Ursynowską i od północy ul. Fosa. Z opracowania wyłączono posesje prywatne położone przy ul. Arbuzowej i ogródki działkowe przy Potoku Służewieckim. Obserwacje przeprowadzono w drugiej połowie lipca 2017 roku. Nazewnictwo gatunków roślin przyjęto za Mirkiem i in.¹, a zbiorowisk roślinnych - tam gdzie to było możliwe - za Matuszkiewiczem².

Gaj

Obszar historycznego Gaju zajmuje zbiorowisko o charakterze regenerującej fitocenozy leśnej. Górną warstwę drzewostanu budują tu historyczne pomnikowe dęby rosnące przy drodze do zabudowań, w głębi topole białe, wiązy polny i górski, jesion wyniosły, bliżej łąk wierzba krucha, ponadto wzdłuż Potoku Służewieckiego rośnie szpaler topól czarnych i balsamicznych. W dolnej warstwie drzewostanu panują klon pospolity, jawor i najliczniej klon jesionolistny. Po wielu drzewach obficie wspina się winobluszcz zaroślowy. Duże zwarcie drzewostanu

powoduje, zacinienie niższych warstw zbiorowiska. Warstwa krzewów jest raczej luźna i zbudowana z odnowienia klonów, jesionu, czeremchy pospolitej, dzikiego bzu czarnego, a także pojedynczo trzmieliny pospolitej, derenia świdwy, wiązów polnego i górskiego oraz innych gatunków. Runo ziołoroślowe nie ma jeszcze charakteru leśnego. Tworzą je gatunki typowe dla okrajka żyznych i wilgotnych lasów liściastych w typie *Alliario-Chaerophylleum*. Złożone jest z gatunków umiarkowanie cienioznośnych, które w lasach naturalnych zajmują obrzeża lub częściowe przeświecienia, a w układach antropogenicznych porzucone parki i ogrody. Dominuje w nim czosnaczek pospolity, niecierpek drobnokwiatowy, kuklik pospolity, rdestówka zaroślowa. Lokalnie domieszkę stanowią pokrzywa zwyczajna, jeżyna popielica, świerząbek gajowy, kłobuczka pospolita, czartawa pospolita, winobluszcz zaroślowy oraz siewki klonów, jesionu, dębu i sporadycznie innych drzew.

Stawy

Wokół stawów rośnie szuwar trzcinowy (*Phragmitetum australis*), zdominowany przez trzcinę pospolitą, tylko z niewielką domieszką kielisznika zaroślowego, chmielu pospolitego, wierzbownicy kosmatej i tojeści pospolitej. Miejscami w obrębie dużego stawu pojawiają się nieduże kępy szuwaru mozgowego (*Phallaridetum arundinaceae*). W małym południowym stawie w kilku miejscach występują ponadto nieduże płaty szuwaru oczeretowego (*Scirpetum lacustris*), pałki szerokolistnej (*Typhetum latifoliae*) i wąskolistnej (*T. angustifoliae*) z domieszką psianki

¹ Z. Mirek, H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając, M. Zając. *Krytyczna lista roślin naczyniowych Polski*, Kraków 2002.

² W. Matuszkiewicz, *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*, Warszawa 2006.

**Obrzeża stawów otacza głównie szuwar trzcinowy.
Fot. Artur Obidziński.**

słodkogórz, wiązówki błotnej, jeżogłówki gałęzistej, żabieńca babki-wodnej i knieci błotnej. Toń stawów zajęta jest przez zespół wywłócznika kłosowego (*Myriophylletum spicati*) i rogatka sztywnego (*Ceratophylletum demersu*), co świadczyć może o wysokiej trofii wody. Lustro zbiorników pokryte jest głównie przez jednogatunkowe agregacje rzęsy drobnej, w małym południowym stawie wzbogacone dodatkowo przez salwinie pływającą, tworzące zespół *Lemno-Salvinietum natantis*. Powierzchnię dużego stawu lokalnie pokrywa zbiorowisko rzęsy trójrowkowej (*Lemnetum trisulcae*). Dno Potoku Służewieckiego obficie porośnięte jest przez zbiorowisko rdestnicy grzebieniastej (*Potametum pectinati*).

Wyższe części brzegów stawów i groble między stawami zarośnięte są przez klon jesionolistny, wierzby kruchą i wiciową, miejscami dziki bez czarny, czeremchę pospolitą i inne krzewy. Nad nimi lokalnie

góruje topola biała, wierzba biała i miejscami jesion wyniosły. Bujne runo na groblach w miejscach lepiej nasłonecznionych składa się głównie z kupkówki pospolitej, kostrzewy łąkowej, tymotki łąkowej, pokrzywy zwyczajnej; w miejscach bardziej zacienionych z jeżyny popielicy, kuklika pospolitego, glistnika jaskółcze ziele, bluszczka kurdybanka; w miejscach silniej wydeptywanych (głównie przez wędkarzy) z rdestu ptasiego, babki zwyczajnej, życicy trwałej, koniczyny białoróżowej i innych gatunków.

Łąki i szuwały

Między stawami a ul. Arbusową występuje mozaika szuwarów i ziolorośli zarastających dawniej występujące tu łąki ostrożeńiowe (*Angelico-Cirsietum oleracei*)³. Pośród nich największą powierzchnię zajmuje aktualnie szuwar mozgowy (*Phalaridetum arundinaceae*) zbudowany

³ J. Chojnacki, *Zróżnicowanie przestrzenne roślinności Warszawy*, Warszawa 1991.

głównie z mozgi trzcinowatej z niewielką domieszką szczawiu kędzierzawego, kielisznika zaroślowego, krwawnicy zwyczajnej i innych gatunków. W miejscach

lub nawłóć olbrzymią dodatkowo z ostrożeniem polnym, wiechliną łąkową, przytulią czepną, wyką ptasią i domieszką innych gatunków. Pośród wymienionych

**Dawne łąki między skarpą a potokiem dzisiaj w większości zajęte są przez szuwar mozgowy.
Fot. Artur Obidziński.**

bardziej zabagnionych występują niemal jednogatunkowe płaty szuwaru trzcinowego (*Phragmitetum australis*), co najwyżej z kielisznikiem zaroślowym i chmielem zwyczajnym, oraz niewielkie reliktowe płaty szuwaru turzycy zaostrowanej (*Caricetum gracilis*) lub mokrej łąki *Scirpetum sylvatici* z sitowiem leśnym, wiechliną błotną, żywokostem lekarskim i wierzbownicą kosmatą. W miejscach rzadziej zalewanych wykształciły się płaty ziólorośli, o niejasnej pozycji syntaksonomicznej, budowanych głównie przez pokrzywę zwyczajną

zbiorowisk szuwarowych pojawiają się pojedyncze kępy wierzby szarej.

Na wschód od opisanych łąk, bliżej Potoku Służewieckiego na nieco wyżej położonym terenie wytworzyło się zbiorowisko o charakterze łąki świeżej ze związku *Arrhenatherion elatoris* z wiechliną łąkową, kupkówką pospolitą, rajgrasem wyniosłym, babką lancetowatą, krwawnikiem pospolitym, dziurawcem pospolitym, przytulią właściwą, nostrzykiem białym, pięciornikiem srebrnym i wieloma innymi gatunkami.

Miejscami pośród nich pojawiają się kilkumetrowej już wysokości: dąb szypułkowy, glóg jednoszyjkowy, klon jesionolistny. Od strony południowoschodniej postępuje zwarty płat nawłoci późnej, w niektórych miejscach jeszcze z elementami pozostałymi z rosnącej tu wcześniej łąki, takimi jak kupkówka pospolita, i rajgras wyniosły, śmiałek darniowy oraz z elementami ruderalnymi jak wrotycz pospolity, przymiotno białe, słonecznik bulwiasty, perz właściwy, ostrożeń polny i szeregiem innych.

Po stronie zachodniej opisanych wyżej łąk, u podnóża skarpy znajduje się wąski pas regenerującego łąki jesionowo-olszowego (*Fraxino-Alnetum*) z drzewostanem

w wieku 20-30 lat budowanym głównie przez olszę czarną i jesion wyniosły, miejscami z topolą białą, wierzbą kruchą, brzozą brodawkowatą i dębem szypułkowym, w niższej warstwie drzewostanu z lipą drobnolistną, klonem pospolitym i jaworem. W warstwie krzewów rosną obydwie gatunki klonu oraz czeremcha zwyczajna, dereń świdwa, dziki bez czarny, trzmielina pospolita i inne. Runo mozaikowe miejscami o charakterze szuwarowym z trzciną pospolitą, mozgą trzcinową, sitowiem leśnym, kielisznikiem zaroślowym; w miejscach suchszych o charakterze okrajkowo-regeneracyjnym z czosnaczkiem pospolitym, kuklikiem pospolitym, bluszczkiem kurdybankiem, niecierpkim

Ciepłolubna roślinność na skarpie zawiera gatunki ozdobne uciekające z cmentarza.
Fot. Artur Obidziński.

drobnokwiatowym i pojedynczymi elementami leśnymi: narecznicą krótkoostną, wietlicą samiczą, czartawą pospolitą, trędownikiem bulwiastym, wiechliną gajową i innymi.

Skarpa

Skarpę na odcinku położonym poniżej cmentarza porasta mozaika ciepłolubnej roślinności łąkowo-okrajkowo-ruderalnej. Płaty o charakterze bardziej łąkowym nawiązują do łąki rajgrasowej ze związku *Arrhenatherion elatoris* z rajgrasem wyniosłym, wiechliną łąkową, kostrzewą łąkową, kupkówką pospolitą, bodziszkiem łąkowym, kozibrodem łąkowym, koniczyną łąkową, wyką ptasią i wieloma innymi. Płaty o charakterze bardziej okrajkowym nawiązują do ciepłolubnych ziólorośli z zespołu *Trifolio-Agrimonietaum* z rzepikiem pospolitym, przytuliami właściwą i pospolitą, leibodką pospolitą, krwawnikiem pospolitym, wyką ptasią, lucerną sierpowatą, groszkiem łąkowym, przetacznikiem ożankowym. Płaty o charakterze bardziej ruderalnym nawiązują do ciepłolubnych ziólorośli nostryków białego i lekarskiego (*Echio-Melilotetum*) z farbownikiem zwyczajnym, dziurawcem pospolitym, krwawnikiem pospolitym, różą dziką, dziewanną pospolitą, popłochem pospolitym, ostrożeńiami polnym i lancetowatym, trzcinnikiem piaskowym, cykorią podróżnik i wieloma innymi. W wielu miejscach spotkać można też gatunki ozdobne rozprzestrzeniające się z cmentarza, jak rudbekia owłosiona, liliowiec rdzawy, rogownica kutnerowata, firletka kwiecista, szczeń pospolita, pióropusznik strusi i inne.

Odcinek skarpy poniżej kościoła św. Katarzyny pokryty jest mozaiką spontanicznych zakrzewień i zadrzewień. Płaty formacji krzewiastej zbudowane głównie z głogu jednoszyjkowego, trzmieliny pospolitej, śliw tarniny i mirabelki, szakłaka pospolitego, derenia świdy, dzikiej róży nawiązują do zbiorowisk

czyżni (*Rubus fruticosi-Prunetum spinosae*). Natomiast płaty drzewostanowe zbudowane są przez szereg gatunków o bardzo różnym charakterze: sosnę zwyczajną, dąb szypułkowy, buk pospolity, lipy drobnolistną i szerokolistną, klon pospolity, wiąz górski, jesion wyniosły oraz gatunki obce jak daglezja zielona, modrzew syberyjski, świerk kłujący, klon srebrzysty, orzech włoski, pigwa pospolita. Runo w tych płatach nawiązuje do zbiorowisk o charakterze okrajkowym ze związku *Alliarion* z czosnaczkiem, kuklikiem pospolitym, glistnikiem jaskółcze ziele, przetacznikiem ożankowym, podagrycznikiem pospolitym, bluszczikiem kurdybankiem, rzepikiem pospolitym, kłobuczka pospolita, niecierpkim drobnokwiatowym i szeregiem innych.

Na nasypie ziemnym u podstawy skarpy, na nagim piasku wykształcają się słabo nitrofilne zbiorowiska inicjalne siedlisk ruderalnych w typie *Sysimbrietum loeselii* ze stuliszem loesela, komosą białą, rdestem plamistym, ognicą polną, chwastnicą jednostronną, jęczmieniem płonym, makiem polnym, włośnicą zieloną, ostrożeńcem polnym, szczawikiem żółtym, wiesiołkiem dwuletnim, salatą kompasową i innymi. W miejscach bardziej wydeptywanych ukształtowały się inicjalne zbiorowiska dywanowe w typie *Lolio-Polygonetum* z rdestem ptasim, babką zwyczajną, wiechliną roczną, życicą trwałą i innymi, a na obrzeżach nasypu w strefie przejściowej ze zbiorowiskami zaroślowymi wykształciły się zbiorowiska ruderalne dojrzałych faz sukcesji w typie *Arctio-Artemisietum* z łopianem pajęczynowatym, bylicą pospolitą, chrzanem pospolitym, szczywie tępolistnym, serdecznikiem zwyczajnym, mierznicą czarną, bńcem białym i innymi.

Podsumowanie

Łącznie na opracowywanym terenie stwierdzono obecność co najmniej 21 zbiorowisk roślinnych należących do ośmiu klas roślinności: wodnej zanurzonej

(*Potametea*), wodnej pływającej (*Lemnetea*), szuwarowej (*Phragmitetea*), łąkowej (*Molinio-Arrhenatheretea*), ruderalnej (*Arthemisietea*), okrajkowej (*Trifolio-Geranietea*), oszyjkowej (*Rhamno-Prunetea*) i lasów liściastych (*Quercu-Fagetea*). Opisana roślinność w przeważającej mierze została ukształtowana przez człowieka. Do zbiorowisk zbliżonych do naturalnych zaliczyć tu można zbiorowiska wodne i szuwarowe. Spontaniczny charakter, chociaż skład gatunkowy daleki jeszcze od naturalnego, mają regenerujące zbiorowiska zaroślowe i leśne. Obserwowane tu procesy spontanicznych przemian roślinności mają charakter sukcesji wtórnej zmierzającej w kierunku olsu porzeczkowego (*Ribeso nigri-Alnetum*), łągu jesionowo-olszowego (*Fraxino-Alnetum*) i łągu jesionowo-wiązowego (*Fraxino-Ulmetum*) - na porzuconych łąkach między stawami a ul. Arbusową oraz w kierunku grądu niskiego (*Tilio-Carpinetum stachyetosum*) w rejonie Gaju Pamięci i grądu typowego (*Tilio-Carpinetum typicum*) - na skarpie. Widoczne w dużym stawie pnie zamarłych wierzb świadczą o regresji, na skutek niestabilnych warunków hydrologicznych, kształtującego się tu przez pewien czas łągu wierzbowego (*Salicetum albae*).

Niestety obok wymienionych wcześniej procesów odtwarzających naturalność roślinności tego terenu obserwuje się równolegle szereg procesów ją degradujących. Należą do nich: zasypywanie stawu i podnóża skarpy ziemią i gruzem, zrzut ścieków do najmniejszego bocznego stawu, brak stabilnego zasilania stawów wodą, wysypywanie śmieci na łąkach. Ponadto zagrożeniem biotycznym wszystkich występujących tu fitocenoz jest rozprzestrzenianie się obcych gatunków inwazyjnych, zwłaszcza rdestowca ostrokończystego – na skarpie, nawłoci olbrzymiej – na łąkach, winobluszczu zaroślowego, klonu jesionolistnego i niecierpka

drobnokwiatowego – w zbiorowiskach leśnych. Zagrożeniem dla drzew, w tym cennych okazów pomnikowych, jest obecność bobra. Największym potencjalnym zagrożeniem całego terenu wydaje się być presja deweloperska.

Duże bogactwo i różnorodność stwierdzonych fitocenoz na tak małej powierzchni wynika głównie ze znacznego zróżnicowania siedliskowego i różnorodnej presji antropogenicznej występujących na opisywanym terenie. Na tle zarówno Ursynowa jak i Warszawy, gdzie dominuje roślinność pielęgnowana⁴, roślinność opisywanego terenu wyróżnia się wyższą naturalnością i bogactwem gatunkowym oraz dużą zmiennością ekologiczną - od zbiorowisk wodnych do ciepłolubnych i od inicjalnych-ruderalnych do leśnych. Według klasyfikacji stopnia przekształcenia roślinności Polski⁵ omawiany obszar zaliczyć można do IV stopnia przekształcenia - na większości powierzchni roślinność naturalna zastąpiona przez synantropijną, podczas gdy otaczający go obszar miejski zaliczyć należy do stopnia VII - roślinność kultywowana i subspontaniczna roślinność ruderalna.

Podsumowując można stwierdzić, że roślinność Gucina, mimo pozostawania pod dość silną antropopresją, ma znaczną wartość przyrodniczą, co wynika z jej spontanicznego rozwoju przez ostatnie 30 lat oraz zróżnicowania warunków siedliskowych: form geologicznych, wód i gleb. Wartość ta wyraża się nie tylko w bogactwie gatunkowym roślin, zwierząt i grzybów⁶, ale też panoram krajobrazowych. Stanowi to unikalny potencjał rekreacyjny w coraz intensywniej urbanizującej się okolicy. Odpowiednie zagospodarowanie terenu Gucina może zarówno zabezpieczyć jego walory przyrodnicze, jak i wyeksponować, aktualnie zapomniane, walory kulturowe.

⁴ Ibidem.

⁵ J. B. Faliński, *Kartografia Geobotaniczna, cz. III, Kartografia geobotaniczna ogólna i stosowana*, Warszawa-Wrocław 1991.

⁶ Por. rozdziały poświęcone zwierzętom i grzybom w tym numerze.

Artur Obidziński

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Samodzielny Zakład Botaniki Leśnej

Adam Kapler

Polska Akademia Nauk, Ogród Botaniczny - Centrum Zachowania Różnorodności Biologicznej w Powsinie

Flora naczyniowa Gucina

We florze naczyniowej Gucina odnotowano 231 taksony – głównie w randze gatunku, ale też rodzaju, odmiany ozdobnej lub mieszańca międzygatunkowego (tab. 1). Dla ułatwienia opisu, dalej w tekście wszystkie wymienione kategorie będą określane mianem gatunku. Stwierdzone w Gucinie gatunki przynależą do 67 rodzin i 47 rzędów¹. Do najliczniejszych rodzin należą tu: astrowate (25 gat.), różowate (22), wiechlinowate (20), bobowate (17) i wierzbowate (11). Pozostałe rodziny obejmują nie więcej niż 10 gatunków. Wynik ten jest dość typowy, dla tej strefy klimatycznej. Cztery pierwsze rodziny należą do najbogatszych w gatunki we florze Polski i krajów sąsiednich, a wierzbowate to jedna z najzasobniejszych w gatunki rodzin drzewiastych klimatów chłodnych².

Pod względem form życiowych we florze Gucina dominują byliny, liczące 141 gatunków. Rośliny drzewiaste reprezentowane są tu przez: 36 gatunków drzew, 25 gatunków krzewów oraz po jednym pnączu i półpnączu. Ponadto odnotowano 29 gatunków jednorocznych. Pośród dominujących w Gucinie bylin, podobnie jak we florze całej Polski, przeważają hemikryptofity (112), czyli rośliny których pędy zielne obumierają je-

sienia, a pączki zimują na powierzchni gleby. Niewielka liczba zaobserwowanych geofitów (16), których pączki zimują pod ziemią, może być wynikiem późnego terminu obserwacji, gdyż geofity leśne z początkiem lata kończą wegetację i do następnej wiosny odpoczywają już tylko w formie cebul i kłaczy. Grupę bylin dopełniają hydrofity, których pączki zimują pod wodą (8) i helofity, których pączki zimują w błocie (5)³.

Ponad połowa (123) obserwowanych gatunków to rośliny o strategii konkurencyjnej: drzewa, krzewy i bujne byliny. Blisko jedna trzecia (69) to rośliny o pośredniej, trudnej do zdefiniowania strategii tzn. dobrze adaptujące się do wszystkich trzech nacisków środowiska wyróżnionych przez Grime'a (1979): konkurencji, zaburzeń i deficytu zasobów. Gatunki pozostałych strategii nie przekraczają razem jednej piątej liczebności tutejszej flory (40), przy czym nie stwierdzono gatunków tolerancji deficytu, dla których nie ma tu ani odpowiednich siedlisk, ani klimatu, a ponadto nie sprostalyby konkurencji gatunków dwóch pozostałych strategii⁴.

Blisko trzy czwarte opisywanej flory (172) stanowią gatunki rodzime i prawdopodobnie rodzime, czyli ta-

¹ Z. Mirek, H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając, M. Zając, *Krytyczna lista roślin naczyniowych Polski*, Kraków 2002.

² S. Pawłowska, *Charakterystyka statystyczna i elementy flory polskiej*, [w:] *Szata roślinna Polski*, t. I, red. W. Szafer, K. Zarzycki, Warszawa 1977, s. 129-207.

³ Wg C. Raunkiaer, *The life forms of plants and statistical plant geography*, Oxford 1934; za: Bundesamt für Naturschutz. FloraWeb - Daten und Informationen zu Wildpflanzen und zur Vegetation Deutschlands. <http://www.floraweb.de/pflanzenarten/biologie.xsql?suchnr=97&> [dostęp: 31 sierpnia 2017].

⁴ Wg J. P. Grime, *Plant strategies and vegetation processes*, Chichester 1979; za: Bundesamt für Naturschutz. FloraWeb - Daten und Informationen zu Wildpflanzen und zur Vegetation Deutschlands. <http://www.floraweb.de/pflanzenarten/biologie.xsql?suchnr=97&> [dostęp: 31 sierpnia 2017].

kie, o których nie wiadomo, czy na ziemię Polski dotarły samodzielnie, czy za sprawą człowieka w czasach prehistorycznych. Spośród stanowiących pozostałość gatunków obcych (59), czyli sprowadzonych lub zawleczonych przez człowieka, 23 pochodzi z południa Europy, 15 z Azji, 18 z Ameryki Północnej, a 3 są mieszańcami stworzonymi przez ogrodników⁵. Jedna czwarta rosnących tu gatunków obcych (16) uznawana jest za inwazyjne, czyli zagrożające miejscowej przyrodzie⁶.

Według przynależności fitosocjologicznej, ponad

jedną piątą odnotowanych gatunków to rośliny ruderalne i segetalne, czyli chwasty przydomowe i polne (53). Nieznacznie mniejszy udział mają rośliny leśne (47) i podobnie niższy udział mają gatunki łąkowe i murawowe (42). Po około 10% stanowią gatunki okrajkowe (24) i szuwarowe z wodnymi (22). Prawie 20% to uciekinierzy z upraw (43) bez jednorodnych preferencji fitocentycznych⁷. Blisko połowa z odnotowanych taksonów (107) określana jest jako urbanofobne, czyli unikające warunków miejskich; nieco ponad jedna trzecia jako urbanoneutralne (82), czyli

**Chroniona paproć salwinia pływająca (*Salvinia natans*) na południowym stawie w Gucinie.
Fot. Artur Obidziński.**

⁵ Wg J. Kornaś, *Analiza flor synantropijnych*, „Wiadomości Botaniczne” 21, 1977, s. 85-91; za: Z. Mirek Z., H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając, M. Zając, op. cit.

⁶ B. Tokarska-Guzik, Z. Dajdok, M. Zając, A. Zając, A. Urbisz, W. Danielewicz, C. Hołdyński, *Rośliny obcego pochodzenia w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem gatunków inwazyjnych*, Warszawa 2012.

⁷ K. Zarzycki, H. Trzcinińska-Tacik, W. Różański, Z. Szelaż, J. Wolek, U. Korzeniak, *Ekologiczne liczyby wskaźnikowe roślin naczyniowych Polski*, Kraków 2002.

tolerujące środowisko miejskie; a jedna ósma (28) jako gatunki urbanofilne, czyli lepiej rozwijające się w warunkach miejskich niż poza nimi⁸.

Do najcenniejszych gatunków rosnących na terenie dawnego majątku Gucin można zaliczyć chronione paprocie: salwinię pływającą i pióropusznik strusi. Salwinia to jednoroczna, różnozarodnikowa paproć wodna, która pojawia się i znika w sposób dość losowy, przenoszona przez wody powodziowe lub ptactwo wodne. Pióropusznik jako roślina efektowna i zarazem łatwa do namnażania, przenoszony był od niepamiętnych

czasów ze stanowisk naturalnych do zieleńców dworskich i miejskich. To przyczyniło się do jego zaniku i późniejszego objęcia ochroną na stanowiskach naturalnych, a obecnie do rozprzestrzeniania się ze stanowisk uprawowych – w Gucinie z przyległego cmentarza – na siedliska przyległe.

Oprócz wymienionych roślin prawnie chronionych, cenniejszymi elementami flory Gucina są gatunki zmniejszające w Polsce liczbę stanowisk⁹: knieć błotna, prawoślaz lekarski i rumianek pospolity; taksony określane mianem gatunków wskaźnikowych starych lasów¹⁰,

**Azjatycki inwazyjny rdestowiec ostrokończysty (*Reynoutria japonica*) u podnóża Skarpy Ursynowskiej.
Fot. Artur Obidziński.**

⁸ Wg D. Frank, S. Klotz, W. Westhus, *Biologisch-ökologische Daten zur Flora der DDR*, Halle 1990; za: Bundesamt für Naturschutz. Flora-Web - Daten und Informationen zu Wildpflanzen und zur Vegetation Deutschlands. <http://www.floraweb.de/pflanzenarten/biologie.xsql?suchnr=97> [dostęp: 31 sierpnia 2017].

⁹ K. Zarzycki, H. Trzcńska-Tacik, W. Różański, Z. Szelaż, J. Wolek, U. Korzeniak, op. cit.

¹⁰ Z. Dzwonko, S. Loster, *Wskaźnikowe gatunki starych lasów i ich znaczenie dla ochrony przyrody i kartografii roślinności*, „Prace Geograficzne” 178, 2001, s. 119-132.

np. czartawa pospolita, wietlica samicza i fiołek Rivina oraz gatunki stosunkowo rzadko spotykane na terenie Warszawy¹¹, m.in. lepieźnik różowy, rdestnica grzebie-niasta, wywłócznik kłosowy czy dziewanna pospolita.

Do ciekawostek florystycznych występujących na te- renie Gucina można zaliczyć rzadko spotykane sponta- niczne odnowienie uprawianych drzew, np.: metasekwoi chińskiej, pigwy pospolitej, morwy białej oraz roślin zielnych: firletki kwiecistej, rogownicy kutnerowatej, szczeci pospolitej, goździka brodatego i innych. Warto też zwrócić uwagę na intensywnie rozprzestrzeniające się tutaj obce rośliny inwazyjne, groźne dla krajowej flory, jak rdestowiec ostrokończysty, klon jesionolist- ny, winobluszcz zaroślowy, nawłóć późna i niecierpek drobnokwiatowy.

Mimo braku gatunków wybitnie cennych, flora Gu- cina ma dużą wartość na tle dzielnicy i miasta, ze wzglę- du na swoje bogactwo i różnorodność. Ponad dwieście

gatunków reprezentujących blisko 70 rodzin na po- wierzchni kilkunastu hektarów, to rzadko spotykana kompozycja w obszarze miejskim. Wynika to głównie ze znacznego zróżnicowania siedlisk i różnego natęże- nia antropopresji. W porównaniu do flory Warszawy rozpatrywanej jako całość¹² można zauważyć większy udział drzew i krzewów, mniejszy udział gatunków niesynantropijnych oraz nieco niższy udział gatunków obcych.

Inwentaryzację flory przeprowadzono metodą mar- szrutową 20 lipca i 8 sierpnia 2017 roku, na obszarze ograniczonym ulicami Fosa i Arbusową oraz Potokiem Służewieckim i Skarpą Ursynowską, z wyłączeniem za- budowy mieszkaniowej przy ul. Arbusowej i ogródków działkowych przy Potoku Służewieckim.

Autorzy dziękują Pani profesor Barbarze Sudnik-Wójci- kowskiej za cenne uwagi na temat flory Warszawy i Gucina.

Tabela 1. Lista florystyczna dawnego majątku Gucin. Stan z sierpnia 2017 roku. Nazewnictwo przyjęte wg Mirek i in. 2002¹³.

Acer negundo, Acer platanoides, Acer pseudoplatanus, Acer saccharinum, Achillea millefolium, Aegopodium podagraria, Aesculus hippocastanum, Aethusa cynapium, Agrimonia eupatoria, Agrostis capillaris, Ajuga reptans cv., Alcea rosea, Alchemilla sp., Alisma plantago-aquatica, Alliaria petiolata, Alnus glutinosa, Alopecurus pratensis, Althaea officinalis, Amaranthus retroflexus, Anchusa officinalis, Anthriscus sylvestris, Arctium lappa, Arctium tomentosum, Armoracia rusticana, Arrhenatherum elatius, Artemisia vulgaris, Athyrium filix-femina, Atriplex patula, Ballota nigra, Berteroa incana, Betula pendula, Bidens frondosa, Bromus inermis, Calamagrostis epigeios, Caltha palustris, Calystegia sepium, Campanula rapunculoides, Capsella bursa-pastoris, Carex gracilis, Carex hirta, Carpinus betulus cv., Cerastium tomentosum, Ceratophyllum demersum, Chaerophyllum temulum, Chamomilla recutita, Chelidonium majus, Chenopodium album, Chenopodium murale, Cichorium intybus, Circaea lutetiana, Cirsium arvense, Cirsium vulgare, Conium maculatum, Convolvulus arvensis, Conyza

¹¹ B. Sudnik-Wójcikowska, *Flora miasta Warszawy i jej przemiany w ciągu XIX i XX wieku*, cz. II, *Dokumentacja*, Warszawa 1987.

¹² Eadem, *Flora miasta Warszawy i jej przemiany w ciągu XIX i XX wieku*, cz. I, Warszawa 1987.

¹³ Z. Mirek, H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając, M. Zając, op. cit.

canadensis, *Cornus sanguinea*, *Coronilla varia*, *Corylus avellana*, *Crataegus monogyna*, *Crepis capillaris*, *Cydonia oblonga*, *Dactylis glomerata*, *Daucus carota*, *Deschampsia caespitosa*, *Dianthus barbatus*, *Dipsacus fullonum*, *Dryopteris carthusiana*, *Echinochloa crus-galli*, *Elymus repens*, *Epilobium hirsutum*, *Equisetum arvense*, *Erigeron annuus*, *Erodium cicutarium*, *Erysimum cheiranthoides*, *Euonymus europaea*, *Euphorbia cyparissias*, *Euphorbia peplus*, *Fagus sylvatica*, *Festuca gigantea*, *Festuca pratensis*, *Filipendula ulmaria*, *Forsythia suspensa*, *Fragaria × ananassa*, *Fraxinus excelsior*, *Galeopsis pubescens*, *Galium aparinae*, *Galium mollugo*, *Galium verum*, *Geranium pratense*, *Geranium robertianum*, *Geum urbanum*, *Glechoma hederacea*, *Helianthus tuberosus*, *Heliopsis helianthoides*, *Hemerocallis fulva*, *Hordeum murinum*, *Humulus lupulus*, *Hypericum perforatum*, *Impatiens parviflora*, *Juglans regia*, *Juncus articulatus*, *Lactuca serriola*, *Lamium album*, *Lapsana communis*, *Larix europaea*, *Larix sibirica*, *Lathyrus pratensis*, *Lemna minor*, *Lemna trisulca*, *Leonurus cardiaca*, *Lolium perenne*, *Lotus corniculatus*, *Lychnis coronaria*, *Lysimachia nummularia*, *Lysimachia vulgaris*, *Lythrum salicaria*, *Malus domestica*, *Matteucia struthiopteris*, *Medicago falcata*, *Medicago lupulina*, *Medicago × varia*, *Melandrium album*, *Melilotus officinalis*, *Melilotus albus*, *Metasequoia glyptostroboides*, *Morus alba*, *Myosoton aquaticum*, *Myriophyllum spicatum*, *Oenothera biennis*, *Onopordon acanthium*, *Origanum vulgare*, *Oxalis fontana*, *Padus avium*, *Papaver rhoeas*, *Parthenocissus inserta*, *Petasites hybridus*, *Phalaris arundinacea*, *Phleum pratense*, *Phragmites australis*, *Picea pungens*, *Pinus sylvestris*, *Plantago lanceolata*, *Plantago major*, *Plantago media*, *Poa annua*, *Poa nemoralis*, *Poa palustris*, *Poa pratensis*, *Poamogeton pectinatus*, *Polygonum aviculare*, *Polygonum lapathifolium*, *Polygonum persicaria*, *Populus alba*, *Populus nigra*, *Populus sect. Tacamahaca*, *Populus tremula*, *Populus × canescens*, *Potentilla anserina*, *Potentilla argentea*, *Potentilla reptans*, *Prunella vulgaris*, *Prunus domestica* subsp. *domestica*, *Prunus domestica* subsp. *insititia*, *Prunus domestica* subsp. *syriaca*, *Prunus serotina*, *Prunus spinosa*, *Pseudotsuga menziesii*, *Pyrus communis*, *Quercus robur*, *Ranunculus acris*, *Ranunculus repens*, *Reynoutria japonica*, *Rhamnus catharticus*, *Ribes uva-crispa*, *Ribes rubrum*, *Robinia pseudoacacia*, *Rosa canina*, *Rubus cescius*, *Rubus idaeus*, *Rudbeckia hirta*, *Rumex acetosa*, *Rumex crispus*, *Rumex obtusifolius*, *Salix alba*, *Salix caprea*, *Salix cinerea*, *Salix fragilis*, *Salix triandra*, *Salix viminalis*, *Salvinia natans*, *Sambucus nigra*, *Schoenoplectus lacustris*, *Scirpus sylvaticus*, *Scrophularia nodosa*, *Senecio jacobea*, *Setaria viridis*, *Sinapis arvensis*, *Solanum dulcamara*, *Solidago gigantea*, *Sonchus oleraceus*, *Sorbus aucuparia*, *Sparganium erectum*, *Stellaria graminea*, *Symphytum officinale*, *Syringa vulgaris*, *Sisymbrium loeselii*, *Tanacetum vulgare*, *Taraxacum officinale*, *Tilia cordata*, *Tilia platyphyllos*, *Tilia × europaea*, *Torillis japonica*, *Tragopogon pratensis*, *Trifolium arvense*, *Trifolium hybridum*, *Trifolium pratense*, *Trifolium repens*, *Tussilago farfara*, *Typha angustifolia*, *Typha latifolia*, *Ulmus glabra*, *Ulmus laevis*, *Ulmus minor*, *Urtica dioica*, *Valeriana officinalis*, *Verbascum nigrum*, *Veronica chamaedrys*, *Viburnum opulus*, *Vicia cracca*, *Vicia sepium*, *Viola riviniana*.

Andrzej Szczepkowski

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Katedra Ochrony Lasu i Ekologii

Grzyby wielkoowocnikowe w Gucinie

Grzyby wielkoowocnikowe, nazywane również makrogrzybami lub **macromycetes** stanowią niesystematyczną grupę wyróżnianą na podstawie rozmiarów struktur jakie wykształcają. Charakteryzują się one wytwarzaniem widocznych gołym okiem owocników lub tworów do nich podobnych, o wielkości powyżej ok. 3 mm. W Polsce opisano dotychczas ok. 4300 gatunków należących do tej grupy. Z terenu Warszawy wykazano ok. 700 taksonów, przy czym należy zaznaczyć, że zaledwie kilka zielonych obszarów stolicy (Ogród Botaniczny UW¹, Las Bielański², Park Dendrologiczny SGGW przy ul. Rakowieckiej³, Park Skaryszewski⁴) posiada opublikowane opracowania mykologiczne. W związku z przygotowaniem do sesji terenowej „W poszukiwaniu utraconego krajobrazu – śladami genius loci Gucina”, której głównym organizatorem jest Zarząd Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Botanicznego, w dniu 15 lipca 2017 roku odbyłem kilkugodzinną wycieczkę mykologiczną po dawnym założeniu parkowym w Gucinie w celu rozpoznania różnorodności gatunkowej bioty grzybów wielkoowocnikowych. Teren badań obejmował obszar ok. 2 ha, to jest pas o szerokości od kilku do kilkudziesięciu metrów wokół Księżego Stawu i dwóch tzw. ma-

łych stawów, porośnięty przez roślinność o charakterze regenerującego się łągu. Nazwy łacińskie grzybów podałem wg MycoBank⁵, nazwy polskie za Wojewodę⁶ i Chmiel⁷, a kategorie zagrożenia wg Wojewody i Ławrynowicz⁸.

W wyniku przeprowadzonej lustracji stwierdziłem 49 taksonów grzybów wielkoowocnikowych. W tej liczbie 4 gatunki należą do grzybów workowych (Ascomycota), a pozostałe 45 do grzybów podstawkowych (Basidiomycota). Najliczniejszą grupę stanowią grzyby nadrzewne i nadrewnowe (47 gatunków), wśród których dominowały saprotrofy/saproby (m.in. *Xylaria polymorpha*, *Byssomerulius corium*, *Calocera cornea*, *Corioloopsis trogii*, *Daedaleopsis confragosa*, *Peniophora limitata*, *Steccherinum bourdotii*, *Stereum hirsutum*, *Trametes hirsuta*). Zaobserwowałem również kilkanaście gatunków pasożytów drzew i krzewów (m.in. *Armillaria* sp., *Fomes fomentarius*, *Fomitopsis pinicola*, *Ganoderma lipsiense*, *Laetiporus sulphureus*, *Phellinus igniarius*, *P. robustus*, *P. tuberosus*, *Polyporus squamosus*). Na ziemi spotkałem owocniki tylko dwóch gatunków: *Agaricus bitorquis* i *Tubaria conspersa*.

Lista stwierdzonych gatunków grzybów wielkoowocnikowych w Gucinie wraz z ich statusem troficznym i kategorią zagrożenia na Czerwonej liście grzy-

¹ J. Szober, *Grzyby wyższe Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Z obserwacji prowadzonych w latach 1961-1963*, Warszawa 1965.

² A. Szczepkowski, Z. Sierota, *Grzyby*, [w:] red. M. Luniak, *Przyroda Bielania warszawskich*, Warszawa 2011, s. 66-75.

³ A. Szczepkowski, *Macromycetes in the Dendrological Park of the Warsaw Agricultural University*, „Acta Mycologica” 42(2), 2007, s. 179-186.

⁴ Idem, *Grzyby wielkoowocnikowe Parku Skaryszewskiego w Warszawie*, [w:] *Park Skaryszewski w Warszawie – przyroda i użytkowanie*, red. J. Romanowski, Warszawa 2016, s. 59-68.

⁵ Mycobank. 2017. The MycoBank engine and related databases, <http://www.mycobank.org> [dostęp: 29 lipca 2017].

⁶ W. Wojewoda, *Checklist of Polish larger Basidiomycetes*, [„Biodiversity of Poland”, vol. 7, red. Z. Mirek], Kraków 2003.

⁷ M. A. Chmiel, *Checklist of Polish larger Ascomycetes. Krytyczna lista wielkoowocnikowych grzybów workowych Polski*, [„Biodiversity of Poland”, vol. 8, red. Z. Mirek], Kraków 2006.

⁸ W. Wojewoda, M. Ławrynowicz, *Czerwona lista grzybów wielkoowocnikowych w Polsce*, [w:] *Czerwona lista roślin i grzybów Polski*, red. Z. Mirek, K. Zarzycki, W. Wojewoda, Z. Szelać, Kraków 2006, s. 53-70.

bów Polski (CL) obejmuje: **grzyby workowe Ascomycota**: *Nectria cinnabarina* (Tode) Fr. – gruzelek cynobrowy, pasożyt i saprob, na leżących gałęziach drzew liściastych; *Rhytisma acerinum* (Pers.) Fr. – luszczeniec klonowy, pasożyt, na liściach *Acer platanoides*; *Scutellinia scutellata* (L.) Lambotte – włośniczka tarczowata, saprob, na leżącej kłodzie wierzby *Salix*; *Xylaria polymorpha* (Pers.) Grev. – próchnilec maczugowaty, saprob, na pniaku drzewa liściastego (?*Acer negundo*), **grzyby podstawkowe Basidiomycota**: *Agaricus bisporus* (Quél.) Sacc. – pieczarka miejska, saprob, na ziemi; *Armillaria* sp. – opieńka, pasożyt i saprob, ryzomorfy na pniu martwej *Malus*; *Aurantiporus fissilis* (Berk. & M.A. Curtis) H. Jahn ex Ryvarden – białoróżak czerniejący, pasożyt i saprob, w ranie pnia żywej *Malus*, CL-R; *Auricularia auricula-judae* (Bull.) J. Schröt. – uszak bżowy, pasożyt i saprob, na martwych gałęziach *Sambucus nigra* i *Acer negundo*; *Bjerkandera adusta* (Willd.) P. Karst. – szaroporka podpalana, saprob i pasożyt, na pniu *Acer negundo*; *Byssomerulius corium* (Pers.) Parmasto – włókniczek skórkowaty, saprob, na leżącej kłodzie *Padus*; *Calocera cornea* (Batsch) Fr. – pięknoróg szydłowaty, saprob, na leżącej kłodzie *Padus*; *Calyptella capula* (Holmsk.) Quél. – miseczniczka lodygowa, saprob, na korze gałęzi *Salix* leżącej na ziemi wśród *Urtica dioica*, CL-R; *Ceriporia purpurea* (Fr.) Donk – woszczyńka purpurowa, saprob, na leżącej gałęzi drzewa liściastego (?*Populus*), CL-E; *Chondrostereum purpureum* (Pers.) Pouzar – chrząstkoskórnik purpurowy, saprob i pasożyt, na leżącej kłodzie *Populus*; *Coprinellus disseminatus* (Pers.) J.E. Lange (= *Coprinus disseminatus* (Pers.) Gray) – czernidlaczek/czernidlak gromadny, saprob, u podstawy pnia i na leżącej kłodzie *Padus*; *Coprinellus saccharinus* (Romagn.) P. Roux, Guy Garcia & Dumas (= *Coprinus saccharinus* Romagn.) – czernidlaczek/czernidlak pniakowy (det. B. Gierczyk), saprob, na ziemi z zagrzebanymi fragmentami drewna; *Coprinellus xanthobrix* (Romagn.) Vilgalys, Hopple & Jacq. Johnson (= *Coprinus xanthobrix* Romagn.) – czernidlaczek/czernidlak żółtoluseczkowy, saprob, na leżącej gałęzi drzewa liściastego (?*Salix*); *Corioloopsis gallica* (Fr.) Ryvarden – włośniczka ciemna, saprob, na leżącej gałęzi *Fraxinus excelsior*, CL-R; *Corioloopsis trogii* (Berk.) Domanski – włośniczka jasna, saprob, na leżącej na ziemi gałęzi *Populus*; *Crepidotus mollis* (Schaeff.) Staude – ciżmówka miękka,

saprob, na leżącej na ziemi gałęzi drzewa liściastego; *Dacrymyces stillatus* Nees – Izawnik rozciekliwy, saprob, na leżącej kłodzie *Acer negundo*; *Daedaleopsis confragosa* (Bolton) J. Schröt. – gmatwica chropowata, saprob, na martwych gałęziach wywrotu *Salix*; *Exidia plana* Donk – kisielnica kędzierzawa, saprob, na martwych gałęziach *Salix* i *Padus*; *Fomes fomentarius* (L.) Fr. – hubiak pospolity, pasożyt i saprob, na pniu *Acer pseudoplatanus*; *Fomitopsis pinicola* (Sw.) P. Karst. – pniarek obrzeżony, pasożyt i saprob, na leżącej kłodzie (?*Alnus*); *Ganoderma lipsiense* (Batsch) G.F. Atk. – lakownica spłaszczona, pasożyt i saprob, na pniaku drzewa liściastego; *Hyphodontia sambuci* (Pers.) J. Erikss. – strzępkoząb bżowy, saprob, na pniu i gałęziach *Sambucus nigra*; *Laetiporus sulphureus* (Bull.) Murrill – żółciak siarkowy, pasożyt i saprob, na pniu *Prunus*; *Marasmius rotula* (Scop.) Fr. – twardzioszek obrożowy, saprob na ściółce, na leżących gałęziach i kłodach drzew liściastych, np. *Salix*; *Oxyporus corticola* (Fr.) Ryvarden – napien rozpostarty, saprob, na martwej gałęzi *Malus*, CL-R; *Peniophora cinerea* (Pers.) Cooke – powłocznica popielata, saprob, na martwych gałęziach *Malus*; *Peniophora incarnata* (Pers.) P. Karst. – powłocznica cielista, saprob, na leżącej na ziemi gałęzi drzewa liściastego (?*Quercus*); *Peniophora quercina* (Pers.) Cooke – powłocznica dębowa, saprob, na leżącej na ziemi gałęzi dębowej *Quercus*; *Peniophora limitata* (Chaillat ex Fr.) Cooke – powłocznica jesionowa; saprob, na leżącej na ziemi gałęzi *Fraxinus excelsior*; *Phanerochaete tuberculata* (P. Karst.) Parmasto – korownica gruzelkowata, saprob, na leżącej gałęzi drzewa liściastego; *Phellinus ferruginosus* (Schrad.) Pat. – czyreń rdzawy, saprob, na leżącej na ziemi gałęzi drzewa liściastego (?*Quercus*); *Phellinus igniarius* (L.) Quél. – czyreń ogniowy, pasożyt i saprob, na pniach i gałęziach wierzby *Salix*; *Phellinus punctatus* (P. Karst.) Pilát – czyreń rozpostarty, pasożyt i saprob, na gałęzi *Salix*; *Phellinus robustus* (P. Karst.) Bourdot & Galzin – czyreń dębowy, pasożyt i saprob, na pniu pomnikowego dębu *Quercus*; *Phellinus tuberculatus* (Baumg.) Niemelä – czyreń śliwowy, pasożyt i saprob, na pniach i gałęziach *Prunus*; *Phebia rufa* (Pers.) M.P. Christ – żyłak czerwony, saprob, na kłodzie *Acer negundo*, CL-R; *Polyporus squamosus* (Huds.) Fr. – żagiew luskowata, pasożyt i saprob, na pniu *Acer negundo*; *Schizophyllum commune* Fr. – rozszczepka pospolita, pasożyt i saprob, na kłodach i gałęziach

Acer negundo, *Padus*, *Salix*; *Steccherinum bourdotii* Saliba & A. David – ząbkowiec kulistozarodnikowy, saprob, na leżącej kłodzie drzewa liściastego (?*Padus*); *Stereum hirsutum* (Willd.) Pers. – skórnik szorstki, saprob i pasożyt, na kłodzie i gałęziach *Salix*; *Trametes hirsuta* (Wulfen) Pilát – wrośniak szorstki, saprob, na martwej gałęzi *Acer negundo*, *Padus*; *Trametes versicolor* (L.) Lloyd – wrośniak różnobarwny, saprob, na leżącej kłodzie drzewa liściastego; *Tubaria conspersa* (Pers.) Fayod – trąbka klaczkowata, saprob, na ziemi; *Vuilleminia comedens* (Nees) Maire – powlecza podkorowa, saprob, na leżącej na ziemi gałęzi *Quercus*.

Wśród znalezionych grzybów do bardziej interesujących należy zaliczyć sześć gatunków znajdujących się na aktualnej „Czerwonej liście grzybów wielkoowocnikowych w Polsce”⁹. Jeden spośród nich *Ceriporia purpurea* należy do kategorii zagrożonych wymarciem (E – endangered), co oznacza, że jego przeżycie jest mało prawdopodobne, jeśli nadal będą działać czynni-

ki zagrożenia. Pięć pozostałych gatunków (*Aurantiporus fissilis*, *Calyprella capula*, *Corioloopsis gallica*, *Oxyporus corticola*, *Phlebia rufa*) klasyfikowane są w kategorii zagrożenia jako rzadkie (R – rare), tzn. gatunki o ograniczonych zasięgach geograficznych, o małych obszarach siedliskowych lub też występujące na rozległym obszarze, ale w dużym rozproszeniu. Stwierdzenie *Calyprella capula* w Gucinie jest pierwszym notowaniem tego grzyba w Warszawie, a drugim na Mazowszu.

Warto również wspomnieć o intensywnym porażeniu liści widocznym, w postaci białego nalotu, przez mączniaka prawdziwego pomnikowego dębu rosnącego po wschodniej stronie Księżego Stawu i występowaniu na pniu owocnika czyrenia dębowego – sprawcy białej zgnilizny drewna. Natomiast pomnikowa lipa rosnąca w pobliżu tegoż dębu wykazuje intensywne objawy antraknozy (zgorzelowej plamistości) liści,

Rozpostarte owocniki woszczyńki purpurowej *Ceriporia purpurea* na leżącej gałęzi drzewa liściastego.
Fot. Andrzej Szczepkowski.

⁹ Ibidem.

szczególnie dobrze widocznej na dolnych gałęziach.

Biorąc pod uwagę stan zachowania wielogatunkowego drzewostanu, udział drzew zamierających i martwych oraz jeden termin i krótki czas poświęcony obserwacji grzybów (badania tego typu powinny trwać kilka lat i w każdym sezonie należy przeprowadzić kilka obserwacji) można z bardzo dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że lista gatunków grzybów

w Gucinie byłaby o wiele liczniejsza. Dla porównania, w położonym bardzo blisko Gucina, rezerwacie „Skarpa Ursynowska” dotychczas stwierdzono ponad 100 gatunków grzybów wielkoowocnikowych (dane npbl. Szczepkowski).

*Składam serdeczne podziękowania Panu dr. hab. Błażejowi Gierczykowi z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za oznaczenie kolekcji *Coprinellus saccharinus*.*

Owocnik czyrenia dębowego *Phellinus robustus* (grot strzałki) wyrastający w pobliżu rany po odcięciu konarze na pniu pomnikowego dębu. Fot. Andrzej Szczepkowski.

Witold Strużyński

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Katedra Biologii Środowiska Zwierząt

Płazy i gady Księżych Stawów w Gucinie

Wprowadzenie

Zbiornik wodny przy ul. Fosa zwany Księżym Stawem, zaistniał ponownie kilka lat temu na skutek samoodtworzenia wynikającego z zimowych rozopów pierwszej dekady XX wieku oraz obfitych opadów deszczu w okresie wiosenno-letnim w latach 2010-2011. Od tamtego czasu nastąpiła rekolonizacja zbiornika przez organizmy związane pośrednio lub bezpośrednio ze środowiskiem wodnym. Zjawisku temu sprzyjało sąsiedztwo drugiego stawu oddalonego od misy Księżego Stawu o ok. 20-30 metrów. Zbiornik ten będący własnością parafii św. Katarzyny jest od lat wykorzystywany ekstensywnie jako staw rybny. W jego obrębie występuje stałe pogłowie herpetofauny, która po wypełnieniu się wodą sąsiedniego zbiornika (Księżego Stawu), na skutek różnego rodzaju migracji (rozrodnych, troficznych) opanowała ten zbiornik tworząc stałe populacje wybranych gatunków płazów i gadów.

Metodyka

Obserwacje polegające na rejestracji obecności poszczególnych gatunków płazów rozpoczęto w kwietniu a zakończono w październiku 2015 roku. Zastosowano metodę aktywnego penetrowania terenu w celu zaobserwowania osobników, określenia gatunku i oszacowania liczebności wraz z preferencją miejsc jego występowania. Stosowano również metodę nasłuchową prowadzoną zarówno w ciągu dnia, jak i wieczorami. W godzinach wieczornych penetrowano dodatkowo teren stosując światło latarki i rejestrując gatunki płazów o aktywności nocnej. Kulminacja aktywności płazów była związana z okresem rozrodczym (od kwietnia do połowy czerwca). W okresie tym prowadzono

co najmniej 2 do 3 kontroli tygodniowo, w kolejnych miesiącach kontrole były ograniczone do 3-4 w ciągu miesiąca. Ostatnie wykonano na początku października 2015 roku. Obserwacje terenowe gadów również rozpoczęto w kwietniu. Polegały one na aktywnym przeczesywaniu terenu ze szczególnym uwzględnieniem fragmentów siedlisk otwartych, dobrze doświetlonych, które gady wykorzystywać mogły do „kąpieli słonecznych” oraz miejsc żerowania.

Wyniki

Na terenie stawów w Gucinie stwierdzono występowanie 6 gatunków płazów bezogoniastych *Anura*. Są to: żaba trawna *Rana temporaria*, żaba moczarowa *Rana arvalis*, żaba wodna *Rana esculenta*, żaba śmieszka *Rana ridibunda*, żaba jeziorkowa *Rana lessonae*, ropucha szara *Bufo bufo*. Ponadto stwierdzono występowanie 3 gadów, które w Polsce są gatunkowo najmniej liczebnie reprezentowaną grupą fauny kręgowej - występuje u nas jedynie 9 gatunków. W obrębie Księżych Stawów gady są reprezentowane przez: zaskrońca zwyczajnego *Natrix natrix*, jaszczurkę zwinę *Lacerta agilis* i jaszczurkę żyworodną *Lacerta vivipara*. Poniżej podano krótkie charakterystyki ww. gatunków płazów i gadów wraz z liczebnością ich występowania w obrębie badanego siedliska.

Żaba trawna *Rana temporaria*. Morfologia: pysk szeroki o tępym zakończeniu (dobry wyróżnik w przypadku żaby moczarowej o bardzo zbliżonej morfologii), czasami dostrzegalne lekkie przekrzywienie ku dołowi przypominające „papuzi pysk”. Osiągają około 100 mm długości całkowitej. Ubarwienie grzbietu zmienne nawet w obrębie tej samej populacji, najczęściej spoty-

kany kolor ciemno-brązowy lub brunatny. Biologia: uaktywniają się wczesną wiosną - już na przełomie lutego i marca, kiedy jeszcze w zacienionych miejscach w lesie zalega śnieg. Gody mogą być przerywane okresowymi mrozami¹. W okresie pierwszego ocieplenia przystępują do składania skrzeku w postaci dużych pływających kłębów. Dorosłe zaraz po rozrodzie opuszczają wodę i resztę sezonu spędzają na lądzie z dala od zbiorników wodnych. Natomiast najchętniej zimują na dnie rzek. Występowanie: bezsprzecznie najpopularniejszy płaz Polski, zamieszkujący wilgotne lasy mieszane i liściaste, sady, ogrody czy nadrzeczne zarośla. W kwietniu w wodach Księżego Stawu stwierdzono kilka dużych skupisk skrzeku, co świadczy o wyraźnej aktywności tego gatunku. Osobniki dorosłe obserwowano od kwiet-

nia do września w sąsiedztwie stawu, ale poza obszarem wchodzącym w granice badanej powierzchni (grobla stawu parafialnego oraz zadrzewiony obszar w części północno-wschodniej).

Żaba moczarowa *Rana arvalis*. Morfologia: osiągają wielkość 40-80 mm. Charakterystyczną cechą jest ostro zakończony pysk. Barwa grzbietu jest najczęściej w odcieniu jasno-czekoladowym, bez plam lub ciemno-plamista. Brzuch biały - czasem cielisty, bez plam. Boki ciała czarno-marmurkowe. Samce w czasie godów są całe silnie niebieskie. Biologia: uaktywniają się razem z żabą trawną, równie wcześnie przystępując o godów. W przypadku nawrotów zimowej pogody, gody mogą być przerywane. Po złożeniu jaj żaby opuszczają środowisko wodne i do późnej jesieni prowadzą lądowy, tryb

**Samiec żaby moczarowej *Rana arvalis* w szacie godowej.
Fot. Witold Strużyński.**

¹ *Czynna ochrona wybranych zwierząt w Mazowieckim Parku Krajobrazowym*, red. W. Strużyński, Otwock 2009.

życia i tam też spędzają okres zimowy. Wśród jej najważniejszych wymagań wymienia się wysoki poziom wód gruntowych, dlatego na jej przykładzie można prześledzić jak prace melioracyjne wypierały żywe organizmy z ich naturalnych siedlisk. Występowanie: zwykle zajmuje obszary otwarte jak łąki czy mokradła. Mniej licznie występuje w wilgotnych lasach liściastych czy mieszanych. Na terenie Księżego Stawu obserwowano osobniki dorosłe w kwietniu – po okresie rozrodczym, a jednocześnie stwierdzono skupiska skrzeku w części wschodniej zbiornika. W kolejnych miesiącach pojedyncze osobniki stwierdzano w sąsiedztwie zbiornika wodnego, ale poza strefą objętą inwentaryzacją (m.in. na groblach stawu parafialnego).

Żaba wodna *Rana esculenta*. Morfologia: jest mieszańcem hybrydogenetycznym, czyli niepełnym gatunkiem przejmującym materiał genetyczny od dwóch innych krajowych żab zielonych (jeziorkowej i śmieszki). Obejmuje na terenie Polski trzy grupy genowe i fenotypowe. Osobniki diploidalne, które mają po jednym genomie od gatunków rodzicielskich *Rana ridibunda* i *R. lessonae* mają pośrednie cechy rodziców. Ta grupa jest najpospolitsza. Grupy triploidalne są dużo bardziej podobne do jednego z rodziców *R. ridibunda* lub *R. lessonae*. Ubarwienie bardzo zbliżone do żaby jeziorkowej. Biologia: aktywnie pojawia się w połowie marca lub z początkiem kwietnia, przystępując do godów podobnie jak żaba śmieszka i jeziorkowa – pomimo bycia mieszańcem obu wymienionych gatunków - z pełnym powodzeniem rozwija się samodzielnie bez obecności gatunków wyjściowych². Skrzek składany jest w postaci kłębów na płycznach, a tempo rozwoju kijanek jest ściśle związane z bogactwem troficznym i czystością

zbiornika³. Przeobrażone osobniki pojawiają się z końcem lipca, żerując w gęstej roślinności poza zbiornikiem. Dopiero po 4-5 tygodniach imigrują do swoich macierzystych zbiorników. Donośny, chórny rechot jest wydawany przez samce zarówno w porze godowej, jak i poza nią. Zimę mogą spędzać zarówno na dnie zbiorników, jak i zagrzebane na łądzie. Występowanie: bardzo licznie na terenie całego kraju, w różnego typu zbiornikach wodnych. Podobna sytuacja dotyczy Księżego Stawu, gdzie gatunek ten występuje bardzo licznie. Przepuszczalnie liczebność jego na tym stanowisku może przekraczać ponad 1000 dorosłych osobników. Najchętniej zasiedlała wschodni, długi brzeg o dobrym nasłonecznieniu i okazjonalnie penetrowany przez mewy śmieszki.

Żaba śmieszka *Rana ridibunda*. Morfologia: należy do największych polskich płazów bezogonowych, mogących osiągać nawet 180 mm, najczęściej spotykane są jednak osobniki o długości całkowitej nie przekraczającej 130-140 mm. Skóra na grzbiecie pokryta licznymi brodawkami, ubarwienie od brunatno-zielonego do oliwkowo-ciemnobrunatnego, nakrapianego ciemnymi - czarnymi plamami. Po bokach grzbietu biegną dwie jasne fałdy. Brzuch jest chropowaty, brudnobiały, niekiedy występują na nim ciemne plamy. Uda są wyraźnie zielonobrunatne, nakrapiane jasnozielonymi, żółtymi nie nachodzącymi na siebie plamami. Biologia: najczęściej wybudza się dopiero w kwietniu. Gody rozpoczyna w maju wybierając płytkie partie zbiornika ze stojącą wodą⁴. Samce przebywają podczas godów w grupach liczących 10-60 osobników. Głos samców przypomina śmiech, stąd polska nazwa dla tego gatunku. Podobnie do żaby jeziorkowej są gatunkiem silnie

² L. Berger, *Płazy i gady Polski. Klucz do oznaczania*, Warszawa-Poznań 2000; M. Rybacki, L. Berger, *Types of water frog populations (Rana esculenta complex) in Poland*, Mitt. Mus. Natur. kol. Berl., Zool. Reihe 77, 2001, s. 51-57.

³ L. Berger, op. cit.

⁴ Ibidem.

związanym z wodą, dlatego nie oddalają się zbyt od brzegu zbiornika. Żaby śmieszki są drapieżnikami żywiącymi się oprócz bezkręgowców także rybami, mniejszymi żabami, jaszczurkami zaś sporadycznie ptasiimi pisklętami, myszami czy ryjówkami. W końcu lata przenoszą się do głębokich zbiorników, w których zimują. Występowanie: można je spotkać przede wszystkim w dużych jeziorach lub rzekach o spokojnym prądzie. Często na miejsce godów wybiera zakola rzek czy starorzecza. W przypadku Księżego Stawu, zbiornika o niedużej powierzchni, żaba śmieszka znajduje optymalne warunki do rozwoju. Pomimo, że spośród żab zielonych jest najmniej licznie reprezentowana (każdorazowo rejestrowano do 30-40 osobników dorosłych) to udało się zaobserwować osobnika o długości całkowitej bliskiej 18 cm (wobec ucieczki osobnika szacowanie długości wykonano poprzez zmierzenie fragmentu

gałęzi leżącej na brzegu przy czatującej wcześniej żabie śmieszce).

Żaba jeziorkowa *Rana lessonae*. Morfologia: należy do tzw. żab zielonych. Samce osiągają wielkość 43-75 mm, samice 45-83 mm. Ciało mają dosyć smukłe - wydłużone. Grzbiet w tonacji zielonej trawy pokryty czarnymi plamkami, spotkać można osobniki w kolorze brązowym, czekoladowym. Wzdłuż grzbietu biegnie jasny pasek. Strona grzbietowa ud żaby jeziorkowej jest intensywnie żółto i czarno marmurkowa. Na brzuchu rzadko widnieją ciemne plamy. Prawie zawsze jest on jasny - cielisty. Samca od samicy można rozpoznać po białych rezonatorach głosowych i białych modzelach godowych. Podczas godów ciało samca, a zwłaszcza odcinek głowowy przybierają intensywny siarkawo-żółty kolor. Biologia: uaktywniają się z końcem kwietnia, a do godów przystępuje w maju, wydłużając je do czerw-

Ropucha szara *Bufo bufo*.
Fot. Witold Strużyński.

ca. Samice składają skrzek w kłębach po ok. 100 jaj, w płytkich częściach zasiedlanych zbiornikach wody stojącej. Mogą się krzyżować z pozostałymi żabami zielonymi. Niemal całe życie spędzają w zbiorniku wodnym lub jego bezpośrednim sąsiedztwie, z reguły zimują na dnie zbiornika wodnego. Występowanie: jeden z najliczniej występujących gatunków płazów. Podobnie jest w Stawie Księżym, płaz ten należy bezsprzecznie do gatunku najliczniej występującego. Pod koniec kwietnia, w maju i czerwcu, obserwowano masowe występowanie tego gatunku. Szacuje się, że może występować tutaj blisko 800-1000 osobników dorosłych.

Ropucha szara *Bufo bufo*. Morfologia: jest jednym z największych polskich płazów dochodzących do 130 mm długości ciała. Ciało jest masywne i krępe. Skóra grzbietu pokryta licznymi gruczołami, dlatego jest silnie chropowata. Z tyłu głowy, znajdują się wyraźne poduszkowate, gruczoły przyuszne. Ubarwienie grzbietu najczęściej w odcieniach szarości. Biologia: pojawia się w zbiornikach wodnych nawet z początkiem marca, a gody rozpoczyna masowo na ogół z początkiem kwietnia. Samica składa skrzek w dwóch oddzielnych sznurach o długości przekraczającej 2 m. Po przeobrażeniu młode ropuchy masowo opuszczają zbiorniki wodne w wędrówce na ląd. Dorosłe ropuchy odżywiają się zarówno bezkręgowcami, jak i niewielkimi kręgowcami. Sen zimowy spędzają w różnych kryjówkach lądowych (norach, zagłębieniach w ziemi, piwnicach, studzienkach). Blab i Vogel⁵ uważają, że na konkretne miejsce godów przychodzą, co roku te same osobniki. Występowanie: jeden z najpowszechniej występujących płazów, charakterystycznych nie tylko dla obszarów

wiejskich lub leśnych, ale również miejskich. Młynarski⁶ wskazuje, że nie jest ona ściśle związana z wodą. Często można ją spotykać ukrytą pod kamieniami, w norach gryzoni, piwnicach, kompostach. Nie stroni od bliskiego sąsiedztwa siedzib ludzkich⁷. W sąsiedztwie Księżego Stawu ropucha szara była stwierdzana, ale jej liczebność przy każdorazowej kontroli dochodziła od kilku do kilkunastu osobników. Na wiosnę nie stwierdzono skrzeku ropuchy pomimo obecności kilku godujących par. Mogło to być spowodowane wzrastającą aktywnością żerową licznej kolonii mewy śmieszki. Natomiast na sąsiednim stawie parafialnym obserwowano masowe gody tego gatunku.

Zaskroniec zwyczajny *Natrix natrix*. Morfologia: bardzo charakterystyczny gatunek, dzięki dwóm żółtym plamom położonym w tylnej części głowy (za skrońmi), stąd polska nazwa gatunku. Duży masywny wąż, którego długość może dochodzić do 150 cm u samic i ok. 100 cm u samców. Ubarwienie grzbietu zielonkawo wpadające w brąz lub szare, a strona brzuszna szara, z wyraźnymi czarnymi plamami. Biologia: jest węzem niejadowitym, typowym dziennym, chowającym się wraz z nastaniem zmierzchu. Ze snu wybudza się w kwietniu, a w maju przystępuje do godów. Zwyczajowo jaja składane są w jednym miejscu przez kilka samic są to tzw. masowe gniazda⁸, wylęgi następują w zależności od termiki po 4-8 tygodniach. W sen zimowy zapada w październiku lub listopadzie. Występowanie: najczęściej stwierdzany na terenach wodno-błotnych i we wszelkiego rodzaju zbiornikach wodnych, od drobnych oczek śródpolnych aż po duże jeziora czy rzeki. Częsty w obrębie ludzkich siedlisk. Pospolity na terenie całej Polski. Również na inwen-

⁵ J. Blab, H. Vogel, *Płazy i gady Europy Środkowej*, Warszawa 1999.

⁶ M. Młynarski, *Płazy i gady Polski*, Warszawa 1972.

⁷ W. Strużyński, M. Dąbrowski, *Płazy Puszczy Kozienickiej*, Pionki 2005, s. 1-40.

⁸ B. Najbar, *Ochrona węży i ich siedlisk*, Świebodzin 2002.

**Zaskroniec zwyczajny *Natrix natrix*.
Fot. Witold Strużyński.**

taryzowanym terenie, zaskroniec zwyczajny należał do gadów najczęściej obserwowanych. Stwierdzano niezbyt liczne jego występowanie, odnotowując jednak zarówno osobniki dorosłe dochodzące nawet do ponad 1 m długości całkowitej, jak i osobniki młodociane, tegoroczne o długości ok. 15 cm. W pobliżu stawu odnotowywano je najczęściej na brzegu zachodnim, w sąsiedztwie podskarpia parafialnego. Zdecydowanie liczniej, zaskroniec występuje na stawie parafialnym, który charakteryzuje się znacznie lepszym doświetleniem słonecznym, preferowanym przez gady. Największego, ponad metrowego osobnika stwierdzono na wschodnim brzegu, na wysokości parterowego budynku biurowego.

Jaszczurka zwinka *Lacerta agilis*. Morfologia: ciało podłużne o wyraźnej masywności, głowa wyraźnie odgraniczona od tułowia posiada tępo zakończony pysk,

ogon wyrazisty, gruby, ale równomiernie zwężający się ku tyłowi (ryc. 4). Ciało pokryte łuskami o bardzo zmiennej formie, wzdłuż grzbietu ciągnie się pas drobnych, wypukłych łusek usytuowanych w 4-6 rzędach, ku bokom ciała pojawia się kolejny rząd większych, płaskich łusek, jednak przejście z łusek drobniejszych w rząd łusek bocznych nie jest zbyt wyraźne. Brzuszna strona pokryta jest szeregiem tarczek brzusznych ułożonych w 6-8 rzędach. Ubarwienie zmienne, zwykle w różnych tonacjach zieleni, która u samców w okresie godowym przybiera szczególnie intensywny zabarwienie. Może osiągać ponad 20 cm długości ciała. Biologia: jest gatunkiem wybitnie cieplolubnym, dlatego wybudza się z letargu najczęściej z końcem kwietnia, przystępując do godów. Jest gatunkiem jajorodnym, składanie jaj rozpoczyna się w czerwcu, wylęgi następują od sierpnia. Do snu zimowego przystępuje

**Jaszczurka żyworodna *Lacerta vivipara*.
Fot. Witold Strużyński.**

w październiku. Zwykle tworzy zwarte populacje. Występowanie: preferuje tereny o dużym nasłonecznieniu, zarówno łąki kserotermiczne, jak i skraje lasów, porusza się bardzo szybko, przemieszczając się po różnych stromiznach czy pniach drzew. Charakterystyczna dla całego obszaru Polski. W obrębie Księżego Stawu jaszczurka zwinka nie znajduje optymalnych warunków do żerowania, głównie na skutek dużego zacienienia obszarów otaczających zbiornik. Przepuszczalnie z tego powodu była obserwowana okazjonalnie w czerwcu na betonowych płytach przy zabudowaniach warsztatowych, po wschodniej stronie stawu.

Jaszczurka żyworodna *Lacerta vivipara*. Morfologia: ciało zdecydowanie delikatniejsze niż u jaszczurki zwinki, posiada również krótszy ogon i słabo odgraniczoną od tułowia głowę. Cechą różniącą od innych jaszczurek jest występowanie delikatnych lusek na części skro-

niowej. Łuski grzbietowe są drobne, sześcioboczne i wypukłe. Ubarwienie części grzbietowej najczęściej brunatne, czasami spotyka się osobniki melanistyczne (prawie czarne), barwa brzucha u samic biaława zaś u samców pomarańczowa. Biologia: wybudza się na przełomie kwietnia i maja, przystępując do godów. Jest gatunkiem jajożyworodnym. Młode w liczbie około 13 pojawiają się w sierpniu. Do snu zimowego przystępuje w październiku. Występowanie: preferują wilgotne, zacienione siedliska, zarówno tereny otwarte jak i leśne, często przebywa nad zbiornikami wodnymi gdyż dobrze pływa. Średnio liczna na nizinach, natomiast wśród gadów dominuje na obszarach górzystych. Na Księżym Stawie odnotowano kilka osobników w czerwcu i sierpniu, na wschodnim brzegu, przy karpach ściętych drzew. Pomimo, że siedlisko jest optymalne dla występowania tego gatunku

nie wykazano zwartej populacji.

Podsumowanie

Siedlisko w obrębie wód Księżego Stawu, funkcjonuje od kilku lat jako samoodtworzony na skutek wyżówek zbiornik wodny. Eliminacja drzewostanu zalegającego w obrębie misy stawu wydatnie poprawiła doświetlenie zbiornika. Zdarzenia te sprawiły, że część płazów poprzez migrację z pobliskiego stawu parafialnego opanowała Księży Staw. Dotyczy to w szczególności żab z grupy żab zielonych, których liczebność należy szacować tu na kilka tysięcy osobników. Przynajmniej z biegiem czasu pojawią się kolejne gatunki np. ropucha szara. Można przypuszczać migrację ropuchy zielonej, która bywa spotykana w obrębie Dolinki Służewieckiej. Wyniki przeprowadzonej inwentaryzacji świadczą, że zbiornik jest bardzo dobrym siedliskiem dla wykazanych gatunków płazów i jego wartości przy-

rodnicze należy bezwzględnie zachować.

Księży Staw jest zbiornikiem wodnym tworzącym niezwykle dogodne siedlisko dla płazów, szczególnie dla żab z grupy żab zielonych. Stanowisko to stanowi istotne ekologicznie ogniwo w ramach korytarza ekologicznego przebiegającego w granicach Warszawy od Lasu Kabackiego, poprzez Las Natoliński oraz rezerwat Skarpa Ursynowska. Inwentaryzowane siedlisko stanowi graniczny, północny element tego korytarza. W przeszłości przebiegał on wzdłuż całego warszawskiego podskarpia (Mokotów, Śródmieście aż po Żoliborz). Rozwój miasta oraz agresywne działania developerskie sprawiły, że przerwany został wspomniany korytarz, który kończy swoją ciągłość na Księżym Stawie. Dlatego też utrzymanie niezaprzeczalnych wartości przyrodniczych siedliska jest tak bardzo istotne.

Tabela 1. Terminy aktywności płazów i gadów stwierdzone w rejonie Księżego Stawu w Gucinie

Gatunek	Okres aktywności					
	kwiecień	maj	czerwiec	lipiec	sierpień	wrzesień
płazy:						
żaba trawna	+	+	+	-	+	+
żaba moczarowa	+	+	+	-	-	-
żaba wodna	+	+	+	-	+	+
żaba śmieszka	+	+	+	-	+	+
żaba jeziorkowa	+	+	+	-	+	+
ropucha szara	+	+	-	-	-	-
gady:						
zaskroniec zwyczajny	+	+	-	-	+	+
jaszczurka żyworodna	-	-	+	-	+	-
jaszczurka zwinka	-	-	+	-	-	-

Krzysztof Janus, Grzegorz Lesiński

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Katedra Biologii Środowiska Zwierząt

Gucin jako refugium ptaków

W Polsce stwierdzono 452 gatunki ptaków, z czego 197 odbywa regularnie lęgi w liczbie powyżej 100 par, a 30 gatunków pojawia się regularnie i przystępuje do lęgów w liczbie nie przekraczającej 100 par. Inwentaryzacja awifauny Warszawy wykazała obecność na stałe lub czasowo 247 gatunków, z czego 132 należały do gatunków lęgowych¹. Powyższe liczby jednoznacznie podkreślają duże bogactwo gatunkowe awifauny Warszawy. Atrakcyjność tego terenu dla ptaków zwiększa dolina rzeki Wisły wraz ze zbiornikami wody

stojącej, jak również, zbliżone strukturą do naturalnych siedlisk parki miejskie. Teren Gucina ze zbiorowiskami ruderalnymi, leśnymi i zaroślowymi, uzupełnionymi płytkimi zbiornikami wodnymi, tworzy obszar atrakcyjny dla awifauny terenów zadrzewionych, jak również wodnych i wodno-błotnych.

Wykonana w roku 2015 inwentaryzacja ornitologiczna terenu znajdującego się w północnej części dzielnicy Ursynów, ograniczonego od północy ul. Fosa i Doliną Służewiecką, od wschodu ul. Przy Grobli

**Gniazda śmieszek zbudowane na powalonych pniach drzew.
Fot. Krzysztof Janus.**

¹ M. Luniak, P. Kozłowski, W. Nowicki, J. Plit, *Ptaki Warszawy*, [Atlas Warszawy, z. 8], Warszawa 2001.

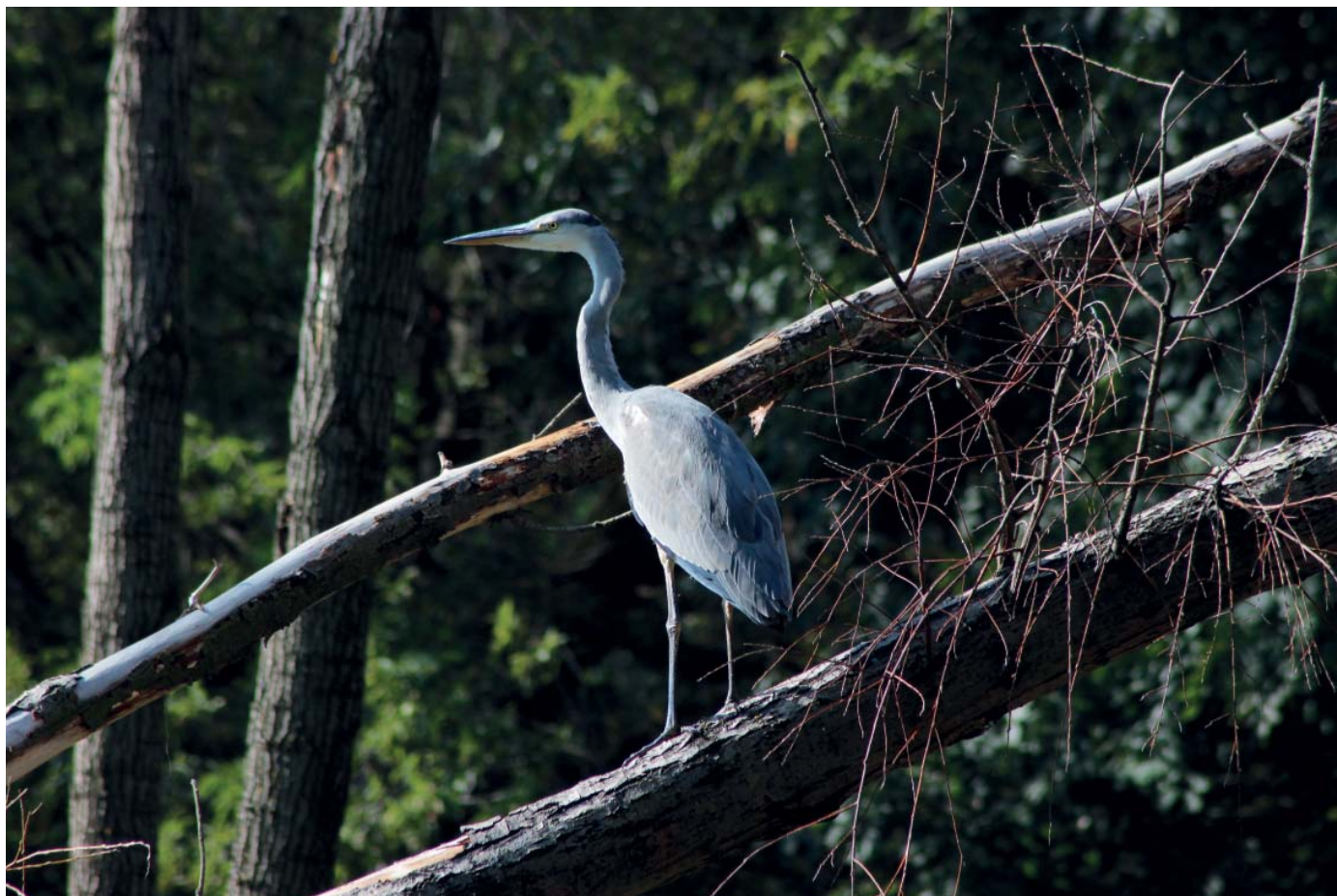
i al. Wilanowską oraz od południa ul. Arbusową, wykazała dużą wartość przyrodniczą tego miejsca w skali miasta i regionu. Najcenniejszym elementem tego terenu jest staw, który stwarza odpowiednie warunki dla lęgów wielu gatunków ptaków wodnych i wodno-błotnych. Dodatkowo po wschodniej stronie stawu znajduje się starodrzew dębowy z licznie występującymi dziuplami. Również rosnące dookoła stawu wierzby są zasobne w dziuple. Całość tworzy unikatowy układ przyrodniczy, niespotykany nigdzie indziej w Warszawie.

Awifauna tego terenu, badana w okresie lęgowym (tj. od kwietnia do lipca), reprezentowana jest przez 33 gatunki (tab. 1). Najliczniej występuje tu śmieszka, która wykorzystuje do zakładania gniazd leżące w stawie konary i gałęzie drzew. Warto podkreślić tę unikatową sytuację, gdzie gatunek, który na okres lęgów zazwyczaj wybiera miejsca niedostępne dla ludzi i zwierząt, na rozległych zbiornikach wodnych, założył kolonię lęgową w pobliżu osiedla, wybierając przy tym stosunkowo niewielki zbiornik wodny (ok. 1,5 ha) i zakładając gniazda w pobliżu brzegu, nawet w odległości mniejszej niż dwa metry. W 2015 roku na stawie stwierdzono 83 gniazda śmieszki, w których w większości wylęgło się od jednego do trzech młodych. Można więc uznać, że strategia przyjęta przez tę kolonię przyniosła sukces. Śmieszki przyczyniają się również do ochrony lęgów innych gatunków ptaków. Gdy stwierdzą zagrożenie, wszczynają alarm, podrywając się całą kolonią do lotu, która także wydaje głośnie odgłosy. Takie zachowanie czyni z nich „parasol ochronny” dla pozostałych gatunków, przystępujących do lęgów w tym miejscu, które same nie posiadają takiego mechanizmu i w miejscowych warunkach narażone są na plądrowanie gniazd przez ptaki krukowate, licznie występujące w Warszawie. Do gatunków ptaków korzystających z ochrony śmieszek należą kokoszka, perkozek i łyska. W warunkach pozamiejskich, gatunki te w celu uniknięcia wy-

krycia gniazda przez drapieżniki, ukrywają je skrupulatnie w kępach traw i turzyc, czyniąc je praktycznie niewidocznymi. Na stawie na terenie Gucina gatunki te praktycznie nie ukrywają swoich gniazd. Ochrona ze strony mew jest na tyle skuteczna, że gatunki te mają duży sukces lęgowy, pomimo stosunkowo łatwego dostępu dla drapieżników. Jednym z drapieżników regularnie odwiedzających to miejsce jest lis. Dzięki agresywnej obronie gniazd przez śmieszki oraz trudnemu dostępowi do gniazd, nigdy nie obserwowano sukcesu polowania lisa. Gatunkiem, który również korzysta z ochrony śmieszek, jest krzyżówka. Śmieszki nie chronią gniazd krzyżówek, które znajdują się poza granicami stawu, tylko młodych, z którymi kaczki wracają do stawu po wykluciu. Młode krzyżówki w pierwszych dniach życia są łatwą zdobyczą dla wron wron siwych i srok licznie występujących w Warszawie.

Z zasobów stawu korzystają również ptaki nie przystępujące w tym miejscu do lęgów. Należą do nich czapla siwa, brodziec piskliwy i zimorodek. Czaple siwą można spotkać w tym miejscu dopiero w sierpniu i wrześniu, po zakończeniu lęgów śmieszek. Podczas lęgów śmieszki atakują czaple, które chętnie zjadłyby ich młode. Zimorodek to niewielki gatunek ptaka, wielkości szpaka, polujący na małe ryby. Gniazdo zakłada w norce w brzegu rzeki lub zbiornika wodnego. Niestety na terenie stawu w Gucinie nie ma odpowiedniej struktury brzegowej do założenia gniazda przez ten gatunek. Zimorodek jest uwzględniony w Załączniku I Dyrektywy Ptasiej Unii Europejskiej, co niewątpliwie podnosi rangę tego miejsca. Brodziec piskliwy widywany był w okresie lęgowym, jednak nie odnaleziono jego gniazda.

Na inwentaryzowanym terenie stwierdzono liczne lęgi dziuplaków. Najliczniejszymi gatunkami okazały się szpaki, modraszki, bogatki i mazurki. Liczne stare drzewa reprezentowane przez dęby, wierzby i lipy, po

**Czapla siwa polująca na ryby.
Fot. Krzysztof Janus.**

siadają dziuple, z których chętnie korzystają dziuplaki. Mają one przewagę nad gatunkami budującymi gniazda otwarte na drzewach i ziemi, dzięki niedostępności gniazd dla drapieżników, głównie ptaków krukowatych. Taka strategia przekłada się na większy sukces lęgowy dziuplaków i w wyniku tego dominację tej grupy ptaków w środowisku miejskim. Tylko dobrze rozwinięta struktura drzew i zarośli, umożliwia gatunkom takim jak kos, kwiczoł, grzywacz, dzwonec, kapturka, słowik szary, rudzik, pierwiosnek i piecuszek, zakładanie gniazd wystarczająco dobrze ukrytych przed drapieżnikiem. Występowanie tych gatunków na tym terenie sugeruje, że odnoszą sukces lęgowy wystarczający do podtrzymania ciągłości populacji. Sytuacja gatunków

budujących gniazda otwarte na drzewach lub ziemi, jest zdecydowanie gorsza biorąc pod uwagę bliskość osiedli. Prowadzone od kilku lat badania nad sukcesem ptaków żyjących na warszawskich osiedlach blokowych wykazały bardzo mały sukces lęgowy, takich gatunków jak kos, grzywacz, dzwonec, zięba czy sierpówka oraz duży sukces lęgowy takich gatunków jak mazurek, modraszka, bogatka, szpak czy wróbel. Dodatkowo w ostatnim czasie wycofał się z Warszawy, jedyny gatunek budujący w środowisku miejskim gniazda na ziemi, czyli dzierlatka². Uproszczona struktura szaty roślinnej, często z udziałem gatunków obcych oraz bardzo wysokie zagęszczenia gatunków krukowatych, przede wszystkim srok i wron siwych, to główne przyczyny niekorzyst-

² G. Lesiński, *Breeding ecology and population decline of the crested lark *Galerida cristata* in Warsaw*, „Ornis Hungarica” 17-18, 2009, s. 1–11.

nych zmian w zgrupowaniach awifauny miejskiej.

Miejsca takie jak Gucin, stanowią refugia dla gatunków wrażliwych i mało elastycznych na zmiany siedlisk oraz presję drapieżników. Z tego powodu, priorytetem

powinno być zachowanie tych refugiów w stanie co najmniej niezmienionym, a jeżeli jest to możliwe, poprawienie ich kondycji przyrodniczej.

Tabela 1. Spis stwierdzonych w Gucinie gatunków ptaków oraz status ich ochrony.

Nazwa polska	Nazwa łacińska	Status ochrony gatunku
bogatka	<i>Parus major</i>	ochrona ścisła
brodziec piskliwy	<i>Actitis hypoleucos</i>	ochrona ścisła
czapla siwa	<i>Ardea cinerea</i>	ochrona częściowa
cyraneczka	<i>Anas crecca</i>	łowny
cyranka	<i>Anas querquedula</i>	ochrona ścisła
dzwonec	<i>Chloris chloris</i>	ochrona ścisła
grzywacz	<i>Columba palumbus</i>	łowny
kapturka	<i>Sylvia atricapilla</i>	ochrona ścisła
kawka	<i>Coloeus monedula</i>	ochrona ścisła
kokoszka	<i>Gallinula chloropus</i>	ochrona ścisła
kos	<i>Turdus merula</i>	ochrona ścisła
kowalik	<i>Sitta europaea</i>	ochrona ścisła
krzyżówka	<i>Anas platyrhynchos</i>	łowny
kwiczoł	<i>Turdus pilaris</i>	ochrona ścisła
łabędź niemy	<i>Cygnus olor</i>	ochrona ścisła
łyśka	<i>Fulica atra</i>	łowny
mazurek	<i>Passer montanus</i>	ochrona ścisła
modraszka	<i>Cyanistes caeruleus</i>	ochrona ścisła
pełzacz ogrodowy	<i>Certhia brachydactyla</i>	ochrona ścisła
perkozek	<i>Tachybaptus ruficollis</i>	ochrona ścisła
piecuszek	<i>Phylloscopus trochilus</i>	ochrona ścisła
pierwiosnek	<i>Phylloscopus collybita</i>	ochrona ścisła
rudzik	<i>Erithacus rubecula</i>	ochrona ścisła
słowik szary	<i>Luscinia luscinia</i>	ochrona ścisła
sójka	<i>Garrulus glandarius</i>	ochrona ścisła
sroka	<i>Pica pica</i>	ochrona częściowa
szpak	<i>Sturnus vulgaris</i>	ochrona ścisła
śmieszka	<i>Chroicocephalus ridibundus</i>	ochrona ścisła
trzciniak	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	ochrona ścisła
trznadel	<i>Emberiza citrinella</i>	ochrona ścisła
wrona siwa	<i>Corvus cornix</i>	ochrona częściowa
zięba	<i>Fringilla coelebs</i>	ochrona ścisła
zimorodek	<i>Alcedo atthis</i>	Zał. I Dyr. Ptasiej, ochrona ścisła

Grzegorz Lesiński, Krzysztof Janus

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Katedra Biologii Środowiska Zwierząt

Nietoperze w Gucinie

W Polsce stwierdzono dotychczas 26 gatunków nietoperzy, a w aglomeracji warszawskiej – 17. Zwierzęta te nie omijają terenów zurbanizowanych. Wiele gatunków często wybiera na schronienia różne elementy infrastruktury osiedli ludzkich, zwłaszcza zakamarki i szczeliny w budynkach oraz zbudowane przez człowieka podziemia. Silnie zadrzewiony teren Gucina, z obecnością zbiorników wodnych, stanowi bardzo dogodne środowisko dla nietoperzy. Ponadto znajduje się tu duża grotta - piwnica, która stwarza dobre warunki dla odbicia hibernacji przez te ssaki.

Wykonane w roku 2015 na terenie Gucina wstępne badania chiropterologiczne wykazały, że w okresie letniej aktywności, czyli od maja do września, teren ten wykorzystywany jest jako żerowisko przez kilka gatunków. Najczęściej notowane są w tym czasie borowce wielkie, które podczas żerowania latają na wysokości zazwyczaj ok. 20-30 m nad ziemią. Gatunek ten należy do największych krajowych nietoperzy, rozpiętość jego skrzydeł wynosi ok. 35-40 cm. Posiada on stosunkowo wąskie skrzydła, charakterystyczne dla zwierząt dobrze, szybko latających. W diecie borowców wielkich znajdują się duże owady, zwłaszcza chrząszcze. Jednorazowo zaobserwowano kilkanaście borowców wielkich, krążących głównie nad największym zbiornikiem wodnym. Ich dzienne schronienie znajdowało się zapewne w dziupli jednego ze starych drzew.

Znacznie rzadziej i mniej licznie przylatują tu na żerowanie trzy inne gatunki: nocki rude, mroczyki późne

i karliki większe. Dość nieoczekiwana jest stosunkowo nieliczna obecność nocka rudego, który jest gatunkiem dość pospolitym w całym kraju i związanym z żerowiskami nad powierzchnią zbiorników wodnych. Jednak w Gucinie obserwowano tylko pojedyncze osobniki i nieregularnie. Najprawdopodobniej było to spowodowane obecnością kolonii lęgowej mew, które w warunkach miejskich, przy znacznym oświetleniu, długo utrzymywały aktywność. Nocki rude należą do stosunkowo wolno latających nietoperzy i mogłyby stać się łupem tych ptaków.

Nielicznie (najwyżej po 2-3 osobniki) pojawiały się na tym terenie polujące mroczyki późne, mimo, że należą do najpospolitszych i najliczniejszych nietoperzy w Warszawie¹. Najprawdopodobniej schronienie ich kolonii rozrodczej, na które zazwyczaj wybierają strychy lub szczeliny ścian budynków, znajdowało się w pewnym oddaleniu od Gucina. Nie można też wykluczyć, że mroczyki późne ulega konkurencji z borowcem wielkim. W diecie obu gatunków występują bowiem duże owady, zwłaszcza chrząszcze.

Listę gatunków wykazanych tu latem uzupełniają karliki większy. Ten gatunek łowi owady latając w pobliżu koron drzew. Lubi żyzne siedliska i sąsiedztwo zbiorników wodnych, a zatem znajduje tu dogodne warunki do życia. W Warszawie występuje dość pospolicie, ale nigdzie nie jest zbyt liczny. W Gucinie nieregularnie stwierdzano pojedyncze osobniki.

W okresie hibernacji, czyli od listopada do marca,

¹ G. Lesiński, E. Fuszara, M. Kowalski, *Charakterystyka miejskiego zgrupowania nietoperzy Warszawy*, „Nietoperze” 2, 2001, s. 3-17.

Wejście do groty – piwnicy zbudowanej wewnątrz skarpy. Grota jest objęta ochroną prawną jako jedno z większych zimowisk nietoperzy na Mazowszu.
Fot. Artur Obidziński.

teren ten ma bardzo duże znaczenie dla nietoperzy. Stara piwnica, zbudowana wewnątrz skarpy, stwarza tym zwierzętom doskonale warunki dla odbycia hibernacji. Okazało się, że jest to aktualnie największe zimowisko tych ssaków w Warszawie i jedno z największych na Mazowszu. W związku z tym zostało ono objęte ochroną prawną w formie pomnika przyrody.

W piwnicy tej stwierdzono dotychczas zimowanie sześciu gatunków nietoperzy². Najliczniej notowanym gatunkiem jest nocek Natterera, a wyraźnie mniej licznie spotyka się nocka rudego i nocka dużego. Nieregularnie i w bardzo niewielkiej liczbie zimuje tu gacek brunatny, mopek i nocek wąsatek. Warto podkreślić, że nocek duży i mopek są zagrożone w skali europejskiej i zostały wymienione w II Załączniku Dyrektywy Siedliskowej Unii Europejskiej. W ostatnich latach liczebność zimowej kolonii nietoperzy wykazuje tu trend wzrostowy. Pod koniec XX wieku notowano do stu kilkudziesięciu osobników, podczas gdy w ostatnich latach nawet do ok. tysiąca³. Ze względu na duże

znaczenie zimowiska dla warszawskich nietoperzy, ostatnio obiekt ten został zamknięty, by zabezpieczyć go przed częstą penetracją ludzką. Nietoperze w trakcie hibernacji są bowiem bezbronne i mogłyby być niepokojone lub nawet zabijane przez wandalów.

Teren Gucina należy do najcenniejszych w skali Warszawy jeśli chodzi o występowanie nietoperzy. Stanowi ważną ostoję dla dziewięciu gatunków tych zwierząt, zarówno w okresie letniej aktywności, jak i zimą. By nie zmniejszać walorów tego terenu, należy utrzymać wysoki stopień zadrzewienia i pozostawić w możliwie niezmiennym stanie zbiorniki wodne. Ze względu na znaczną liczebność zimowej kolonii nietoperzy i obecność dwóch gatunków zagrożonych w Europie (nocek duży i mopek), można również rozważyć utworzenie tu obszaru chronionego Natura 2000.

Dwa nocki duże w trakcie hibernacji w piwnicy.
Fot. Grzegorz Lesiński.

² M. Kowalski, I. Krasnodębski, G. Lesiński, *Zimowy monitoring nietoperzy w dużych podziemiach Warszawy w latach 1987-1999*, „Nietoperze” 3, 2002, s. 101-107.

³ Informacja ustna Marka Kowalskiego.

Jerzy Romanowski

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Katedra Biologii

Ssaki inne niż nietoperze w Gucinie

Fauna Gucina, rozpoznana w ramach inwentaryzacji w roku 2015, obejmuje dwa objęte ochroną częściową gatunki owadożernych: kreta i jeża; trzy gatunki ssaków łownych, dość często przenikające na obrzeża terenów zurbanizowanych: dzika, sarnę oraz lisa; oraz cztery gryzonie: mysz polną, mysz leśną, szczura wędrownego i objętego ochroną częściową i dyrektywą siedliskową bobra europejskiego.

Skład gatunkowy dużych i średnich ssaków Gucina

rozpoznano za pomocą obserwacji żywych i padłych zwierząt; poszukiwania śladów aktywności: legowisk, nor, tropów, kału, innych śladów znakowania bądź żerowania¹. Powyższe metody z powodzeniem były wykorzystywane wcześniej w opracowaniach na temat ssaków doliny Wisły². Obserwacje prowadzono łącznie przez 19 dni, od kwietnia do września 2015 roku. Ponadto w drugiej połowie lipca 2017 roku stwierdzono liczne ślady żerowania bobra (dr Artur Obidziński,

**Wierzyby ścięte przez bobry nad małym, południowym stawem.
Fot. Artur Obidziński.**

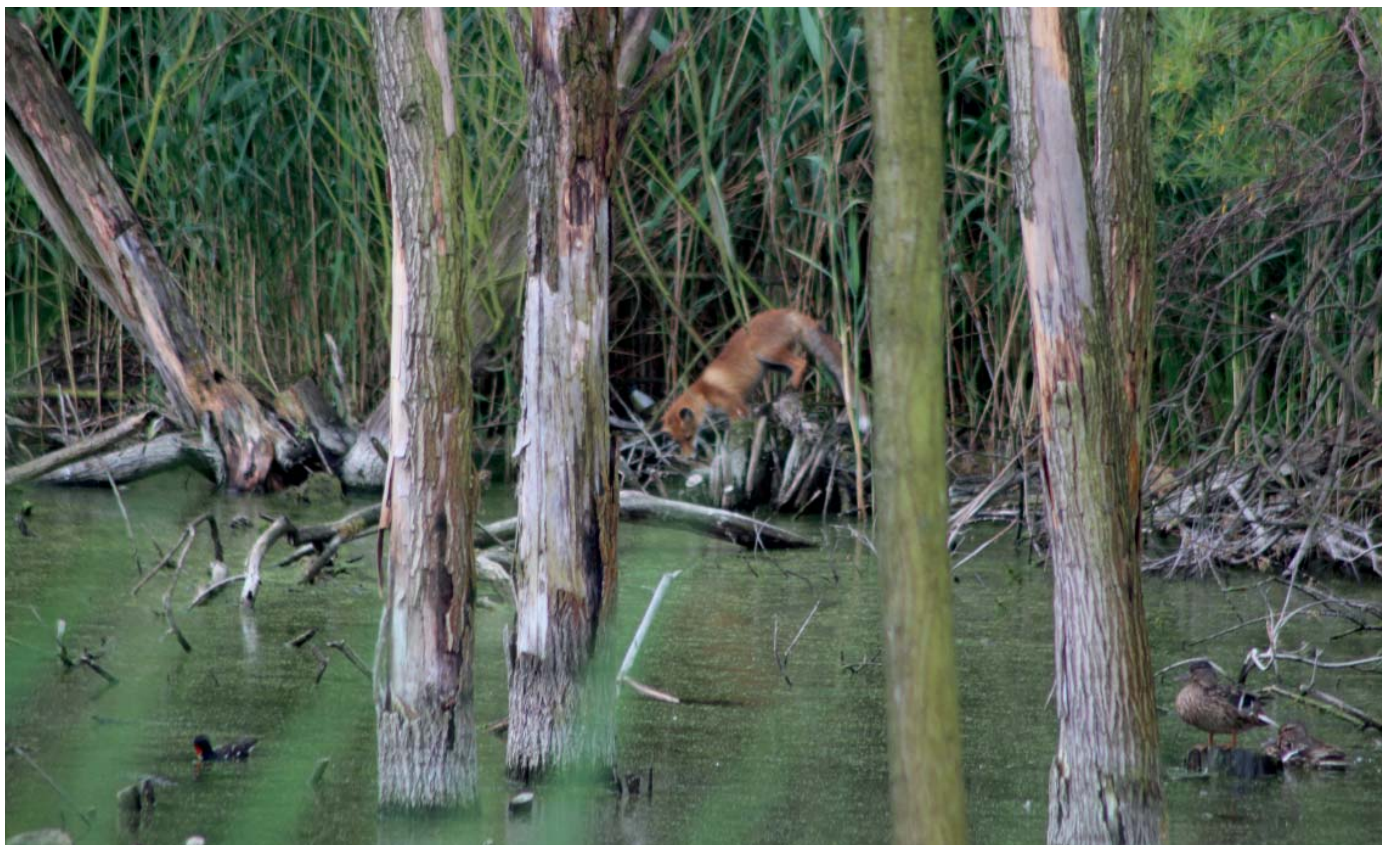
¹ M. Bouchner *Przewodnik śladami zwierząt*, Warszawa 1992; J. Romanowski, *Śladami zwierząt*, Warszawa 1998.

² J. Romanowski, *Badania nad ssakami doliny środkowej Wisły*, [w:] *Wisła jako warsztat badawczy biologów*, red. P. Matyjasiak, J. Romanowski, Warszawa 2011.

informacja ustna). Dodatkowe informacje odnośnie fauny ssaków Gucina przekazali dr Witold Strużyński i mgr Krzysztof Janus. Do inwentaryzacji drobnych ssaków (gryzoni i owadożernych) zastosowano pułapki żywołowne, które ukryto w roślinności, ustawiając je w linii, po 10 lub 20 punktów połowowych z dwoma pułapkami. Rolę przynęty pełniły cząstki jabłek oraz płatki owsiane. Pierwszą serię odłowów wykonano za pomocą 20 pułapek, w połowie maja. Pułapki kontrolowano dwa razy dziennie i każdorazowo uzupełniano paszę. W drugiej połowie sierpnia odłowu powtórzono i zintensyfikowano rozmieszczając 40 pułapek. Zachowano ten sam rodzaj przynęty, jednak w celu zwiększenia efektywności odłowów pułapki pozostawiono otwarte przez trzy doby. Odłowione

gryzonie rozpoznawano według cech zewnętrznych³. Kolejnym, istotnym źródłem wiedzy o ssakach w Gucinie miały być wypluwki sów oraz dziennych ptaków szponiastych⁴, jednak ponieważ drapieżniki nie przebywają na inwentaryzowanym obszarze nie można było wykorzystać wypluwek jako źródła danych.

Ssaki, których występowanie stwierdzono na terenie Gucina reprezentują pięć rzędów: jeżokształtne Erinaceomorpha – 1 gat., ryjówkokształtne Soricomorpha – 1 gat., gryzonie Rodentia – 4 gat., drapieżne Carnivora – 1 gat., kopytne Ungulata – 2 gatunki (tab. 1). W opracowaniu pominięto bezpańskie koty i psy pojawiające się czasem na tym terenie. Można przyjąć, iż dla większości średnich i dużych ssaków zwłaszcza drapieżnych i kopytnych Gucin to jedynie miejsce okresowego że-

**Lis polujący na brzegu Książęcego Stawu. W prawym dolnym rogu widoczna kaczka krzyżówka.
Fot. Krzysztof Janus.**

³ *Klucz do oznaczania ssaków Polski*, red. Z. Pucek, Warszawa 1984.

⁴ J. Gryz, D. Krauze, *Analiza wypluwek sów jako bezinwazyjna metoda wykrywania rzadkich gatunków ssaków*, „Studia i Materiały CEPL” 16, 2007, s. 431-437.

rowania. Prawdziwą ostoją dla ww. gatunków są raczej zadrzewienia i tereny porolne na południe od Księżego Stawu, przede wszystkim Skarpa Wiślana. Mimo wyteżonych obserwacji nie stwierdzono w Gucinie bytności ssaków nadwodnych, takich jak wydra, karczownik ziemnowodny i rzęsorek rzeczek. Wiąże się to albo z ograniczonym czasowo i dorywczym charakterem inwentaryzacji, albo z faktycznym brakiem tychże ssaków, spowodowanym izolacją Księżych Stawów przez lokalną sieć dróg oraz zabudowę, tudzież małą powierzchnią gucińskich akwenów. Pomimo braku ssaków nadwodnych, należy uznać, że Księża Stawy charakteryzujące się linią brzegową o dużym stopniu naturalności wydatnie

podnoszą wartość przyrodniczą Gucina.

Fauna ssaków Gucina okazała się bardzo uboga nawet jak na warszawskie standardy. Obejmuje jedynie dziewięć pospolitych gatunków, co stanowi zaledwie jedną piątą gatunków notowanych w stolicy⁵ i w dolinie środkowej Wisły⁶. Są to gatunki bardzo częste w warszawskich parkach, na skwerach, cmentarzach czy terenach podmiejskich⁷. Brak wśród nich taksonów rzadkich, zagrożonych wymarciem, a jedynie bóbr jest chroniony na mocy unijnej Dyrektywy Siedliskowej (Habitatowej). Niewątpliwie najcenniejszymi ssakami żyjącymi na terenie Gucina są nietoperze, omówione w odrębnym artykule⁸.

Tabela 1. Lista oraz status ochronny (Dz.U. 2005 nr 45 poz. 433, Dz.U. 2014 poz. 1348) ssaków zarejestrowanych w czasie badań prowadzonych na terenie Gucina.

Nazwa polska	Nazwa łacińska	Status prawny gatunku	Rodzaj obserwacji	Szacowana liczba osobników
jeź wschodni	<i>Erinaceus concolor</i>	ochrona częściowa	#	1-2
kret	<i>Talpa europaea</i>	ochrona częściowa	+	1-3
bóbr europejski	<i>Castor fiber</i>	ochrona częściowa	+	1-3
szczur wędrowny	<i>Rattus norvegicus</i>		#	1-5
mysz polna	<i>Apodemus agrarius</i>		#, *	6-40
mysz leśna	<i>Apodemus flavicollis</i>		*	1-10
lis	<i>Vulpes vulpes</i>	łowny	+	1-2
dzik	<i>Sus scrofa</i>	łowny	+	1-5
sarna	<i>Capreolus capreolus</i>	łowny	+	1-2

Objaśnienia: + ślady obecności; # obserwacja wizualna; * odłów w pułapkę żywołowną

⁵ M. Luniak, I. Borzęcka, E. Chudzicka, J. Goszczyński, J. Mazgajska, T. Mazgajski, T. Nowicki, I. Pilipiuk, J. Romanowski, E. Skibińska, W. Wiśniewski, *Fauna*, [w:] *Wisła w Warszawie*, red. J. Lickiewicz, J. Pawlak, W. Pietrusiewicz, Warszawa 2000, s. 108-123.

⁶ J. Romanowski, *Vistula river valley as the ecological corridor for mammals*, „Polish Journal of Ecology” 55, 2007, s. 805-819.

⁷ R. Andrzejewski, J. Babińska-Werka, J. Gliwicz, J. Goszczyński, *Synurbization processes in population of Apodemus agrarius I. Characteristics of populations in an urbanization gradient*, „Acta Theriologica” 23, 1978, s. 341-358; J. Babińska-Werka, M. Żółw, *Urban populations of the red squirrel (Sciurus vulgaris) in Warsaw*, „Annales Zoologici Fennici” 45, 2008, s. 270-276; J. Gryz, D. Krauze, J. Goszczyński, *The small mammals of Warsaw as inferred from tawny owl (Strix aluco) pellet analyses*, „Annales Zoologici Fennici” 45, 2008, s. 281-285; M. Luniak, J. Babińska-Werka, G. Lesiński, *Ssaki*, [w:] red. M. Luniak, *Przyroda Bielan warszawskich*, Warszawa 2010, s. 195-207; K. Jasińska, J. Goszczyński, *The occurrence of mammals in Warsaw cemeteries*, [w:] *Urban fauna – studies of animal biology, ecology and conservation in European cities*, red. P. Indykiewicz, L. Jerzak, J. Böhner, B. Kavanagh, Bydgoszcz 2011, s. 533-541; T. Gortat, M. Barkowska, A. Gryczyńska-Sięmiątkowska, A. Pieniążek, A. Kozakiewicz, M. Kozakiewicz 2014, *The effects of urbanization – small mammal communities in a gradient of human pressure in Warsaw city, Poland*, „Polish Journal of Ecology” 62, 2014, s. 163-172.

⁸ Por. artykuł o nietoperzach w niniejszym numerze.

Anna Mazurkiewicz

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Katedra Biologii Środowiska Zwierząt

Entomofauna Gucina

Wstęp

Jednym ze sposobów wartościowania środowiska przyrodniczego, w szczególności jego elementów biotycznych, dla potrzeb szeroko rozumianej działalności człowieka, jest branie pod uwagę nie tylko różnorodności biologicznej, ale także różnych kategorii cenności gatunków, w tym m.in. gatunków podlegających różnym formom ochrony. W przypadku owadów, ścisłą ochroną¹ objęto w Polsce 8 gatunków ważek Odonata, 2 gatunki prostoskrzydłych Orthoptera, 1 gatunek modliszki Mantodea, 1 przedstawiciela pluskwiaków Hemiptera, 23 gatunki chrząszczy Coleoptera, 19 gatunków motyli Lepidoptera, 1 gatunek błonkoskrzydłych Hymenoptera. Ochronie częściowej² podlega 7 gatunków ważek Odonata, 1 chruścik Trichoptera, 43 gatunki chrząszczy Coleoptera, 17 gatunków motyli Lepidoptera, 39 gatunków błonkoskrzydłych Hymenoptera. Wśród występujących w kraju owadów, 35 gatunków znajduje się ponadto na liście zwierząt chronionych prawem Unii Europejskiej³ (wymienionych w Załączniku II⁴). Wszystkie one w zdecydowanej większości podlegają ochronie ścisłej na mocy przepisów krajowych⁵. Inwentaryzując entomofaunę Gucina szczególną uwagę, zwrócono właśnie na obecność gatunków chronionych.

Wyniki inwentaryzacji

Podczas inwentaryzacji przeprowadzonej w lipcu i sierpniu 2015 roku na terenie Gucina, spośród okazów owadów zaobserwowanych i zebranych, oznaczono 82 taksony, obejmujące: 10 gatunków ważek, 41 taksonów chrząszczy, 29 gatunków motyli i 2 gatunki błonkoskrzydłych. Niektóre okazy, głównie chrząszczy, oznaczono do poziomu rodzaju, co wynika z faktu, że pewne grupy owadów składają się z bardzo podobnych morfologicznie gatunków⁶.

Lista taksonów stwierdzonych na badanym terenie obejmuje: **ważki Odonata**: łątka dziewczeczka *Coenagrion puella*, pałatka pospolita *Lestes sponsa*, nimfa stawowa *Enallagma cyathigerum*, straszka pospolita *Sympetma fusca*, ważka czteroplama *Libellula quadrimaculata*, żagnica sina *Aeshna cyanea*, żagnica jesienna *Aeshna mixta*, husarz władca *Anax imperator*, ważka czteroplama *Libellula quadrimaculata*, szablak krwisty *Sympetrum sanguineum*, **chrząszcze Coleoptera**: biegacz ogrodowy *Carabus hortensis*, biegacz wręgaty *Carabus cancellatus*, biegacz granulowany *Carabus granulatus*, biegacz gajowy *Carabus nemoralis*, lesz *Nebria* sp., niestrudek *Bembidion* sp., pieszek czarnogłowy *Calathus melanocephalus*, skoropędek *Agonum* sp., szykoń *Pterostichus* sp., skorobiezek miedziak *Amara aenea*, lokaś garbatek *Zabrus tenebrioides*, dzier *Harpalus* sp., oleśnica *Lebia* sp., flisak *Haliphys* sp., krętał *Gyrinus* sp.,

¹ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 6 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt.

² Ibidem.

³ Dyrektywa Siedliskowa 92/43/EWG o ochronie siedlisk oraz dziko żyjącej fauny i flory, uchwalona 21 maja 1992 r., zmieniona dyrektywą 97/62/EWG z 27 października 1997 r.

⁴ Załącznik II: Fauna i flora. Gatunki roślin i zwierząt będące przedmiotem zainteresowania Wspólnoty, których ochrona wymaga wyznaczenia specjalnych obszarów ochrony.

⁵ Rozporządzenie, op. cit.

⁶ J. Buszko, J. Masłowski, *Motyle dzienne Polski*, Nowy Sącz 2008.

nakwieciak *Eusphalerum* sp., grabarz żółtoczarny *Necrophorus vespilloides*, mięk żółty *Rhagonycha fulva*, omomilek szary *Cantharis fusca*, bębnik dwupłamek *Malachius bipustulatus*, nartupek niebieski *Corynetes ceruleus*, podrzut szary *Adelocera murina*, drgalnik *Dalopius* sp., osiewnik rolowiec *Agriotes lineatus*, oguzek maleńki *Helophorus minutus*, chrabąszcz majowy *Melolontha melolontha*, guniak czerwczyk *Rhizotrogus solstitialis*, ogrodnica niszczylistka *Phyllopertha horticola*, kosmatek pospolity *Tropinota hirta*, plug *Aphodius* sp., strangalia *Stenurella* sp., zlotka *Chrysomela* sp., rynnica dwudziestokropka *Melasma vigintipunctata*, rynnica *Melasma* sp., susówka *Haltica* sp., tarczyczek zielony *Cassida viridis*, obryzg *Polydrosus* sp., opuchlak *Otiorrhynchus* sp., pędrus *Apion* sp., tutkarz osinowiec *Byctiscus populi*, biedronki - *Coccinella* sp., *Adalia* sp., *Thea* sp., *Harmonia axyridis*, **motyle Lepidoptera**: paź królowej *Papilio machaon*, bielonek kapustnik *Pieris brassicae*, bielonek rzepnik *Pieris rapae*, bielonek bytomkowiec *Pieris napi*, zorzynek rzeżuchowiec *Anthocharis cardamines*, szlaczkoń siarecznik *Colias hyale*, latolistek cytrynek *Gonepteryx rhamni*, wietek gorczycznik *Leptidea sinapis*, pazik brzożowiec *Thecla betulae*, czerwoczek żarek *Lycena phlaeas*, czerwoczek nieparek *Lycena dispar*, czerwoczek dukacik *Lycena virgaureae*, modraszeczek wieszczek *Celastrina argiolus*, modraszeczek ikar *Polyommatus icarus*, mieniak strużnik *Apatura ilia*, rusalka pawik *Inachis io*, rusalka admirał *Vanessa atalanta*, rusalka osetnik *Vanessa cardui*, rusalka pokrzywnik *Aglais urticae*, Rusalka ceik *Polygonia c-album*, Rusalka kratkowiec *Araschnia levana*, Dostojka latońia *Issoria lathonia*, przestrojnik jurtina *Maniola jurtina*, przestrojnik trawnik *Aphantopus hyperantus*, strzepotek ruczajnik *Coenonympha pamphilus*, osadnik egeria *Pararge aegeria*, karłatek ryska *Thymelicus lineola*, karłatek leśny *Thymelicus flavus*, karłatek kniejnik *Ochlodes venatus*, **blonkoskrzydłe Hyme-**

noptera: trzmieł ziemny *Bombus terrestris*, trzmieł kamiennik *Bombus lapidarius*.

Wśród stwierdzonych gatunków znalazł się jeden gatunek motyla podlegający ochronie ścisłej, tj. czerwoczek nieparek *Lycena dispar* oraz dwa gatunki blonkoskrzydłych podlegające ochronie częściowej: trzmieł ziemny *Bombus terrestris* i trzmieł kamiennik *Bombus lapidarius*. Oba gatunki trzmieli należą do owadów szeroko rozprzestrzenionych, spotykanych w całej Polsce i pospolitych, a ich ochrona wiąże się z pożyteczną rolą jaką pełnią w przyrodzie⁷. Ponadto w trakcie badań odnotowano 6 gatunków dawniej chronionych, a obecnie nie podlegających żadnej formie ochrony. Należały do nich: paź królowej *Papilio machaon*, mieniak strużnik *Apatura ilia* oraz biegacze: ogrodowy *Carabus hortensis*, wręgaty *Carabus cancellatus*, granulowany *Carabus granulatus* i gajowy *Carabus nemoralis*. Pozostałe owady wykazane na terenie Gucina należą do gatunków szeroko rozmieszczonych w Polsce i ubikwistycznych⁸.

Również czerwoczek nieparek *Lycena dispar* jest w Polsce gatunkiem stosunkowo pospolitym, występującym na całym obszarze oprócz wysokich gór. Podlega jednak nie tylko ochronie gatunkowej, ale umieszczony jest także w „Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt”⁹, na „Polskiej Czerwonej Liście Zwierząt”¹⁰ (kategoria zagrożenia LR) i załączniku II Dyrektywy Siedliskowej¹¹. Związany jest z wilgotnymi łąkami i torfowiskami niskimi w dolinach rzek i w otoczeniu jezior. W ostatniej dekadzie widoczna była jego ekspansja i wzrost liczebności polskich populacji. Coraz częściej obserwowany bywa w środowiskach suchszych, w tym także ruderalnych. Natomiast w zachodniej Europie

⁷ <http://www.tbop.org.pl/programy/ochrona/trzmiele/trzmiele.html> [dostęp: 31 sierpnia 2017].

⁸ J. Buszko, *A distribution atlas of butterflies in Poland 1986-1995*, Toruń 1997.

⁹ *Polska czerwona księga zwierząt. Bezkręgowce*, red. Z. Głowaciński, J. Nowacki, Kraków 2004.

¹⁰ *Czerwona lista zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce*, red. Z. Głowaciński, Kraków 2002.

¹¹ Załącznik, op.cit.

gatunek jest poważnie zagrożony wymieraniem. Gąsienica żyje głównie na szczawiu lancetowatym, ostatnio coraz częściej spotykana też na innych gatunkach szczawiu. Gatunek ma jedno, a w sprzyjających sezonach dwa pokolenia w roku. Pojaw motyla przy jednym pokoleniu w roku trwa od końca czerwca do końca lipca. Przy dwóch pokoleniach pierwsze pojawia się od początku czerwca do początku lipca, a drugie od końca lipca do końca sierpnia.

Środowiskiem występowania czerwończyka nieparnika w Gucinie (w sumie 4 obserwacje) były zbiorowiska łąkowe na obrzeżu badanego terenu. W tych też miejscach występował paź królowej oraz oba gatunki trzmieli. Mieniaka strużnika obserwowano kilkakrotnie w różnych miejscach wzdłuż brzegu zbiornika. Biegacze odłowiono w pasie między brzegiem a ogrodzeniem cmentarza, oraz w zadrzewieniach między Potokiem Służewieckim a zbiornikiem wodnym. Wśród owadów typowo związanych ze środowiskiem wodnym (ważki, chrząszcze wodne) nie stwierdzono jednak gatunków objętych jakąś formą ochrony. Niewątpliwie

jednak obecność zbiornika wodnego w bezpośrednim sąsiedztwie łąk stanowi o dużej wartości Gucina jako miejsca bytowania wielu owadów w silnie zurbanizowanym krajobrazie Warszawy.

Podsumowanie

Badania nad entomofauną urbicenozy¹² pokazują, że cieplejszy i bardziej suchy klimat miasta stwarza warunki bytowe dla szeregu gatunków ciepło i sucholubnych, także obcych, pochodzących głównie z południowej Europy. Jednocześnie jednak w silnie przesuszonych środowiskach miejskich drastycznie spada udział gatunków wilgociolubnych, które nie potrafią się przystosować. W wyniku tych procesów entomofauna miejska ubożeje i składa się głównie z gatunków eurytopowych oraz stenotopowych gatunków sucholubnych. Obszar Gucina z fragmentami naturalnej roślinności, zadrzewieniami, stawami i potokiem stanowi niewątpliwie unikatową ostoję naturalnej fauny wewnątrz urbicenozy.

**Czerwończyk nieparek: po lewej samica, po prawej samiec; z kolekcji Anny Mazurkiewicz.
Fot. Artur Obidziński.**

¹² G. Winiarska, *Owady w mieście – wybrane zagadnienia dotyczące zagrożeń i ochrony entomofauny w ekosystemie miejskim*, „Wiad. Entomol.” 18, 2000, supl. 2, s. 121-128.

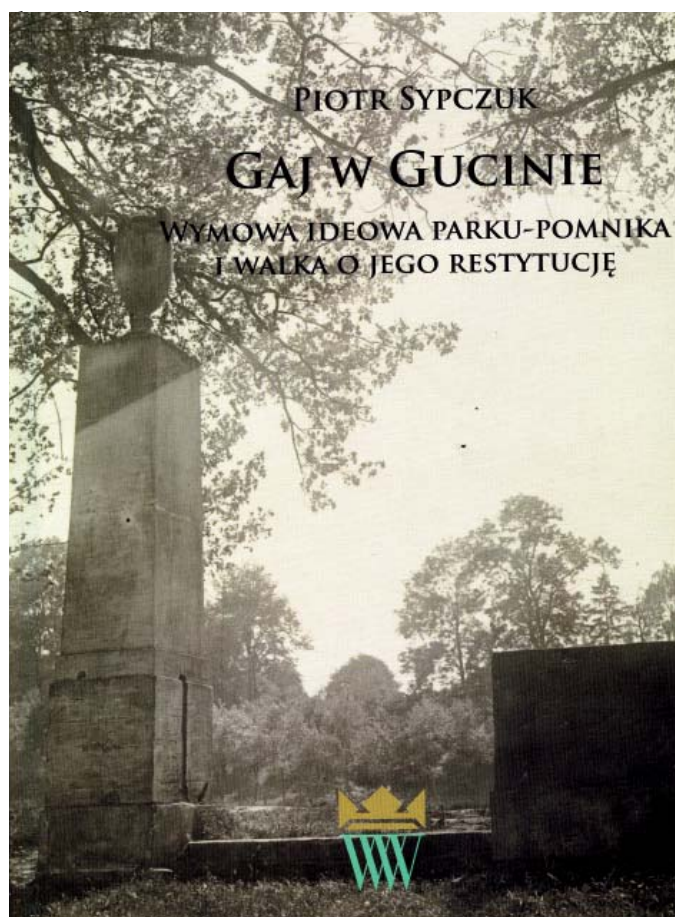
Małgorzata Szafrńska

Zamek Królewski w Warszawie

Gaj w Gucinie - recenzja książki

Wszystkim zainteresowanym Gucinem, historią sztuki ogrodowej, kulturą Oświecenia czy dylematami konserwacji zabytków warto polecić lekturę książki Piotra Sypczuka *Gaj w Gucinie. Wymowa ideowa parku-pomnika i walka o jego restytucję* (wydanej przez Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie w 2013 roku). Wcześniej Gucin doczekał się zaledwie jednej obszernej pracy, opublikowanej pół wieku temu (!) i skoncentrowanej na problemach formy¹. Książkę Piotra Sypczuka – znacznie bogatszą interpretacyjnie i wieloaspektową – można rozpatrywać na trzech płaszczyznach.

Po pierwsze, jest to bardzo dobra monografia tego bardzo ważnego dzieła polskiej kultury. Park w Gucinie powstał jako kreacja Stanisława Kostki Potockiego, który był znawcą europejskiej sztuki ogrodowej i założycielem kilku parków. Autor wnikliwie przeanalizował to dzieło, przesuwając granice dotychczasowej wiedzy o nim. Po śmierci założyciela (1821 rok) w Gucinie powstał Gaj – park pamiątkowy, poświęcony Stanisławowi Kostce i Ignacemu Potockim – rodzaj ogrodu, którego przykładów niełatwo w Polsce znaleźć. Autor poddał Gaj gruntownemu historycznemu oglądowi. Cenne jest zwłaszcza wykorzystanie fotografii z lat 1903-1947 w celu ustalenia pierwotnego kształtu i kontekstu przestrzennego elementów architektoniczno-rzeźbiarskich, z których część została przeniesiona.

Po drugie, autor podjął się analizy treści symbolicznych założenia, poświęcając temu zagadnieniu już dwa artykuły opublikowane przed pojawieniem się omawianej książki². Cenne są badawcze próby powiązania koncepcji pamiątkowego Gaju z nurtem ówczesnych poszukiwań pogańskich form przestrzennych kompo-

¹ L. Majdecki, *Gucin-Gaj. Analiza układu kompozycyjno-przestrzennego na tle warunków naturalnych i zarysu historycznego*, [w:] *Rejestr ogrodów polskich*, z. 4, Warszawa 1965.

² P. Sypczuk, *Gucin-Gaj. Rozważania nad wątkami obywatelsko-patriotycznymi programu ideowego założenia parkowego*, [w:] *Podborce i Wilanów. Interdyscyplinarne badania źródeł rezydencjonalnych i obronnych*, red. H. Kowalski, K. Gutkowski, Warszawa 2008 [„Zeszyty Archeologiczne i Humanistyczne Warszawskie” 1], s. 123-139; idem, *Park-pomnik „braci” Stanisława Kostki i Ignacego Potockich, czyli Gucin-Gaj w świetle symboliki wolnomularskiej*, „Studia Wilanowskie” 19, 2012, s. 116-125.

zycji sakralnych. Autor pokazuje również, jaką miały recepcję patriotyczne i obywatelskie, a także wolnomularskie wątki tego miejsca pamięci dwóch wielkich Polaków, zarówno tuż po powstaniu Gaju, jak i w końcu XIX i w XX wieku.

Po trzecie, dużo nowego do rozumienia Gucina właśnie jako zjawiska społecznego wnosi ta część książki, w której autor śledzi – w dużej mierze na bazie kwerendy w czasopiśmie – tworzenie się przekonania o tym, że Gucin należy do dziedzictwa narodowego. Wyrażany niepokój o pogarszający się stan zabytku, pytania, jak go chronić, wreszcie podjęte działania odzwierciedlają rozwój zabytkoznawstwa i świadomości konserwatorskiej w okresie od 2. połowy XIX wieku do II wojny światowej, zdegradowanych ideologią komunistyczną w okresie tuż powojennym.

Autor nie zadowala się rolą zdystansowanego badacza. Wręcz przeciwnie, z pasją ukazuje obraz powojennego zniszczenia, jakiemu uległo to zapomniane i nie cenione dzieło. Gromadzi aktualne pomysły i koncepcje uratowania już nie tyle Gaju, co jego idei. Dzięki publicystycznemu zacięciu ostatniej partii książki, może ona stać się również bazą źródłową dla późniejszych badań z zakresu socjologii kultury oraz dawnej i współczesnej recepcji historii.

Książka bogato ilustrowana, zaopatrzona w aneksy źródłowe i indeks osób, wszechstronnie naświetlająca historię, treść i znaczenie ważnego zabytku oświeceniowej i romantycznej kultury, jego stan obecny i możliwości odrodzenia, zasługuje ze wszech miar na uwagę.

**Wincenty Kasprzycki, *Widok kościoła w Służewie i stawu w Gucinie*, ok. 1834 r. (wł. pryw.).
Reprod. Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
Fot. Wojciech Holnicki.**

Europejskie Dni
Dziedzictwa

Serdeczne podziękowania za przychylność dla idei rewitalizacji Gucina, a w szczególności za pomoc w organizacji wycieczki historyczno-przyrodniczej w dniu 16 września 2017 r. oraz za wsparcie przygotowania niniejszego numeru kwartalnika akademickiego AD REM, poświęconego w całości Gucinowi należą się Szanownym Panom: JM Rektorowi SGGW w Warszawie profesorowi Wiesławowi Bielawskiemu, Panu profesorowi Marianowi Binkowi – Prorektorowi SGGW ds. nauki, Panu Łukaszowi Ciołko - Zastępcy Burmistrza Ursynowa, Księdzu Kanonikowi Wojciechowi Gnidzińskiemu - Proboszczowi Parafii Św. Katarzyny w Warszawie oraz Panu Pawłowi Jaskanisowi - Dyrektorowi Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.

Niniejszy numer kwartalnika akademickiego AD REM - przewodnika do wycieczki historyczno-przyrodniczej po Gucinie nie powstałby bez dobrej woli osób, które prowadziły tam badania i w niezwykle krótkim czasie zechciały przygotować ich wyniki do publikacji, a także włączyć się w oprowadzanie uczestników sesji terenowej. Wszystkim Autorom artykułów niniejszego numeru kwartalnika składamy za to gorące podziękowania.

Organizatorzy

DZIELNICA
URSYNÓW
M.ST. WARSZAWA

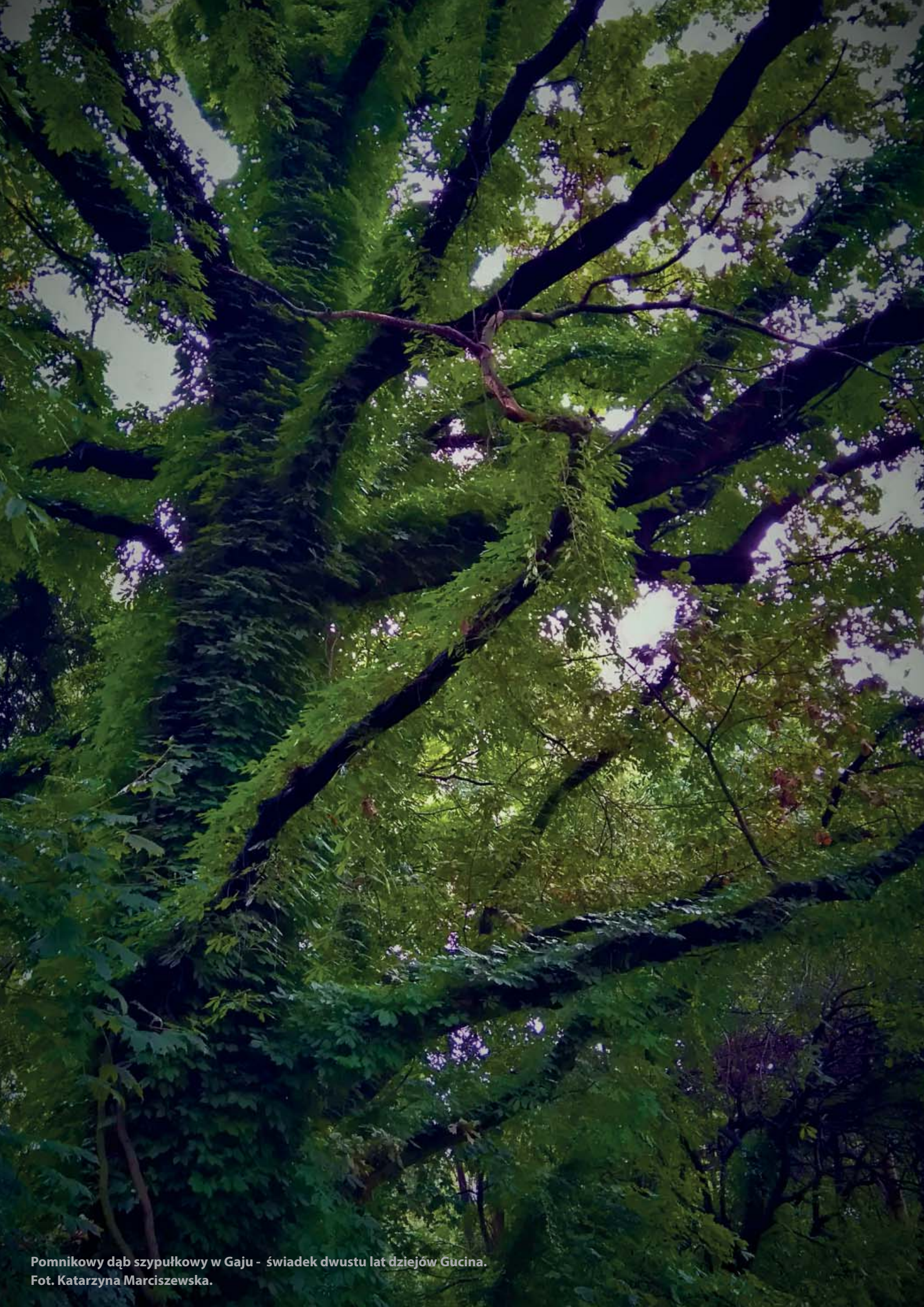
Wydanie niniejszego numeru kwartalnika AD REM
było możliwe dzięki wsparciu darczyńców i sponsorów:

Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Botanicznego, Nadleśnictwa Łochów,
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydziału Leśnego SGGW w Warszawie

Nadleśnictwo Łochów

Pomnikowy dąb szypułkowy w Gaju - świadek dwustu lat dziejów Gucina.
Fot. Katarzyna Marciszewska.